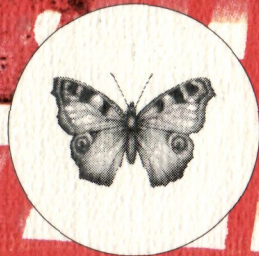

Brabantse beestjes

Jos
Swanenberg

Cor
Swanenberg

BRABANTSE BEESTJES

Jos en Cor Swanenberg

1998

UITGEVERIJ VAN DE BERG ENSCHEDE

Omslag en illustraties; Nelleke de Laat en Gurt Swanenberg

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van het Anjerfonds.

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Swanenberg, J. en C. Swanenberg

Brabantse beestjes ; J. Swanenberg en C. Swanenberg - Enschede : Van de Berg

ISBN 90-5512-080-9

NUGI 480

Trefw.: dialect ; poëzie ; Noord Brabant

ISBN 9055120809

© Jos Swanenberg, 1998 's-Hertogenbosch

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of welke andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

INHOUD	5
INLEIDING	7
BIEDIEFKE, koolmees	9
Biembees	13
Pietdief	13
BLAOW ZEUG, pissebed	15
Blaow zeug	18
BLAUWLEGGER, heggenmus	19
Blauwleggerke	23
BLENDADOS, de daas of paardenvlieg	25
Bloewdwraak	27
ÈCHEL, bloedzuiger	29
Èchel	31
HEURS, hoornaar	33
De heurs	35
HICHT, hagedis	37
De hicht	39
HIMMELZAOD, bladluizen	43
Himmelzaod	45
KIKBIL, KIKFORS, kikker	47
Kikbil-paddepèdjespraot	50
LAMPESNUTER EN SKOENLAPPER, nacht- en dagvlinder	51
Lampesnuter	53
Skoenlappersliedje	59
MALDER, merel	61
Malder!	63
MELKAORS, modderkruiper	67
Melkaorskunde	70
MORKOLF, Vlaamse gaai	71
Tjan-hannes	77

MÛLDER, meikever	79
De mûlder	83
OSSEKÛPKE, staartmees	87
Ossekûpke	90
Winterkunningske	91
PADDEKAOL, kikkervisje	93
Kikkerviske	96
POELEPETAAT, parelhoen	97
Poelepetaat	100
SKIETERKE, zilvertisje	101
Skierterke	104
SKRÉEVERKE, geelgors	105
Skréeverke	109
SNIPSNAPSNÉÉJER, libel	111
Snip-snap-snijer	113
ULING, bunzing	115
Ulingske	118
ZEIKWÛRM, mier	119
Gemier	122
LITERATUUROPGAVE	123

Inleiding

De dialectwoorden in dit boek hebben wij niet in de spelling weergegeven die we hanteerden in "Eige grèij, een Meierijs woordenboek" met uitzondering van de hoofdstuktitels. De belangrijkste reden daarvoor is dat we in dit boek komen te spreken over dialectwoorden zoals ze gebezigd worden in grotere dialectgebieden. U moet zich voorstellen dat we bijvoorbeeld over een dialectwoord *schrijverke* vertellen, waarbij dit woord in feite in het Land van Cuijk wordt uitgesproken als *schrieverke*, in het Meierijs als *skrééverke* en in het Turnhouts als *schraaiverke*. Omdat we niet telkens zulke reeksen van uitspraakvarianten willen herhalen, hetgeen nodig zou zijn als we de uitspraak van ieder woord voor ieder dialect precies zouden willen weergeven, geven we de dialectwoorden in dit boek enigszins vernederlandst weer, ofwel enigszins geabstraheerd van de werkelijkheid. Om deze reden kan het gebeuren dat u, voor bijvoorbeeld het Meierijs, *zeikworm* zult vinden, alhoewel een mier in de taal van die streek nooit zo genoemd zal worden, men spreekt er van *zèikwùrrem*.

In onze speurtocht naar de herkomst van de verschillende diernamen in de Brabantse dialecten, zullen we meer dan eens moeten teruggrijpen op stadia van het Nederlands in vroegere eeuwen, op vergelijkingen met andere talen en hun voorouders (zoals Duits en Oud-Hoog-Duits) en op de oertaal Indo-Germaans, die niet als geschreven taal is overgeleverd; bij verwijzingen naar woorden of woorddelen waarvan men niet geheel zeker is hoe ze er vroeger exact hebben uitgezien, gebruiken we een*. Op die manier willen we laten zien dat de diernamen in onze dialecten nog zeer veel interessante relictten uit oude tijden herbergen, die in het moderne Nederlands verloren zijn gegaan. We laten in "Brabantse beestjes" diernamen uit de dialecten van het gehele Brabantse dialectgebied de revue passeren. Het gaat dus niet enkel om de dialecten van Noord-Brabant, maar ook om die van de Belgische provincies Antwerpen en Vlaams Brabant. Omdat we bij de gevonden dialectwoorden graag vermelden waar ze precies uit het Brabantse dialectgebied vandaan komen, maken we gebruik van streekaanduidingen, tenzij woorden typisch

voor een of een paar plaatsen zijn (die noemen we dan natuurlijk bij naam). De provincie Noord-Brabant verdelen we in West-, Midden-, en Oost-Noord-Brabant. De grens tussen West-Brabantse en Midden-Brabantse dialecten leggen we tussen Breda en Tilburg, ons realiserend dat dit geografisch gezien niet erg accuraat is, maar de overgang tussen dialectgebieden mag dan ook vaak als geleidelijk beschouwd worden. Het oosten van Noord-Brabant verdelen we verder onder in het Maasland (een strook langs de Maas van ongeveer Engelen tot aan Herpen), het Kempenlands (ongeveer van Oirschot en Son tot aan Reusel en Schaft), het Noord-Meierijs (ongeveer van Rosmalen en Schaijk tot aan Boxtel en Gemert), het Land van Cuijk en het Peelland, de meest oostelijk gelegen streken. In de provincie Antwerpen noemen we de Antwerpse Kempen nog afzonderlijk, als aanduiding van de oostelijke helft van die provincie. Vlaams Brabant verdelen we in het Geteland (in het oosten), het Hageland (direct ten westen daarvan, met Leuven en Aarschot), het Pajottenland (de zuidwestelijke hoek, met aan zijn oostgrens de Brusselse agglomeratie) en Klein-Brabant (de noordwestelijke hoek met een aangrenzend stukje Antwerpen). Op die wijze blijft het midden over, centraal Zuid-Brabant.

Deze monografie is mede tot stand gekomen, omdat ons de gelegenheid is geboden om de archieven van de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde te raadplegen. De gegevens die we hier vermelden komen, behalve uit ons eigen dialect, uit de ingevulde vragenlijsten en de talloze woordenboeken en -lijsten van de NCDN, waar de jongste van de ondergetekenden aangesteld is als wetenschappelijk onderzoeker en als redacteur van het Woordenboek van de Brabantse Dialecten. Aangezien enkele van die bronnen al uit de vorige eeuw stammen, kan het gebeuren dat we dialectwoorden voor plaatsen noemen, waar die reeds jaren geleden uitgestorven zijn.

Om dit boekje een iets ludiekere sfeer te geven zijn er persoonlijke herinneringen (uit de oostelijke Meierij) en speelse dialectgedichtjes toegevoegd. Brabantse beestjes is een familieproject: vader en oudste zoon schreven de teksten en moeder en jongste zoon creëerden de illustraties. Tot slot zij hier vermeld dat het idee voor dit project afkomstig is van Jos, die ook het leeuwendeel van dit boekwerk voor zijn rekening nam.

Jos Swanenberg,
Cor Swanenberg.

BIEDIEFKE, koolmees

(Duits: Kohl-, Finkenmeise. Engels: great tit(-mouse).)

De koolmees (*Parus major*) is 14 cm. lang en de bekendste mees. Hij is overwegend groen met gele borst, koolzwarte kop en witte wangen. De verschillende soorten mezen delen vaak namen met elkaar. De staartmees noemen we bijv. in de Meierij *ossekùpke*, maar ook de koolmees blijkt zo te worden genoemd (Heestermans 1997; 44). Omdat de koolmees de bekendste mees is, is de naam die men aan hem toegekend heeft, ook vaak de naam van de mees in het algemeen (de koolmees is m.a.w. het prototype van de mezen).

De koolmees heeft zeer veel volksnamen waarin de *bie* wordt vernoemd. Behalve *biedief* (dat zowel West-Brabants als Noord-Meierijs is), noteerden we *biemees* (Oost-Brabants), *biemus* (aan de Maas van Lith tot Huisseling) en *biemuis* (Kempenlands en aansluitend in het noordoosten van de Antwerpse Kempen). Ook *biemeeuwes* wordt wel gezegd. Hoeufft (1836; 68) zegt over dat laatste woordtype: "Ik acht het woord samengesteld te zijn uit bies-meeuwis, doorgaans riet-mees genaamd (*parus palustris*)". Hij kent de naam dus toe aan de glanskop (want zo heet de *Parus palustris* tegenwoordig), hetgeen Heestermans ook doet, want naast de koolmees noemt hij de zwartkopmees (ook weer een oude benaming van de glanskop) onder *osseköpke*. De etymologie die Hoeufft geeft achten we echter niet juist. Het element *bie* verwijst o.i. naar bij, het insect. Van de koolmees wordt immers wel gezegd dat hij bij koud weer bijen bij de korven komt weghalen. Namen als *biebijter* of *bieënbijter* (Kempenlands), *biepikker* (de Baronie van Breda), *bijevanger* (Beers) en *bijefreter* (Beugen) zijn daar een duidelijke illustratie van. Mooie volksetymologieën van *biemees* vinden we in de Meierij in *biemeesterke* en in Hoogerheide, Herpt en Vlijmen in *biemeeuw*. Wat ondoorzichtiger zijn de samenstellingen *biekoolder*, *biekoolver*, *biekalver* en *biekuiver* (Maaslands en Noord-Meierijs). *Koolder* (Werkendam, Stiphout en Helmond) en *koolver* (Empel) komen ook alleen voor als naam van

de koolmees. In het Kempenlands vinden we *biemook*, *biemeuk* en *biemuik*, die waarschijnlijk zijn samengesteld met *mook*, dat 'koeienmaag' betekent. Verondersteld wordt dat de koolmees zo wordt genoemd omdat hij er in de winter nogal bol en opgezet uitziet, zeker na een maaltje bijen. De Bont (1958; 78) geeft daarbij de verbastering *biebok*. Natuurlijk moeten we ook denken aan het dialectwoord *muik* dat de betekenis (winter-) voorraadjie heeft.

Bieteut (Antwerpse Kempen en West-Brabant) heet de koolmees want "hij pikt de bijen die nog traag ('teutachtig') uit hun winterslaap te voorschijn komen", zo vermeldt de invuller van een vragenlijst voor Oudenbosch. De naam *teut* komt vaker in vogelnamen voor (in Budel, Overloon en Soerendonk heet de braamsluiper *tut* of *teut*). In Herpen, Velp en Oeffelt vinden we *bimbees*. Ook bij van den Elsen (1977; 171) lezen we *biembeeske* voor de koolmees. Kan dit een verbastering zijn van **bieënbeest* of is het *biemees*, waarbij de -m-, die zeer dicht bij de -b- zit, een klankverandering onderging? Soms wordt er onderscheid gemaakt tussen "dubbele en enkele" koolmezen (bijv. *dobbele* en *enkelde biemeester*, Oss). Daarbij kan het verschil in grootte worden bedoeld tussen de koolmees en de pimpelmees, maar óók het verschil in het aantal eieren van verscheidene mezen (de Bont 1958; 78). De kleine mezen kunnen soms een indrukwekkend legsel produceren, tot aan 25 eitjes per broedsel toe!

In de dialecten van Vlaams Brabant en Antwerpen vinden we veel samenstellingen die beginnen met *kees*, bijv. *keesmees*, *kezemees*, *keesmus*, *kezemus*, *keespook*, *keeskeut*, *keespreut* en *kezemieke*. Het lijkt het meest waarschijnlijk dat met dat eerste element wordt verwezen naar "kaas", want mezen worden vaak gevoerd met kaas, maar ook "kers" kan hier bedoeld zijn, althans in sommige gevallen. Claes (1904; 105, 108) heeft *kiëzemiës* dan ook opgenomen onder de ingangen 'kezemees' en 'kersmees'! Het element -kees- zou volgens Jan Post wel eens kunnen samenhangen met het Keltische *cássanus* dat 'eik' betekent.

Pook in *keespook* (het zuiden van de Antwerpse Kempen) betekent volgens het WNT 'buik van een dier' en doet dus sterk denken aan *mook* in *biemook*; bovendien verwijzen we nog eens naar *bimbees* naast *biemees*, in dit geval zien we naast een -m- een -p-. En nog een geval van verandering van -m- naar -p- menen we te herkennen in *pimpelpees* (Uden) voor de pimpelmees.

Keeskeut (Bouwel en Herentals; *keut* komt ook alleen voor voor de koolmees, en in Oost-Vlaanderen voor de winterkoning) en *keespreut* (noordwesten van de Antwerpse Kempen) zijn mogelijk weinig eerbare schimpbenamingen. Over *kezemieke* vertelt Claes (1996) ons dat het een dialectvariant betreft van *kezemietje*, waarin *mietje* van origine een meisjesnaam is (afgeleid van Marietje).

Dat naast kaas en bijen ook spek op het menu van de koolmees kan staan illustreert het Steenbergse *spekdief*. *Pietdief* uit Baardwijk moet wel een klankvariant op *biedief* zijn.

Behalve in *koolmees* vinden we 'kool' ook terug in *koolmeeuw* (Heusden, Veen en Tilburg), *koolmus* en *kolenmus* (beiden in heel Vlaams Brabant en de zuidelijke Antwerpse Kempen). Woudrichem heeft zelfs *koren-meeuwke*. Het *meeuw*-element zal wel volksetymologisch zijn, *mus* zagen we ook al in *biemus* en *keesmus*. Volgens Goossens (1988) kan *mus* in verschillende streektaalen 'vogel in het algemeen' beduiden, in Brabantse dialecten schijnt dat echter niet het geval te zijn. Wellicht hebben we ook hier met volksetymologie van doen. *Kool*, het eerste deel van deze samenstellingen, wordt over het algemeen beschouwd als een verwijzing naar de koolzwarte kleur van de kop van de koolmees, een verwijzing naar kool in de betekenis van steenkool of houtskool.

De wonderlijke benamingen *schiet in het vuur* (Boxmeer, Overloon, Budel) en *iedietwee* (Roosendaal, de naam doet denken aan *zie die twee*; zo heet de pimpelmees in Vlijmen) zijn klanknabootsend van aard. De koolmees kent namelijk verschillende roep-varianten, de bekendste klinkt als "tie-tie-ta", dat op de hierboven beschreven wijzen tot 'woord' is gemaakt.

Voor de pimpelmees werd vaak *blauwkûpke* ingevuld, en *zwartkûpke* is dan een logische naam voor de koolmees. Het werd genoteerd voor het noorden van Noord-Brabant van Oss in het oosten tot Capelle in het westen en verder voor Deurne, St. Anthonis en Halsteren, en in Belgisch Brabant tevens voor Herne, Landen en Walshoutem, alle drie aan de taalgrens gelegen. Grave en Overloon hebben *zwartkopmees*. Een andere kleurverwijzing is *geelborsje* uit Leende, Made en Capelle:

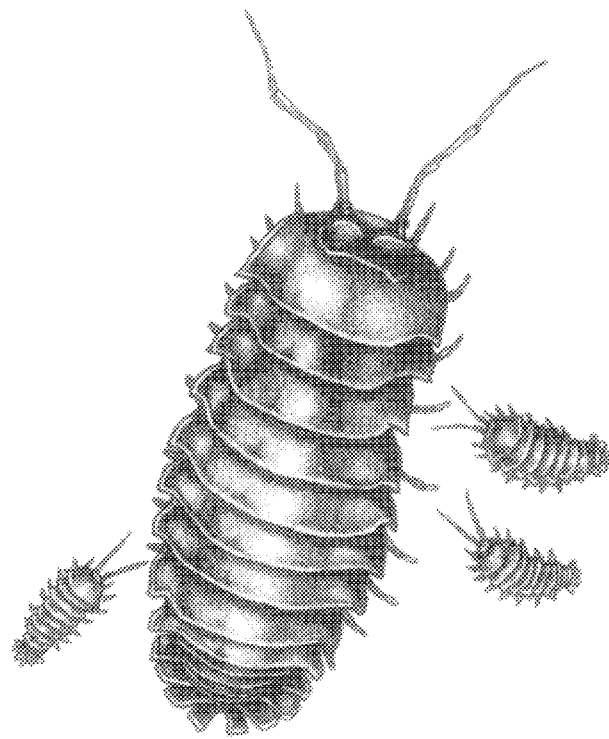

Biembees

Tie-tie-ta!
Tie-tie-ta!
Ziede-da?
Ziede-da?
Die mees-mama
en mees-papa.
Oe-la-la,
oeioei, oe-jee!
Da valt nie mee,
o jee, nee...
Nee, o jee!
Zie-die-twee!
Zie-die-twee!

Pietdief

Biediefke
areg piefke,
Biemook, biemus,
biemees, biemisterke,
wè hedde toch 'n klèin registerke....

BLAOW ZEUG, pissebed

(Duits: (Keller-)Assel. Engels: sow-bug.)

Pissebedden zijn ovale donkergrijze geleedpotige dieren die meer verwant zijn aan kreeften dan aan insecten. De gewone pissebed (*Oniscus asellus*) behoort tot de orde van de ringkreeften (Isopoda) en werd in de volksgeeneeskunde gebruikt om het urineren te bevorderen, vandaar de naam. *Pissebed* en *piesebed* blijken ook als naam van dit beestje in de Brabantse dialecten vaak voor te komen. Daarnaast komen ook *bed(de)pisser* en *bed(de)zeiker* voor in de dialecten in het noorden van Noord-Brabant van Bergen op Zoom tot Den Bosch en tevens in Breugel en Deurne.

Aangezien de pissebed van vochtige, donkere plekken houdt, is hij vaak te vinden onder stenen en dood hout, maar ook in huis, en dan vooral in kelders. Hieraan refereren *kelderbeest* (Middelbeers), *keldermot* (Hoogerheide, Vlijmen, Kaatsheuvel, Berlicum en ook Wommelgem bij Antwerpen), *keldervarken* (uitgesproken als *keldervèrreke*, in dialecten verspreid over Noord-Brabant maar met een concentratie in en rond Tilburg) en tenslotte *kelderzeug*. Dat laatste woordtype is gebruikelijk in de dialecten van het noordoosten van Noord-Brabant (de dialecten van het Maasland, de Meierij en het Land van Cuijk) met een westelijke uitloper in Drimmelen. Het heeft als varianten het West-Maaslandse *kelderzeuj*, het Boxmeerse *kelderzocht* en *kelderzog* dat algemeen voorkomt naast *kelderzeug*. Het tweede lid van deze samenstelling komt ook alleen voor als benaming voor de pissebed: *zeug*, *zog* (samen een gebied bestrijkend van Drimmelen en Raamsdonk in het westen tot Oploo in het oosten en Gemert en Middelbeers in het zuiden), *zoeg* (Hank en Capelle), en *zeuj* (Haarsteeg, Nieuwkuijk en Vlijmen). Dit woord is eigenlijk de naam van het vrouwelijk varken in de dialecten van oostelijk Noord-Brabant (zie het Woordenboek van de Brabantse Dialecten deel I, blz. 806). De reden van de overdrachtelijke benaming van de pissebed moet zijn dat iets in het uiterlijk of het gedrag van de geleedpotige de dialectspreker aan een varken heeft doen denken. Daarbij gaat het ver-moe-

delijk om het bij elkaar kruipen van deze diertjes, zoals je dat kunt waarnemen wanneer je ze verrast door een steen op te tillen. Vaak zie je dan een aantal kleine exemplaren bij enkele grotere zitten, zoals de biggen aan de mem liggen bij een zeug. Het WNT verwijst echter naar een mogelijke gelijkennis met het wild zwijn op grond van het gedrongen lichaam en de korte pootjes. Mogelijk is ook *keldermot* op deze wijze ontstaan; *mot* is namelijk een gewestelijk synoniem van *zeug*, het komt evenwel in de Brabantse dialecten haast niet voor (het WBD heeft het alleen voor Waalwijk opgetekend). *Mot*, als niet-samengesteld woord, werd als pissebed-benaming opgegeven in Haarsteeg en Malderen (noordwestpunt van Vlaams-Brabant).

We vinden nog andere varkensbenamingen onder de volksnamen van deze beestjes. Zo vinden we bijvoorbeeld in Stiphout, Deurne en de Mortel *kùdde*, in Boekel, Lieshout, Gemert en Bakel *kùt* en in Beek en Donk *kèùt*. Het zijn namen voor het varken in het algemeen in diezelfde streek getuige het Woordenboek van de Brabantse Dialecten deel I, blz. 797. Naast *kèùt* heeft Vos in het Gemerts woordenboek (1996; 82 en 91) ook *kelderkeùt*. Uit onze eigen herinnering putten we *blauwe zeug* (*blaow zeug*). Het woordtype *varken* (meestal uitgesproken als *vèrreke*) komt verspreid in de Brabantse dialecten voor: onder de opgaven bevinden zich de Heen dat aan Zeeland grenst, Rijkevoort bij de grens met Noord-Limburg en Hoeilaart, dat diep in België op de taalgrens ligt. Het verkleinwoord daarbij komt tevens voor: *varkentje* te Hoogerheide, Drimmelen, Oudenbosch, Hooge Mierde en Bladel, *verkske* in Brussel en Westerlo. Voor Schijndel werd *varkenszeug* (*vèrrekeszeug*) genoemd. De volksnaam *varkensbeest* (of *vèrrekesbeest*) is typisch voor de provincies Vlaams-Brabant en, iets minder, Antwerpen, maar werd ook gegeven voor Nispen.

Samenstellingen met het varken-element als grondwoord zijn behalve het reeds genoemde *keldervarken*, *muurvarken* (Poppel en O.L.Vr.-Waver), *vloervarken* (zeldzaam Noord-Meierijs *vloervèrreke*), *steenvarken* (Budel), *houtvarken* (Heestermans 1997; 44: *outverreke*), *plat varken* (Antwerpen en Roosendaal), *vet varken* (Antwerpen en Schoten), *zeevarken* (Veltem-Beisem) en *wild varken*. Die laatste term is zeer algemeen; hij komt voor in het westen, het midden en het zuidoosten van Noord-Brabant, in Antwerpen en in Vlaams-Brabant. In het noordoosten van Noord-Brabant komt het slechts een keer voor (Nistelrode).

De volgende samenstellingen hebben ook *varken* als grondwoord, maar zijn toch van een andere aard: *pennevarken* (Wommelgem), *stekevarken* (Kampenhout) en *stekelvarken* (algemeen in het westen en midden van Noord-Brabant en in de provincie Antwerpen, voorts ook in Ganshoren en Oorbeek in Vlaams-Brabant en sporadisch in de dialecten van de Peel). Deze volksnamen moet de pissebed namelijk delen met de egel. Bovendien is *stekelvarken* ook nog eens de officiële benaming van een knaagdier (*hystrix*) dat in de tropen leeft en op het eerste gezicht veel lijkt op een egel met verlengde stekels. Pissebedden hebben in ieder geval met egels gemeen dat ze zich bij gevaar oprollen tot een bal om de zachte onderzijde van het lichaam te beschermen. Dat gegeven kan hebben bijgedragen tot volksetymologische vorming van deze pissebed-benamingen met als uitgangspunt het varkens-element.

De naam *steenmot* werd ingevuld voor Baardwijk, Veghel, Someren-Eind, Wijnegem bij Antwerpen en Geetbets (in het oosten van Vlaams-Brabant, Geteland). De oorsprong van deze naam zou vergelijkbaar kunnen zijn met die van *schietmot* (het zilvertisje), waarbij men moet bedenken dat *mot* in dialecten niet alleen 'klein vlindertje' of 'nachtvlindertje' betekent, maar 'ongedierte in het algemeen', maar het kan ook een ander woord *mot* zijn, dat synoniem is met *zeug*, het vrouwelijk varken. Zoals echter al hierboven gezegd, *mot* komt in de betekenis van vrouwelijk varken in Brabant vrijwel niet voor. Als *mot* in de betekenis van vrouwelijk varken in vroeger tijden wel een Brabants woord geweest is (van Bakel 1964; 43), zou het element *mot* in pissebed-benamingen een relict zijn van die situatie. De hier als eerste genoemde betekenis van *mot* lijkt ons hier toch de meest oorspronkelijke. Cornelissen en Vervliet (1906; 2171) noemen *zespoter* voor het dialect van Tielen. Van *varkensluis* (of *vèrkesluis*) weten we dat het in het Standaardnederlands een ander dier beduidt: een parasiet op wilde zwijnen (*haemotopinus suis*). Toch lijkt hier geen sprake te zijn van een vergissing want dit dialectwoord werd zes keer opgegeven voor vier dorpen die allen in Antwerpen aan de grens met Oost-Vlaanderen liggen. De benaming *vernijntvogel* voor pissebed, afkomstig uit Reusel, is vaak een volksnaam voor de vlinder (bijvoorbeeld bij Cornelissen (1936-8: 206) die het in die betekenis geeft voor Poppel en Dessel).

Blaow zeug

Blaow zeug, gin beesje nor onze meug;
onder donker steen en ok plavuize
zitte dik mi jong rondum te huize,
krèk zoowès 'n stel bagge bij 'n zeug.

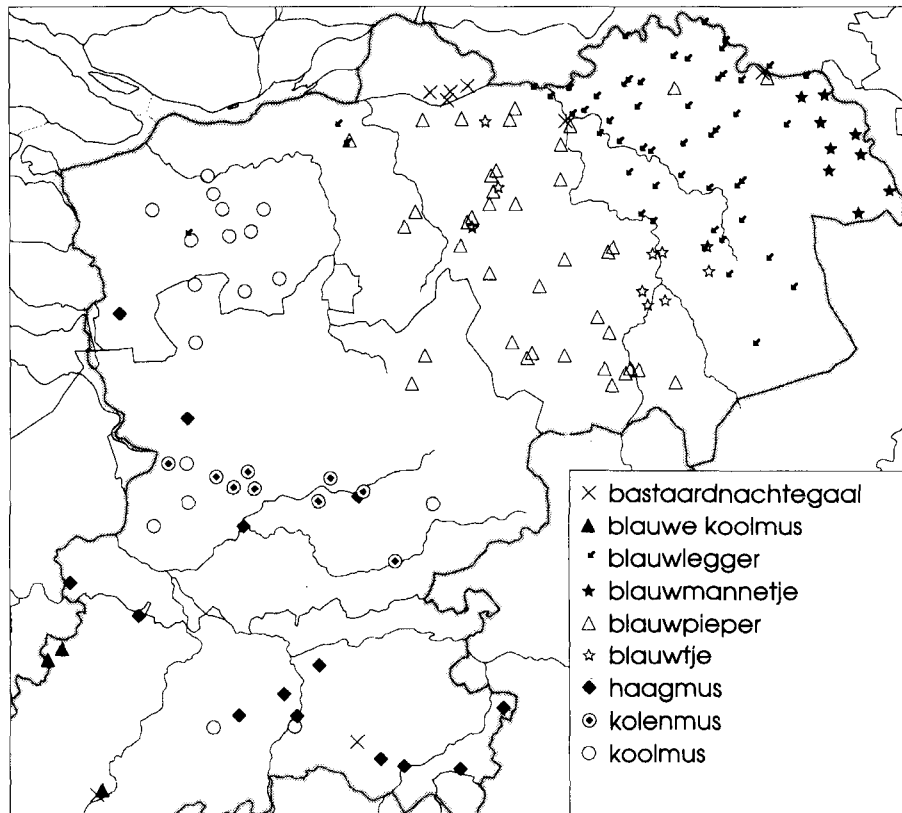
Blaow zeug, gin beesje nor onze meug;
onder donker steen en kerkhofzèrke
zitte dik ès klèin, blaow, rond vèrke
in vochtige grond te fruten ès 'n zeug.

BLAUWLEGGER, heggenmus

(Duits: Heckenbraunelle. Engels: hedge-sparrow.)

De heggenmus (*Prunella modularis*) is een algemene, onopvallende vosbruine vogel met blauwgrijze borst, hals en keel van 15 cm. Hij is het enige lid van de familie van de heggenmussen dat bij ons voorkomt, en is dus zeker geen soort mus, zijn verenkleed lijkt er alleen een beetje op. Hij zoekt tussen struiken en hagen met zijn schuifelende muisachtige gang naar insecten en larven. In de winter eet hij vooral zaden. De zang is luid en helder rinkelend, en is ook in de winter te horen.

De eitjes van de heggenmus zijn helderblauw. Dat maakt de Maaslandse en Meierijse volksnaam *blauwlegger* zo'n treffende benaming. De kleur van de eitjes komt tevens terug in de namen *blauwke* (omgeving Tilburg en Eindhoven), *blauwerke* (Loon op Zand), *blauwseltje* (Broechem en Lier) en *blauwmènneke* (Land van Cuijk), alhoewel ook de blauwgrijze onderzijde hier het benoemingsmotief kan zijn. Dat is zeker het geval bij *grauwke* (omgeving van Tilburg) en *grauweltje* of *graveltje* (Goirle). Meer blauw horen we in *blauwpieper* (de Kempenlandse en Midden-Noord-Brabantse dialecten), *blauwe tuter* (Oss), *blauwe luutak* (Dongen), *blauwpijpke* (Helmond en Vlierden) en *blauwmus* (Helmond, Geldrop, Lierop en Leende). Ondanks dat de heggenmus eenvoudig van een echte mus te onderscheiden is, men hoeft maar naar het spitse bekje en de blauwgrijze borst te kijken, zijn er toch een aantal namen met dat mus-element te vinden. Zo heet de heggenmus *haagmus* in Vlaams-Brabantse dialecten (waar men overigens vaak de -h- niet uitspreekt: het klinkt dus als *aogmus*), *schuurmus* (Valkenswaard, Cuijk, Borkel en Schaft) of *rietmus* (noordoosten van de Antwerpse Kempen). De *tuinmus* uit Dinteloord kan de 'hof' als benoemingsmotief hebben, maar ook de 'heg', want dat is de oorspronkelijke betekenis van *tuin*. In Halsteren en St-Anthonis is het een *dorenmus*, in Kaatsheuvel een *vliermus*, in Turnhout *bremmus* en in Meerle *grauwmus*. De *hegsjierp* uit Vlijmen is in feite ook een mus-benaming want de huismus heet er *sjierp*.

heggenmus

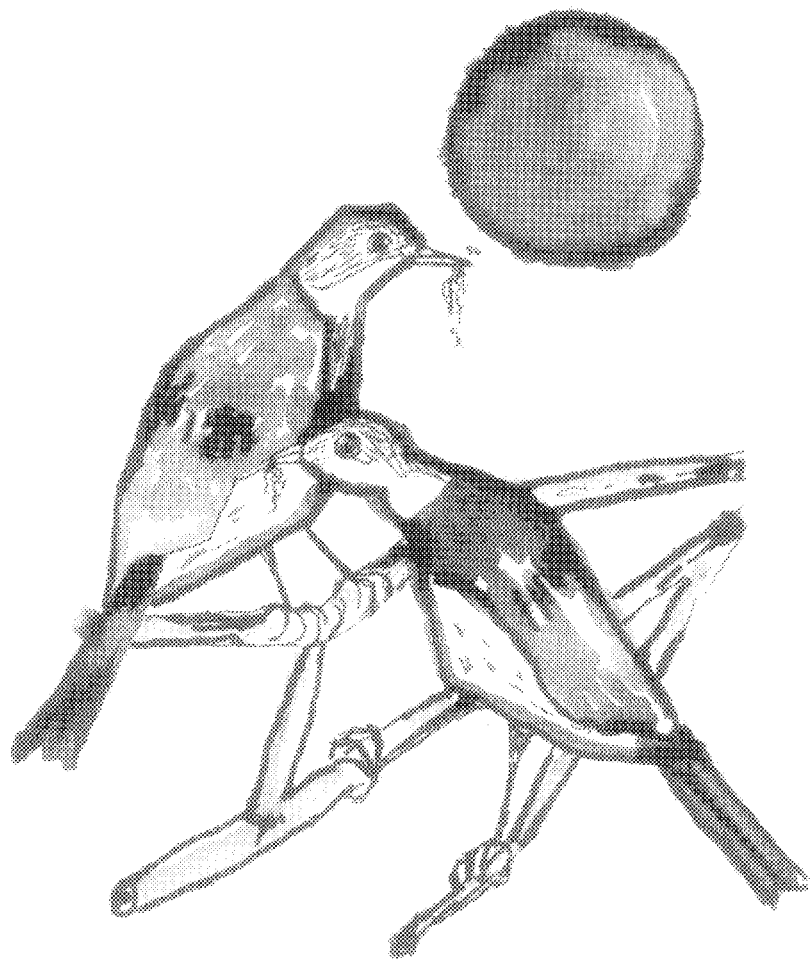
In Empel en Nuland heet hij *hegschijt* en in Overloon *hegteut*, en een *teut* is daar een grasmus, ook een vogel die eigenlijk geen mus is (zie Swanenberg 1997; 72 over het woord *grasmus*).

In de dialecten van westelijk Noord-Brabant en het westen van de provincie Antwerpen heet de heggenmus *koolmus* of *kullemus*, hetgeen wordt bevestigd door Goossenaerts (1956-8; 405). Dit is vanwege de voorliefde van de heggenmus voor bladluizen, die op de koolplanten zijn te vinden en dat is ook het motief voor het West-Brabantse *slaapikkerke*. In het uiterste westen van Vlaams-Brabant heet de heggenmus *blauwe koolmus* (*bla kiel-*

mis (Droeshout en Opwijk), *blave kaulmuus* (Lot) en *blauw kullemus* (Bornem)). In Gooik en Bornem heet hij *blauwe korenmus*, waarschijnlijk door de wisseling van -l- en -r-, die in die streek vaak voorkomt, een 'lepel' is er bijvoorbeeld *leiper*. In Steenhuffel dat ook in die streek ligt heet de heggenmus *blauwe kezemus*, en de *kezemus* is er een koolmeesje. In Deurne in de Peel zegt men *koolpijpke*. Er lijkt in deze dialectbenamingen een relatie van de heggenmus met de mees gesuggereerd te worden, in Lubbeek bij Leuven heet de heggenmus zelfs *koolmees*. Ook *bierover* (Werkendam) naast *biedief* voor de koolmees, en *mosseneujke* ('mossenhoofdje' in Veldhoven) naast hetzelfde woord voor de staartmees bij de Bont (1958; 410), lijken daar op te wijzen. Die laatste benaming is waarschijnlijk een volksetymologie van 'ossenhoofdje' (zie bij ons hoofdstukje over de staartmees), die geïnspireerd is door het favoriete nestmateriaal van de heggenmus, mos. Vandaar ook *moskneuter* (Mierlo) en *mosvink* (Meerle).

Vreemd doen ons in eerste instantie *blauwe windappel* (Dongen-Vaart) en *blauw endappel* (Kaatsheuvel) aan. Het zouden varianten kunnen zijn van **blauwe wijntapper*, want zowel *wijntapper* als *wendappel* komen voor als benaming, met name van de tapuit.

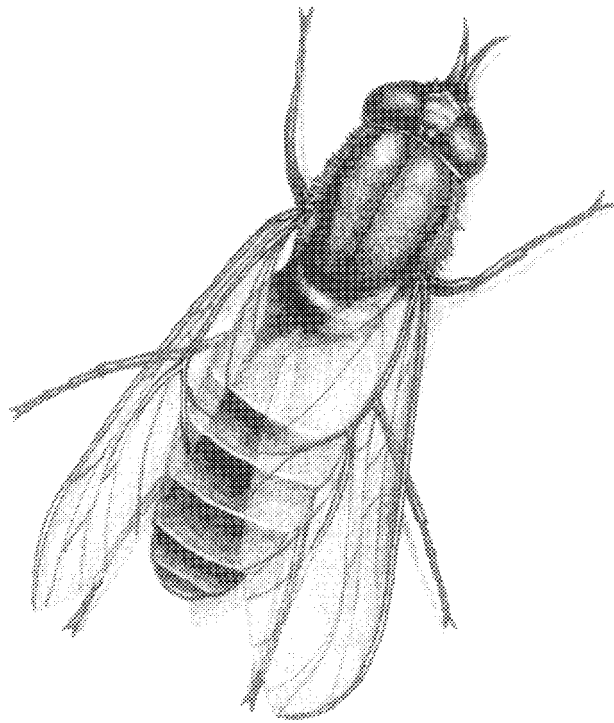
De heggenmus is een behoorlijke zanger, hetgeen tot uiting komt in *bastardnachtegaal* (Meeuwen, Drongelen, Genderen, Grave en Den Bosch), *boerennachtegaal* (Oisterwijk), *tuinnachtegaal* (Bergen op Zoom en Oudembosch) en *Spaanse nachtegaal* (Baarle-Nassau).

Blauwleggerke

In 't groeisel van de hegge
vende gij oew voeier.
Ès volleerde moeier
gòdde gij oew èikes legge.

Dje zen alt skón hèlderblaow
en paasse bij oew pèkske
en dùrrum vurral goewd bé aow
dur de virkes rond oew nèkske.

BLENDAOS, de daas of paardenvlieg

(Duits: Dassel(-fliege), Bies-, Bremsfliege. Engels: horse-fly, cleg.)

De daas, ook wel paardenvlieg genoemd, is een platte vlieg, waarvan het wijfje bloed zuigt bij zoogdieren. Niet alleen paarden en koeien horen bij zijn slachtoffers, ook mensen worden vaak gestoken. De daas (*Tabanus*) wordt vaak verward met de horzel. Een horzel (*Oestrus*) is weliswaar ook een soort vlieg, maar heeft een sterk afwijkende levenswijze. Een horzel zuigt geen bloed, en steekt dan ook niet, maar de larven van de horzel leven parasitair bij zoogdieren. De larve van de runderhorzel (*Hypoderma bovis*) bijvoorbeeld, leeft vlak onder de huid van koeien, waardoor zwerende bulten ontstaan die wel *wormbulten*, *madebulten* of *angelbeten* worden genoemd (zie het Woordenboek van de Brabantse Dialecten deel I, aflevering 3, blz. 478). De larve van de paardenhorzel (*Gasterophilus equi*) leeft in de maag van het paard.

Omdat de daas een hardnekkig, maar traag insect is, wordt hij o.m. *blindaas* genoemd, een algemeen Brabants woord dat in het Noordmeierijs als *blendaos* klinkt. Dat woord is een samentrekking van *blinde daas* en dat woordtype gaf in Meerle weer aanleiding tot de volksetymologie *blinde haas*. Voor de Peel vonden we ook *blindazik* en *blindazerik*. Naast *daas* komt *dazerik* ook in vele Brabantse dialecten voor. De Bont (1958) geeft s.v. *blendaos*: "door sommige volksetymologisch 'blendeugskes' blindoogskes geheten." Goossens (1985) heeft het element verklaard door het af te leiden van een Germaans **dawas*, dat ook de oorsprong vormt van 'dwaas'. De daas wordt dus niet alleen als blind betiteld, maar ook als een dom beest. *Dazerik* is dan als substantief afgeleid, zoals bijvoorbeeld ook het geval is bij *stommerik*.

Het geslacht van de dazen bestaat uit meerdere soorten, waarvan het *grauwke*, uit onze eigen herinnering, de kleine lichtgrijze steekvlieg is, die zich vooral aan de waterkant ophoudt en op warme dagen zwemmers belaagt. Ook deze daasvlieg werd wel *blende daos* genoemd.

Een ander dialectwoord voor de stekende vlieg is *bauw*. De *bauw* (Kempenland en de noordelijke Meierij) verwijst naar een wat grotere zwarte soort van

daas. Cornelissen en Vervliet (1899-1903) melden het voor de noordelijke Antwerpse Kempen in de betekenis van 'brems of koevlieg', waarmee inderdaad de bloedzuigende vlieg van het geslacht *Tabanus*, de daas dus, is bedoeld. Bij Weijnen (1996; 8) wordt *baauw* geacht het brommend geluid van een vlieg na te bootsen. Als betekenis geeft hij zowel horzel als daas. Dit woordtype komt zelfs tot in de Noord-Picardische dialecten voor: *pauw*, ontleend aan het West-Vlaams (Ryckeboer 1997; 245). Ook *bauwel* (Stiphout, Valkenswaard en Leende) of *baal* (Deurne) komt voor. Het hiermee verwante item waarmee de horzel wordt aangeduid, *bisbauw* of *bisbauwel* verwijst naar het werkwoord *beezen*, dat refereert aan het dol rondrennen van runderen wanneer ze geplaagd worden door vliegend ongedierte, *gewürmt* of *gebist* (*gewormte* en *gebeeste*). Bij Vos (1996; 39) is een *baawel*: "Biesbouw, koolzwarte horzel, groter dan daas, die het vee plaagt; behoort tot een familie van grote vliegen (oestridae) waarvan de larven parasitair in zoogdieren (paarden, runderen, schapen) leven." We zien dus dat in dit woordtype ook weer de horzel-betekenis met die van de daas verstrengeld is geraakt.

In de provincies Vlaams-Brabant en Antwerpen vonden we een enkele keer *dol*, maar dat woord lijkt toch vooral in gebruik te zijn voor de blauwe vleesvlieg, ook wel bromvlieg genoemd. Elémans (1958; 175) geeft een opsomming van het lastige *gewürmt* in de zomerdagen: 'Dan vliegen *de mugge*, *de vlie.ge*, *de bléjndaoze* (daasvliegen), *de krómkónte* (paardenvlieg, tabanus) en vooral *de hòrzels* (runderhorzel, *oestrus bovis*, *hypoderma bovis*).' We vinden hier dus *kromkont* voor de paardenvlieg, maar we vermoeden dat dit woord eerder in gebruik is voor de horzel. Het Land van Cuijk kent *knaas* voor de daas. Het WNT kent dit woord alleen als kleine mug, voor de Betuwe. Het is niet onwaarschijnlijk dat deze door vier onafhankelijke bronnen opgegeven naam voor de daas kan gelden. Het komt vaker voor dat een woord in gebruik is voor verschillende zaken, en zeker bij diernamen in dialecten is dat niet ongewoon.

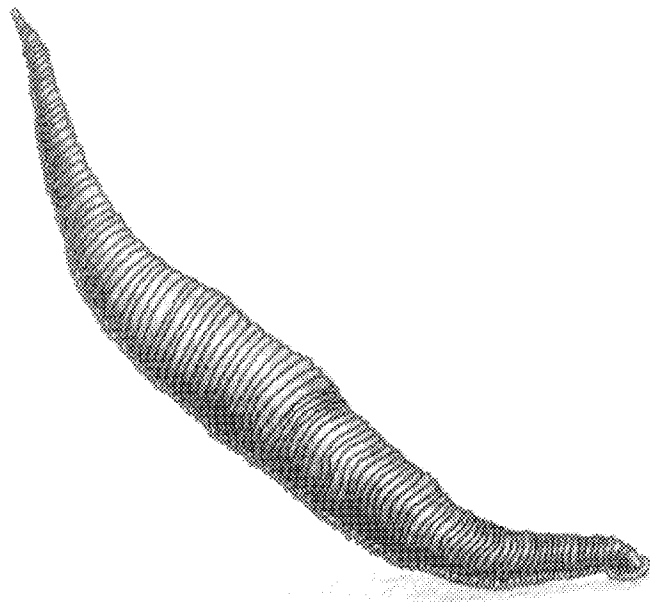
In de Meierijse dialecten bestaat de zegswijze: *We gòn vur de uurste baauw nie bitse*; we gaan voor de eerste steekvlieg niet lopen; we slaan zo gauw niet op de vlucht; we zijn voor geen kleintje vervaard. Ook is er een gangbare zegswijs: *Ik slò niks af ès vliege en blendaoze*; ik sla niets af als vliegen en blinde dazen. Dit wordt vooral gezegd door iemand die een rondje met graagte accepteert.

Bloewdwraak

Blende daos, ik zal oe kréége,
van aow zal niks nie overblééve,
hier op mennen blooten èrrem.
Dur aow verdomde plaogerééj,
oew gesar, gebéét en gaonzerééj
haot ik oe tot in m'n dèrrem.

Ziet hier nou zitte toch, dè kreng,
dè'k dalek òn z'n èinde breng,
nou zulde rap gòn stèrve.
Mak mar gaauw oew testament;
ge he't oewe langsten ted gekend;
zult gin' zommer mer bedèrve.

Doe hier nog mar gaauw de groete,
ge zult vur allen bloedroof boete!
Vurzichtig nou, jè, klèts, pats!
Potdorie nog, 'tis toch mis!
G'leuf noit dè die daos 'n blende is;
nee, die blendhèid is mar kwats.

ÈCHEL, bloedzuiger

(Duits: Blutegel, Blutigel. Engels: leech.)

De medicinale bloedzuiger (*Hirudo medicinalis*) kwam vroeger niet alleen in het wild voor, maar werd ook in vennen en vijvers gekweekt. Omdat deze ringworm zeer belangrijk was in de geneeskunde was er in de negentiende eeuw veel vraag naar bloedzuigers. Frankrijk importeerde bijvoorbeeld 34 miljoen bloedzuigers in de eerste helft van de vorige eeuw. In de Peel woonden dan ook handelaren die met een zak bloedzuigers naar België en Frankrijk afreisden (Casperts et al. 1996; 39). Net als de grote modderkruiper heeft ook de medicinale bloedzuiger de kwaliteit van barometer. Tegenwoordig is dit diertje vrijwel geheel uit Noord-Brabant verdwenen. Tijdens het vissen kan men ook wel eens op een familielid van de medicinale bloedzuiger stuiten: de paardenbloedzuiger.

Een algemeen Brabants woord voor de bloedzuiger is *echel*. In Kastelre wordt het woord uitgesproken als *ekel*, in Buizingen en Halle in westelijk Vlaams-Brabant bijna op de taalgrens als *egger* en in Landen in oostelijk Vlaams-Brabant bij de taalgrens als *iegel*. In Hilvarenbeek en Valkenswaard spreekt men ook van *bloedechel*. De paardenbloedzuiger heet in Tienen *waterechel*. In Eersel kent men nog een *echelenuil*, waarschijnlijk een overblijfsel van de hierboven aangehaalde handel in bloedzuigers. Wij kennen de waterweegbree onder de naam *echelkool*. De herkomst van het woord *echel* wordt met die van *egel*, het gestekelde zoogdier, in verband gebracht, waarbij men denkt aan een wortel *egh* voor 'steken', die ook terug te vinden zou zijn in Grieks *echidna* 'adder' en Oud-Indisch *ahi* 'slang' (van Wijk 1984; 450). Vermoedelijk stamt ook het eerste lid van de samenstelling *hagedis* af van diezelfde wortel. Nog enger blijkt de band tussen de bloedzuiger en de hagedis te zijn, wanneer we bij De Bo ook *laketisse* voor de hagedis vinden. In de dialecten van de provincies West- en Oost-Vlaanderen vinden we namelijk *laketisse* of *lokketisse* (Veldegem, Mariakerke, Roeselare, Lendeledede, Wijtschate en Kortrijk) voor 'bloedzuiger'. Het is mogelijk

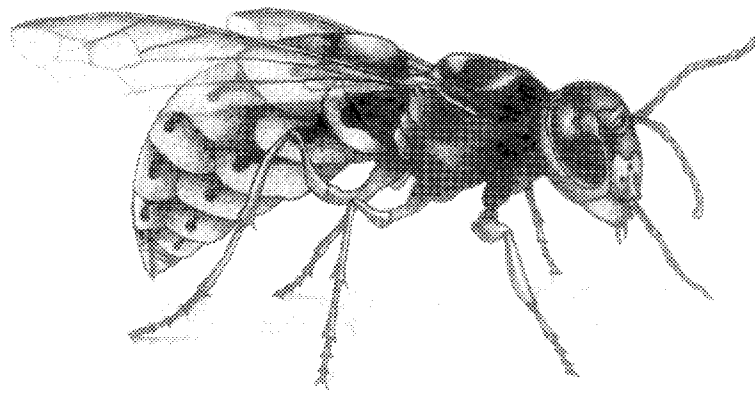
gevormd onder invloed van *leek* dat Vlaams is en samenhangt met *laken*, 'al zuigende drinken' (vgl. Engels *leech* voor bloedzuiger en Gothisch *lekeis* voor geneesheer). Ook in Brabant, preciezer in het Pajottenland tegen Oost-Vlaanderen aan, vinden we *leek* en *leike* in de betekenis van bloedzuiger. Hoeufft noteerde nog *lok* voor het Bredaas in 1836. In Londerzeel noemt men de bloedzuiger *nap*, dat mogelijk verwant is met *nijpen*.

In Wolfsdonk (bij Aarschot) heeft men *vismoeier* ingevuld voor de bloedzuiger. Dit woord vonden we ook bij De Bont voor 'zeker plat beestje dat in het water leeft' en bij Cornelissen en Vervliet voor verschillende schildvleugelige insecten, te weten de watertor en de duiker (*dytiscus*).

Er bestaat een oude zegswijze: *zó zat ès 'n èchel*; zo dronken als een bloedzuiger. We denken dat het beeld van de trage, ronde bloedzuiger, die zich volgezogen heeft, aan de basis van deze woordgroep staat. In het WNT wordt deze zegswijze overigens Zuid-Nederlands genoemd.

Èchel

'n Onderwijsploertje in Vèghel
ha mi alle jong veul gestèchel.
't Liefst liet ie ze krùipe,
hullie bloewd kos ie zùipe;
ze hietten 'm 'de èchel van Vèghel'.

HEURS, hoornaar

(Duits: Hornis, Hornisse. Engels: hornet.)

Net als de daas wordt ook de hoornaar, of wel het hoorntje, vaak ten onrechte horzel genoemd. De hoornaar (*Vespa crabro*) is echter moeilijk te verwarren met een vlieg, het is namelijk een grote roodbruine wesp.

Het dialectwoord *heurs*, is dan ook niet alleen in gebruik voor de hoornaar, maar ook wel eens voor de horzel. Vermoedelijk is *heurs* niets meer dan de oude Brabantse verklanking van hoorn. Het consonantcluster -rn- wordt in het Brabants vaker als -rs- uitgesproken, vergelijk bijvoorbeeld de paren deerntje-*deurske*, karnen-*kèèrse* of voorn-*voors*. Het woord kan dan uit *hoorn* zijn ontstaan door n-deletie: *hor* en vervolgens door de typisch Oost-Brabantse uitspraak van de -r-, de zogenaamde suizende -r- (zie Weijnen 1937; 60).

De etymologie van dit *heurs* is niet die van hoorn in de betekenis van een uitsteeksel aan een dierenkop, maar is net als die van het Standaardnederlandse *hoornaar*, *hoorntje* en het Engelse *hornet*, te verbinden met de oorsprong van *hersenen*. Denk daarbij ook aan *hoorndol*, in het Duits *hirntoll*, waarbij *Hirn* de hersenen beduidt. De etymologie is op die wijze verwant aan die van *horzel*, waarbij het gegeven dat sommige horzels de kop van een dier binnendringen door de neus om eitjes te leggen (waarna de larven in de ingewanden tot ontwikkeling komen) mogelijk de aanleiding is geweest tot benoeming van dit insect met behulp van een etymon, dat verwant is aan *hersenen*. Waarschijnlijk hebben de voelsprietten van de insecten wel bijgedragen aan de volksetymologische vorming van de woorden *hoorndol*, *hoornaar* en *hoorntje*. De etymologie van *heurs* is net als die van *hoornaar* terug te voeren op het Angelsaksisch *hornut* en Oud-Hoog-Duits *hornaz*, en als zodanig verwant aan woorden als *horzel*, *hersenen* en *hoorndol*, maar om het verhaal nog eens extra ingewikkeld te maken komt de oorsprong van deze woorden wel weer bij die van *hoorn* "uitsteeksel aan een dierenkop" terecht. Al deze woorden stammen namelijk af van een Indo-Germaanse

basis met de betekenis "bovenste deel van het lichaam, hoofd, hoorn", ze hebben alleen niet dezelfde paden bewandeld naar het Nederlands en zijn dialecten.

Het woord *hoorn* wordt trouwens ook gebruikt om de mannelijke duif te benoemen, en komt ook voor in de samenstellingen *merelhoorn* en *melhoorn*, ter aanduiding van de mannetjesmerel (Cornelissen en Vervliet (1899-1903; 807) en De Bont (1958; 390)).

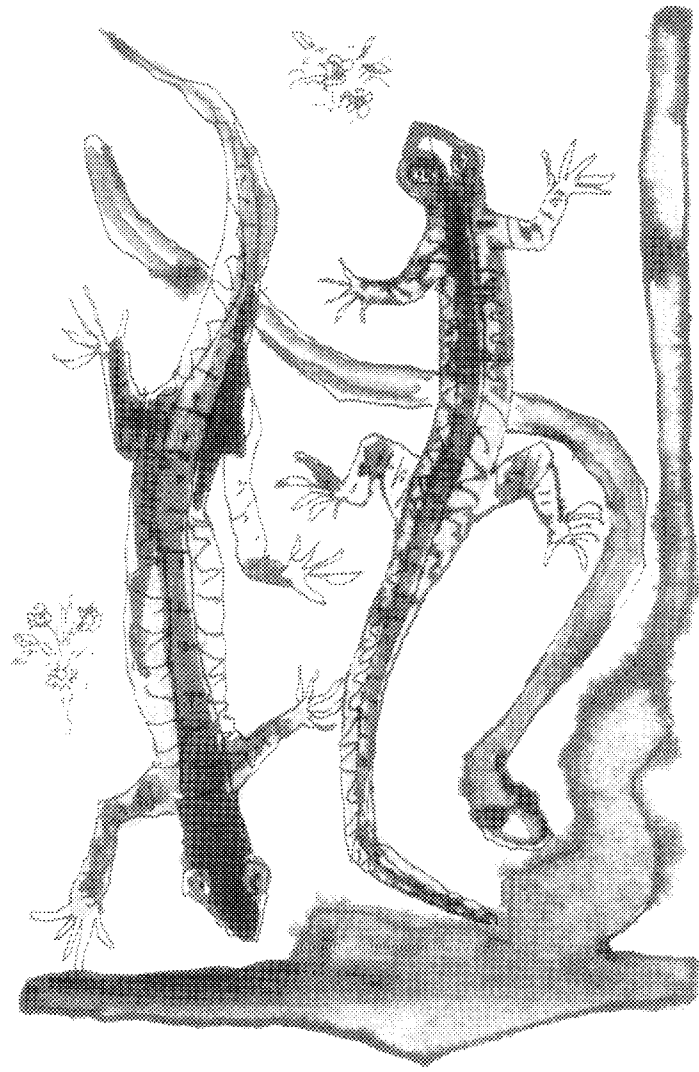
Elemans (1958; 176) heeft voor de hoornaar *hórre* genoteerd. Van Gestel (1996; 170) heeft *negensteker* voor Gilze-Rijen en schrijft: "De steek van deze grootste der hier voorkomende wespen is zeer gevreesd." Goossenaearts (1956-8; 565) geeft voor Kalmthout *perweps*, "paardenwesp" met de toevoeging: "Haar steek is gevaarlijk. (...) Te Essen heet ze *koeipaardewesp*, omdat daar de gewone wesp al paardenwesp, *perweps* heet! Ze worden ook horzel genoemd wat verwarring wekt, omdat er al horzels onder de tweevleugeligen, de vliegen, zijn (...). Door het afknagen van schors brengt ze de houtteelt schade toe."

In de vijftiger jaren werden de kinderen bij de Nulandse hei nog wel gewaarschuwd voor levensgevaarlijke *heurze*. Vos (1996; 73): 'Men vertelde dat dit insect iemand kon doodsteken.' *Zeuve heurze kunne 'n pèrd beteurze* zou volgens het volksgeloof betekenen dat zeven hoornaars een paard konden doodsteken.

In *hoorze* (brommen) is een Oost-Brabants taalverschijnsel te horen dat vergelijkbaar is met *heurs*. Oudere mensen uit de oostelijke Meierij kennen nog *de hoors* als speelgoed. Het speeltuig bestond uit een dubbele draad die door het *snorrebot* gehaald en opgedraaid was. Bij het aanspannen van deze draad begon *de hoors* te draaien en maakte daarbij een snorrend geluid. Het geluid heette *hoorze*, het speelgoed *de hoors*. Hans Heestermans kent het ook voor West-Brabant; hij noemt dit stukje speelgoed in zijn Bergs Woordenboek *zoemer*.

De heurs

Hadde die heurs daor nèt ok heure hoorze?
Ze zaat 'r beus onder 'n blad te knoorze.
Ik docht nog, ès die ons strakke nou gi steeke,
dan za'k al d'r been en d'r vleugels breeke.
Gelukkig ha de heurs d'r kanse goewd gewoge
en is mi volle vaart vur ons vlug 'weggevloge.

HICHT, hagedis

(Duits: Eidechse, Lazerte, Echse. Engels: lizard.)

(Duits: Blindschleiche. Engels: blind-, slow-worm.)

In Nederland en Vlaanderen komen slechts enkele soorten hagedissen voor. De meest algemene zijn de kleine hagedis (*Lacerta vivipara*) en de zand- of duinhagedis (*Lacerta agilis*); de muurhagedis (*Lacerta muralis*) is erg zeldzaam, of zelfs al uitgestorven bij ons. De genoemde hagedissen variëren in lengte van 10-30 cm en zijn, afhankelijk van hun leefomgeving, overwegend bruin, grijs of groen van kleur. De verschillende soorten hagedissen behoren tot hetzelfde geslacht, en lijken dan ook erg veel op elkaar.

In het heidegebied tussen Rosmalen en Nuland kwam de hagedis (de *hicht*) in de vijftiger jaren nog voor. Zelfs op de zonzijde van de spoordijk van de lijn tussen Oss en Den Bosch kon je deze diertjes aantreffen. In de kelder van onze boerderij hebben we in de jaren vijftig zelfs eens een grijs hagedisje gevangen. In het oosten van Noord-Brabant bestaat een hecht gebied met nauw aan elkaar verwante hagedis-namen, waarbij het tweede deel van het woord niet *-dis*, maar *-tes*, *-das* of *-tas* luidt. In het Land van Cuijk zijn dat: *eik-* of *eektes*, *echtes*, *echstes*, *eegtes* en *egeltas*, in het Maasland vinden we *ekeltas*, *ekdas*, *eksdas* en *eektas*, en in de Peel *hekketis* of *-tus*, *hikketees*, *hissetis* en *heeg-* of *hegetis*. Daarnaast is het opvallend dat in het westen van het Brabantse taalgebied een *-r-* in de hagedisnamen voorkomt: *aardis*, *erredis*, *erdis*, *herdis*, *ratis* (een woord dat tevens in het Vlaams-Brabantse Pajottenland opduikt), *radis* en in de Belgische provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant *artis*, *artits* en *arstis*. Dichtbij de laatste drie staat *astis* (uit oost Vlaams-Brabant, waar de *-r-* nogal eens wegvalt). Voor Soerendonk en Someren vonden we nog *heersteers*.

Al deze dialectbenamingen hebben waarschijnlijk dezelfde oorsprong. Al in het Middelnederlands vinden we *hagedisse*, *hagetisse* en ouder *egedisse*, *eeghdisse*, *egetisse*. Het *hage-* of *heg(ge)-*element is volksetymologisch van oorsprong; men wilde het eerste deel van het woord dat ondoorzichtig

geworden was in verband brengen met de hagen, waarin de diertjes zich kunnen verbergen. Een bevredigende verklaring van de samenstellende delen van dit woord is er nog niet. Het *Herkunftswörterbuch* van Duden (1989; 147) geeft Oud-Hoog-Duits *egidehsa*, waarbij het eerste deel van dat woord mogelijk samenhangt met Grieks *óphis* voor 'slang', terwijl Middel-Hoog-Duits *dehse* voorkomt als 'spil', maar Weijnen geeft Middel-Hoog-Duits *dähse*, dat 'rots' betekent (1996; 42). Vaak geven de volksnamen blijk van volksetymologie om het woord begrijpelijker te maken. Zo zouden de -r- namen als *erredis* en *artis* verband kunnen houden met Kiliaan's *aerdtis-sie* (WNT 1517, s.v. hagedis), een aarde-element dus. In de categorie van volksetymologische samenstellingen vallen mogelijk ook de volksnamen uit het Land van Cuijk *veegtis*, *veegtes*, *vegetes* en *zeiktes*.

Het tweede deel van de samenstelling kan ook als *-fis* of *-vis* voorkomen. Hierbij kan het weer om volksetymologie gaan: legt men hier een verband met de vissen? Het gaat om de Kempenlandse woorden *hek(ke)fis*, *hekkevis*, *hikkefis*, *hitfis* en *heksefis*. De Bont heeft *neetfis* voor 'water-salamander', voor Oirschot en Best (1958; 425). Deze volksnaam voor de salamander kan er op wijzen dat er inderdaad volksetymologie (verband met vissen) heeft plaatsgevonden, want salamanders lijken veel op hagedissen maar ze zijn waterdieren in tegenstelling tot hagedissen.

"Ze kiik äs 'n hekkefis" werd gezegd over iemand die erg boos keek, aldus Hoppenbrouwers (1996; 153).

In *heitis* vinden we een samenstelling van weer dat tweede lid *-tis* met een waarschijnlijk door volksetymologie ontstaan voorvoegsel dat verwijst naar de biotoop: heide. Het type komt voor in de Peel, en ook verder westelijk zoals in de dialecten van Geldrop, Budel en Heeze en Leende.

In het noordoosten van Noord-Brabant vinden we een gebied met de Meierij als kern, waarin het eerste deel van de oorspronkelijke samenstellingen de overhand heeft gekregen. Dat resulteert in het type *hicht* (of ook wel *heegt* of *hècht*), en wellicht zijn ook *hiksik* (Vlijmen) en *stiksik* (Zeeland) hier het meest mee verwant.

De hicht

In de volle zon en ùit 't zicht,
in't wèrm hèijzaand van 'n ligt,
zit 'n hicht mi d'eugskes dicht.

Ze zit 'r heel stil en wordt wèrmer.
Innins zen we 'n vliegske èrmer;
de hicht vengt gèire zónne zwèrmer.

De schòn kamoeflaazie van de hicht
makt de jacht vur heur ok licht.
Vur't gewürmt is't venéén van groot gewicht.

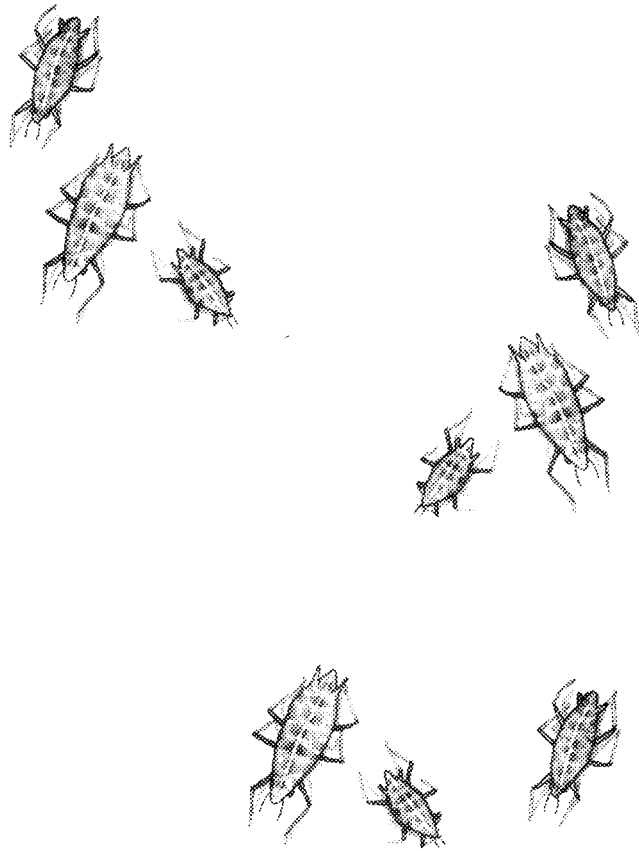
De *heksefis* van Borkel en Schaft heeft een negatieve connotatie, die we ook terugzien bij *turfheks* (Loon op Zand en omgeving), terwijl de hagedis toch een compleet onschuldig diertje is. De negatieve connotatie zou kunnen voortkomen uit de snelle beweging die de hagedis maakt als je hem verschrikt, zoals ook bij de muis het geval is. Mogelijk zijn de heks-benamingen ontstaan doordat in het Middelnederlands naast *hagetisse* voor hagedis een gelijkkluidend woord voorkwam voor heks (Pijnenburg en Van der Voort van der Kleij 1984; 71). In oude tijden konden hagedissen en heksen dus met hetzelfde woord worden benoemd! De invuller voor Itegem en Bruggeneinde meldde *schorpioen* voor de hagedis en schreef: "ze worden gemijd als de pest, daar de landman denkt dat ze kunnen steken."

Het woordtype *heislender* (dat ook wordt uitgesproken als: *eislengter*, *heislinder*, *heislenter*, *aaislenter*) komt voor in het zuiden van de provincie Noord-Brabant van Geldrop in het oosten tot aan het zuiden van de Baronie van Breda in het westen en ook in het noordwesten van de Antwerpse Kempen. Het verspreidingsgebied vult zo op een prachtige manier de leemte die ligt tussen het *licht-heitis*-gebied van de Peel en de Meierij en het *artis*-gebied in de Antwerpse Kempen. Het tweede deel komt ook zelfstandig voor: *slender* (of *slinter*) voor Oirschot, Poppel en Rumst. De hagedis wordt zelfs als een soort van slang betiteld: *heislang* en *heislèngske* (in Esch, Goirle, Esbeek en Breugel). De hagedis wordt ook in enkele lokale woordenboeken *heislängske* (Naaijkens (1992: 59)) en *heislang* (De Bont: (1958: 217)) genoemd. Zouden we misschien bij het *slang*-element in deze samenstellingen moeten denken aan het *slenderen*, *slingeren* wat deze dieren doen. Bij Hoppenbrouwers heet de hagedis een *heislender* (1996: 141: *hàài-* of *hàèisländer*) en hetzelfde woord vinden we ook bij De Bont (1958: 217 en 229) in die betekenis. Hoppenbrouwers heeft echter *slender* (1996: 141: *slinder* of *sländer*) voor de slang. Dit woord is afgeleid van een werkwoord *slindere*, dat *slingeren* betekent, en refereert volgens Hoppenbrouwers weer aan de typische manier van voortbewegen van de slang.

De hazelworm, een hagedis zonder poten die daarom veel op een slang lijkt, kan een rol gespeeld hebben bij het verschijnsel dat slangen en hagedissen met dezelfde of nauw verwante namen worden benoemd. De hazelworm heet inderdaad *slender* bij Hoppenbrouwers (1996: 141): "Ook de 'hazel-

worm', eigenlijk een hagedis zonder poten, heet hier *ne slender* met de naam die later ook is overgegaan op zijn familielid met poten". Weijnen (1996; 183) meldt s.v. *slinder* dat dit woord net als *slender*, *sliedere*, *heislender* en *heislenter* 'hazelworm, hagedis' betekent, waarbij *slenderen* voortkomt uit een reeds Indo-Europese wortelvariant van Standaardnederlands *slenteren*, die ook aanwezig is in Oudindisch *srédhatti*, 'glijdt af'. Uit de Nijmeegse enquête blijkt *slender* bekend in Reusel voor de hazelworm en *heislender* ook in Gilze. Het woord *slender* komt voor in het Engels als adjectivum in de betekenis van 'slank'. Dit adjectivum past erg goed in het reptielen-concept, hagedissen en slangen zijn heel slanke beestjes. Zouden *slank* en dit *slender* niet een aandeel kunnen hebben in de etymologie van *slang* en *slender* in de betekenis van de verschillende soorten reptielen? *Slank* komt van de stam van *slinken*, dat zijn oorsprong heeft in Angelsaksisch *slincan*=kruipen (Engels *to slink* voor sluipen). Onder *slender* vinden we bij Skeat een verwijzing naar het Middelnederlands: "...M.Du *slinder*, "slender, or thinne" ... The same word is also used as sb., meaning "a water-snake"; whilst *slinderen* or *slidderen* means to dragge or to traine..." (1888: 570).

De hagedis wordt ook soms *spilwörm* genoemd, in Lichtaart en Goirle. Dat woord vonden we trouwens al voor de hazelworm in Gierle (bij Turnhout) en Reusel, maar ook bij Goossenaerts (1956-58: 706). De toegift van de vragenlijstrespondent voor Brecht is in dit kader bijzonder interessant: de opgave is *heislender*, en vervolgens staat er: "deze naam wordt door sommigen gebruikt naast *artis*, maar bij anderen is dit de naam van de spilworm (hazelworm, *anguis fragilis*)". Dat is dus een prachtige bevestiging van de veronderstelling dat de naamgeving bij hagedissen niet los mag worden gezien van die van de andere reptielen in onze streken, m.n. van de naamgeving van de hazelworm en de slang en dat juist dat gegeven tot slangbenamingen bij hagedissen heeft kunnen leiden. De hazelworm wordt blijkens de volgende namen vaker met een slang verward: *blendslang* (uit onze eigen herinnering), *glasslang* (Lieshout) of *heislang* (Goirle en St. Willebrord).

HIMMELZAOD, bladluizen

(Duits: Blattlaus. Engels: green fly, aphid, plant-louse.)

Hoewel bladluizen (Aphididae) allerlei kleuren kunnen hebben, behoort de zwarte tuinbonenluis toch wel tot de meest bekende. Vooral wanneer die van de een op de andere dag hele bonenstruiken bevolkt is er sprake van *hemelzaad*. Het lijkt wel alsof de larven in één nacht plotseling in zeer grote getale op de tuinbonen terecht komen, alsof ze uit de hemel zijn gevallen. De term wordt gebruikt in het oosten van Noord-Brabant tot aan Hilvarenbeek en Tilburg.

In Bergen op Zoom zegt men dat het *vuil* in de bonen is gevallen. In het westen van Vlaams-Brabant en ook te Hooge Mierde is het *zwart* (ook gezegd als het *zwèt*) als gesubstantiveerd adjectivum de term om de bladluizen aan te duiden. *Verningt* is een verouderde term uit de Meierij, die ook weer de bladluis als een collectief benoemt, niet als afzonderlijk diertje. Het is een oude gevelariseerde uitspraak van *venijn*, een woord dat vaak dienst doet in de betekenis van 'ongedierte'. Aan het einde van dat woord staat in de vorm van een -t- een overblijfsel van het achtervoegsel -te, dat vroeger in gebruik was om abstracta te vormen. In Antwerpen en Mortsel heten bladluizen *moer*.

Bladluizen worden in Kempenland wel aangeduid met de verzamelnaam *meluw* (*millew*) (Hoppenbrouwers 1996). Ook in de Peel komt dit woordtype voor. Voor Vorstenbosch, Lille, Schoonderbuken en Wezembeek-Oppem noteerden we *meeldauw*, eigenlijk een plantenziekte veroorzaakt door schimmels, waarschijnlijk ingegeven door het hierboven genoemde *meluw*. Claes (1904) noteerde *milver* voor het Hagelands; het is bij hem geen collectivum, getuige zijn voorbeeldzin 'de rozenknoppen zitten vol milvers'. Het wordt ook wel als *mulfer* uitgesproken. In Lier en Wilrijk spreekt men van *memel* en in Best van *milft*. In Asten noemt men een soort wit ongedierte in een heg *milling*. De etymologie van deze woorden is 'molm- of meelmakend diertje', waarschijnlijk oorspronkelijk een nomen agentis, een aflei-

ding bij de stam *melw*, die ook in *meel* zit. Deze woorden worden tevens gebruikt om de houtworm (in ons eigen dialect *meutel* genaamd) te benoemen. De houtworm zou als 'molm- of meelmakend diertje' de oorspronkelijke betekenis zijn, en van daaruit heeft dit woordtype zijn betekenis verbreed. Zo konden behalve bladluizen ook kalanders in het meel met *memel* aangeduid worden.

De vorm *memel* is waarschijnlijk een metathesis (omzetting) van *melem*, zoals de houtworm heet in Pamel en Hekelgem, met een -m- i.p.v. de -w-, hetgeen niet ongebruikelijk is in Brabantse dialecten (vergelijk *zwalm* voor 'zwaluw').

Het type *milft* zou een afleiding met abstractum-suffix kunnen zijn, dus oorspronkelijk **meluw-te*.

Op de CD *Zaad van Lein d'n Bleui* uit Overlangel vonden we warempel een liedje met de titel 'Himmelzood', waaruit we volgende fragmenten willen citeren:

Ik wiejt me gennen himmelse rood,
mi al dè himmelzood, mi al dè himmelzood.
Ik wiejt me gennen himmelse rood,
mi al dè himmelzood.

In fibrewari krijg ik al de kriebels in m'n lijf,
de grond nog hallef bevrorre, m'n vingers kouw en stijf.
Op 't ènd van mert dan zitten al m'n bònne in de grond,
want onbespote bònne, die zijn toch zò gezond.
Mar ellek vurjaar zit ik wir opneijd in de misère,
want bònne vol mi zwarte luis, die lus ik nie zò gère.

De flodderbònne zijn de urste bònne die ik zèij
mi driejen in 'n gètje, of soms ok in de reij.
En es ze volop bleuje, pluk ik d'n top eruit,
ge denkt toch zeker nie, dè ik d'r gif op spuit.
Op 't ènd van juni hangen er dan bònne òn te pronke,
mar 't lekt wel of ze nor die zwarte luis ligge te lonke.

Uit eigen ervaring weten we dat er mensen waren die zich geneerden voor deze plaag. Het was ook werkelijk alsof het ongedierte uit de hemel kwam vallen; van de ene dag op de andere konden de tuinbonen onder de zwarte luizen zitten. Onze oude buren rooiden ooit hele rijen tuinbonen die nog maar net in bloei stonden 'om van de schande bespaard te blijven'. En toch kon 'himmelzoad ècht ginne kaod'.

Himmelzaod

Himmelzaod kan ginne kaod,
ok al kùm 't in veul gevalle
zoomar ùt de locht gevalle.
Vruger gaaf 't kaoie praot.

Himmelzaod dè waar 'n straf:
d'n Heer die zó en moes oe lere!
Z'ne plaog waar noit ok nie te were;
God-och-God, kwaamde 'r mar vanaf!

KIKBIL, KIKFORS, kikker

(Duits: Frosch. Engels: frog, (Dutch nightingale).)

In Nederland en België komen verschillende soorten kikkers voor waarvan de groene ofwel waterkikker, de bruine kikker en de boomkikker de bekendste zijn.

Het Brabantse dialectgebied is, wat de dialectwoorden voor dit diertje betreft, heel mooi in drie gebieden op te delen: ten eerste het oostelijke deel, met oost en midden Noord-Brabant en het noordoosten van Antwerpen, dit is het *kikvors*-gebied (het woord komt tevens voor in de Limburgse dialecten), ten tweede het westelijk deel met westelijk Noord-Brabant, het noordoosten van Antwerpen en veel zuidelijker het Pajottenland (zuidwestelijk Vlaams-Brabant), het *puit*-gebied (ook de Oost-Vlaamse dialecten hebben dat woord), en ten derde het zuidelijke deel, zuid en centraal Antwerpen en Vlaams-Brabant, waar men spreekt van *vors*.

De etymologie van *puit* is waarschijnlijk 'weke pappige massa, iets dat kwabbig dik is', of 'pruttelende, dikke massa' (Heestermans 1997; 47), alhoewel Weijnen (1996; 155) als andere mogelijkheid Oud-Indisch *bubbuda* 'waterbel' noemt.

Vors is verwant met het Duitse *Frosch*, het Oud-Hoog-Duitse *frosch* en Angelsaksisch *frosch*, waarbij het woord metathesis heeft ondergaan (dat wil zeggen dat de -r- en de -o- omzetting hebben ondergaan), zoals je vaker in onze taal ziet, bijv. *vers* tegenover *fris*, of *derde* tegenover *drie*. De etymologie van *vors* is niet zeker. Van Wijk (1984; 759) noemt de Indogermaanse basis **pru-*, die 'springen' betekent als mogelijkheid en Van Veen (1997; 955) denkt aan verwantschap met het Engelse *froth* 'schuim', zodat *vors* oorspronkelijk 'slijmig dier' zou hebben betekend, en de bijbehorende Indo-Germaanse stam zou in dat geval volgens het WNT **per* 'sproeien, snuiven' zijn. Aangezien de -r- in het genoemde dialectgebied vaak niet wordt uitgesproken, verschijnt *vors* er vaak als *vùs* of zelfs als *ves* (in de streek van Leuven en Aarschot waar vocalen ontrond uitgesproken worden, zie bijv.

Goemans 1936-54: 450). In de Brusselse dialecten vonden we *vost* (St-Joosten-Node en Vorst), en de oude plaats van de -r- bleef bewaard in het Roosbeekse *vros*. In Boom spreekt men van een *vek*.

Het eerste deel van de samenstelling *kikvors* is klanknabootsend van aard. De variant *kwakvors* (Balen) is vooral Limburgs. *Kweikvors* komt uit Bunsbeek en Oplinter (uitgesproken als *kwèèkvos*), die beiden in het Getelandse dialectgebied in het zuidoosten van Vlaams Brabant liggen. De variant *kinkvors* is opgetekend voor Raamsdonkveer, Wagenberg, Poppel, Ravels en Meerle, waar men ook *kinkvorst* opgaf. *Kikvorst* werd opgegeven in Meegen. We vinden het element *kik* ook in het Standaardnederlandse nomen agentis *kikker*, dat alleen in de noordelijkste rand van Noord-Brabant een dialectwoord is. Echt Noord-Brabants is het toevoegen van een -d- aan een nomen agentis: *kikkerd* (Ravenstein, Kaatsheuvel en Goirle) en *kinkerd* (Hoge Zwaluwe), vergelijk ook het koppel *malder-malderd* bij de merel.

Naast de drie genoemde zeer algemene volksnamen voor de kikker, zijn er nog een aantal andere die een veel kleiner verspreidingsgebied hebben. Het woordtype *kikbil* dat we uit ons eigen dialect kennen, noteerden we tevens voor Wanroij, Mill, Liempde, Best, St-Oedenrode, Geldrop en Goirle. In Eindhoven en Udenhout werd *kikkembil* opgegeven. Aarle-Rixtel heeft *kikbol* en Helmond *kikbeul*. Het dialect van Oisterwijk kent *kikkenduut*, Tilburg *kinkenduut*, Oosterhout en Dongen *kinkeluut* (ook bij Kooiman (1990; 104) voor het dialect van Made) en Raamsdonkveer *kinkeluter*.

Op de grens van het *kikvors*-gebied met het *puut*-gebied vinden we de mengvormen *kikpuut* (Fijnaart), *kinkspuit* (Baarle-Nassau), *kienpuut* (Oudenbosch) en *kinkpuut* (Zevenbergen, Prinsenbeek, Gilze, Baarle-Hertog en Weelde). *Kikpuut* en *kinkpuut* worden ook door van Gestel genoemd voor Gilze-Rijen (1996; 123). Hoeufft heeft *kienkvuit* voor het Bredaas (1836; 293). Het kwaken van de kikker heet in Prinsenbeek *kinkepuiten*. Kaatsheuvel en Chaam kennen een dialectwoord voor 'kikker' met alleen het klanknabootsend element: *kink* of *kienk*. Het woordvormingsproces om een nomen agentis te maken van alleen de stam van een werkwoord is niet vreemd in Brabantse dialecten, vergelijk bijvoorbeeld de mussennaam *sjirp* (Midden-Noord-Brabants). Het Tilburgse *broeknachttegaal* moet schertsend bedoeld zijn en zal refereren aan het gekwaak in natte weiden, de zogenaamde broeken. Vergelijk ook de Engelse spotbenaming 'Dutch nightingale' voor de 'frog'.

Voor de groene kikker zijn specifieke benamingen in gebruik: *duiker* of *groenduiker* (voor Retie in het noordoosten van de Antwerpse Kempen, waar de -k- als een glottisslag wordt uitgesproken) en *groenvors* (in Balen net onder Retie waar de -r- niet wordt uitgesproken; dus *gruunvùs*). Cornelissen noemt de groene kikker *groenjager* (1936-8; 259). Dat laatste woord hebben Cornelissen en Vervliet echter voor de boomkikker (1906; 1732), en voor die diersoort noemen ze ook *klimvörs* (1899-1903; 666). In Hoogerheide maakt men onderscheid tussen de *bospuit*, die roodachtig van kleur zou zijn, en de *getpuit*, die op kleigrond voorkomt (*get* is drabbig water of rotterik volgens Schuermans 1865-70; 152).

Kikbil-paddepèdjjespraot

D'r zaat 'n pèdje op de pad
en d'r zaat 'n pad op 't pèdje.
't Pèdje zaat mooi op z'n gat
en dè pad zaat op d'r gètje.

D'r ging 'n fiets over de pad
en 'n fietske over 't pèdje.
Ze rieje bèij de padde plat,
zó kèijplat ès 'n servètje.

Zóiets dè is gin klèinighèdje;
't is 't èinde van 'n pad
en ok zó'n pasgeborre pèdje
hi dan z'n leevespad gehad.

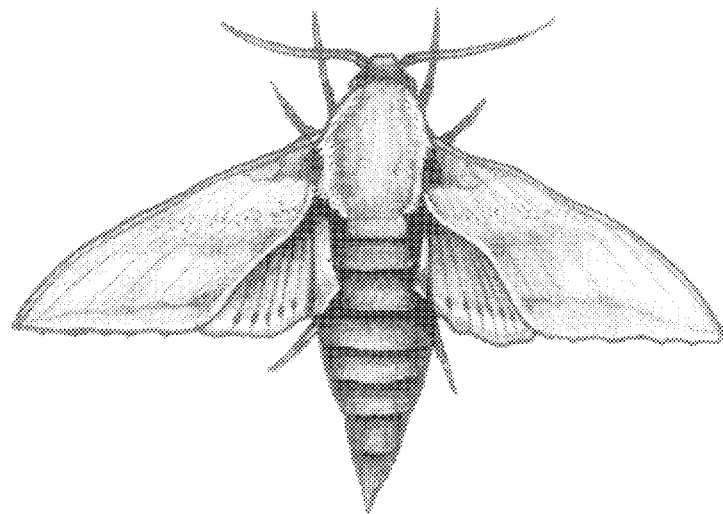
(Voor beter begrip zij hier vermeld dat in ons Meierijse dialect het woord 'pad' nooit onzijdig is; het is dus altijd 'de pad': 'de donderpad, de vroedmisterpad', maar ook 'de fietspad en d'n hofpad'. Daarbij is de eerste 'pad' (het diertje) steeds vrouwelijk en de tweede (de wandelweg) mannelijk. Het verkleinwoord 'pèdje' heeft de betekenis 'padje' zowel als 'paadje'.)

LAMPESNUTER EN SKOENLAPPER, nacht- en dagvlinder

(Duits: Nachtschmetterling, -eule, -falter. Engels: night-moth, fly-by-night.)
(Duits: Schmetterling, Falter. Engels: butterfly.)

In ons dialect is *schoenlapper* de meest gebruikelijke benaming voor een aantal kleurrijke dagvlinders, met name de kleine vos en de dagpauwoog. *Lampesnuter* is de algemene benaming voor de nachtvlinders, die 's avonds op het licht afkwamen en soms zelfs in de vlam van de olielamp vlogen waardoor het vuur doofde. *Snuiten* is het oude woord voor het doven van de vlam.

Aan veel kinderen in de Meierij wordt en werd verteld dat de nachtvlinder die op het licht afkwam, verhalen kwam brengen. 's Zomers zaten veel mensen na het avondeten op de buitenbank. Er was nog geen electriciteit en alle verlichting moest komen van 'bronolielampen'. Die lampen hingen vaak ook buiten bij de 'vertelbank' om wat aangenaam, zacht licht te verspreiden en de muggen en het ongedierte aan te trekken. Bij boerderijen in bosrijke gebieden kwamen ook veel nachtvlinders op dat avondlicht af. Ze kwamen met grote snelheid aangevlogen en cirkelden roekeloos rond het gelige licht. Er waren er die dolgedraaid door de openingen rond het glas in de vlam vlogen! Maar zij kwamen wel verhalen brengen...

Lampesnuter

Lampesnuter, lampesnuter,
mi al oew dol gedrèij
rond alle brandend grèij.
lekte zó zat ès unnen tuter.

Lampesnuter, lampesnuter,
ès brenger van verhale
in al ons kééndertale,
makte gij onzen aovend zuter.

Ook wordt de benaming *lampesnuter* wel schertsend gebruikt voor 'gate-crashers', late ongenode gasten die 's avonds op het licht en de feestmuziek afkomen.

Tijdens ons onderzoek bleek dat het moeilijk is om te bepalen of dialectwoorden vlinder in het algemeen betekenen of specifieke soorten vlinders, en welke soorten er in dat laatste geval zijn bedoeld.

Nachtvlinders hebben slechts zelden een specifieke benaming in dialecten. *Nachtuil* werd ervoor opgegeven in Megen en Rosmalen, *uil* in Bergen op Zoom en Geffen en *koch* te Overloon en Oploo, maar dat laatste woord schijnt in Mill en Wanrooij toch het woord voor vlinder in het algemeen te zijn en dat geldt ook voor *kogge* uit St. Anthonis. *Snuffel* is een vlinderwoord in de Peel, waarbij de Liesselse invuller opmerkt dat het vooral voor nachtvlinders wordt gebruikt en van Hoek (1996; 141) voor het Deurnes heeft

opgetekend dat het alleen voor nachtvlinders in gebruik is. Ook voor het eveneens Peellandse *flippeteer* geldt dat enkele informanten vinden dat het vooral een nachtvlinder naam is.

De laatstgenoemde moet verwant zijn aan de namen met een algemene vlinderbetekenis *flicketeer*, *flikkerantier* en *flikkelantier* uit het oosten van de Antwerpse Kempen en *vliegellantier* (uiterste noorden van de provincie Antwerpen). Weijnen (1996; 50) verklaart *flikke* door Middelnederlands *vlieke* 'slagpen van een vogel', dat verwant aan *vliegen* is. Willems noteerde voor Dussen nog *vleuk* voor vleugel. Het *-teer*-element verklaart Weijnen met enig voorbehoud door vorming uit *-ter*, dat zit in o.m. Oud-Saksisch *fifoldara* en Oud-Hoog-Duits *fifaltra* voor 'vlinder', vgl. Duits *Falter*. Wij vonden het *-teer*-element terug bij de meikeverbenaming *mulderteer*. De vorming met *-antier* kan veroorzaakt zijn door woorden zoals *egellantier* (Van Keymeulen 1994). Bij deze groep horen ook *vechel-teer* (de Bont 1958; 690, een grote avondvlinder in Middelbeers, Kiliaan heeft *vlicheltere*) en *kleppenteer* (een oude term die nog overleeft in de kindertaal te Lier), waarbij de *kleppen* ook wel naar de vleugels zullen verwijzen.

Wiewouter uit de omgeving van de stad Antwerpen en *flieflodder* uit Viersel hangen ook samen met Oud-Hoog-Duits *fifaltra* en Oud-Saksisch *fifoldara*, deze woorden hebben allen een verdubbeling van de eerste lettergreep die is gebaseerd op de Indo-Germaanse wortel **paXl* 'fladderen, korte bewegingen maken' (Goossens 1988; 65). Zo'n verdubbeling kan klanknabootsend zijn i.v.m. het fladderen of op affectie wijzen (zoals veel kindervoordjes laten zien: *papa*, *mama*, *woefwoef*; Van Keymeulen 1994). In het zuidwesten van Vlaams-Brabant vinden we *vliegewouter*, waar de verdubbeling is vervangen door het *vliege*-element uit de vorige alinea. Soms is de verdubbeling in de dialectwoorden weer verloren gegaan: *fladder* (Braschaat). *Mottevijver* van de linkerschelde-oever (Zwijndrecht en Burcht) heeft een element dat met *wiewouter* verwant is, samengesteld met de naam van kleine vlindertjes, maar *mot* blijkt in het nabijgelegen Berendrecht een naam voor de vlinder in het algemeen. Samenstelling met *mot* was bij *mottevijver* nodig omdat *vijver* al een andere betekenis 'ven' heeft (Van Keymeulen 1994). De verdubbeling van de eerste lettergreep zien we ook in Latijn *papilio* en Frans *papillon*, waaraan westelijk Vlaams-Brabants *poppe-*

lontje en *poppeloene* zijn ontleend. Een speelse verbastering bij die vormen is Zichems *puumpelepamp*. Oudere verwanten van de Latijnse term zijn *pepel*, *piepel*, *peper* en *pimpel*, vlinderbenamingen die heel Vlaams-Brabant en het zuiden van Antwerpen bestrijken. In dat gebied komen ook enkele zeldzame afleidingen en samenstellingen voor: *pepervogel*, *pepelaar*, *pepelink* en *piepeling* (*-ling* is productief in diernamen, vgl. *mee(r)ling* 'merel', Duits *Sperling*, *hokkeling* 'eenjarig kalf', *bunzing*, *wijting* enz.). Een hele mooie vinden we *boterpepel* uit St-Lambrechts-Woluwe bij Brussel, waarvan *boter* is ontstaan uit de stam die ook in Duits *Falter* zit (vgl. Engels *butterfly*).

Naast het zojuist aangehaalde *pepervogel* komen er meer samenstellingen op *-vogel* voor: *konijntvogeltje*, *vernijntvogeltje*, *panne-* of *pennevogel*, *spannevogel*, *zonnevogel* en *zomervogel*. Met *vogel* is hier een metaforische vergelijking gemaakt met het (ook bont gekleurde en vliegende) gewervelde diertje, in gang gezet door volksetymologie, waarbij de oorspronkelijke vorm een *-vlieger* of *-vleugel* geweest is volgens Weijnen (1996; 247). Langs de Maas van Lithoijen tot Gassel spreekt men van *pennevleugel*. De *zomervogel* (Oost-Noord-Brabant en midden in de provincie Antwerpen) en de *zonnevogel* (Balen en Meerhout) verwijzen naar de tijd van het jaar wanneer de vlinder het talrijkste is. In Valkenswaard zijn roofvogels belangrijk geweest, de vlinder heet er dan ook *zomervalk*. De vlindernamen met *zomervogel* erin lijken alleen voor dagvlinders in gebruik te zijn. Het *konijntvogeltje* uit Retie en Dessel is waarschijnlijk een verbastering van *vernijntvogeltje* (Reusel, Ravels, Dessel en Poppel), waarbij *vernijnt*, letterlijk 'venijn', allerlei insecten, vooral de schadelijke, aanduiden kan. De meeste vlinders mogen dan niet schadelijk zijn, de meeste rupsen zijn het zeker. In Soerendonk heet een vlinder *vernijntje*. De Bont (1958; 702) heeft *fernijnt* voor een bepaald soort vlinder te Eersel en *venijntvogel* voor Reusel en Lage Mierde genoteerd als grote motvlinder, resp. avondvlindertje dat tegen de lamp vliegt, en daarom zou de etymologie van dit woord ook gezocht kunnen worden in het mogelijk angstaanjagende nachtelijke gefladder van motten.

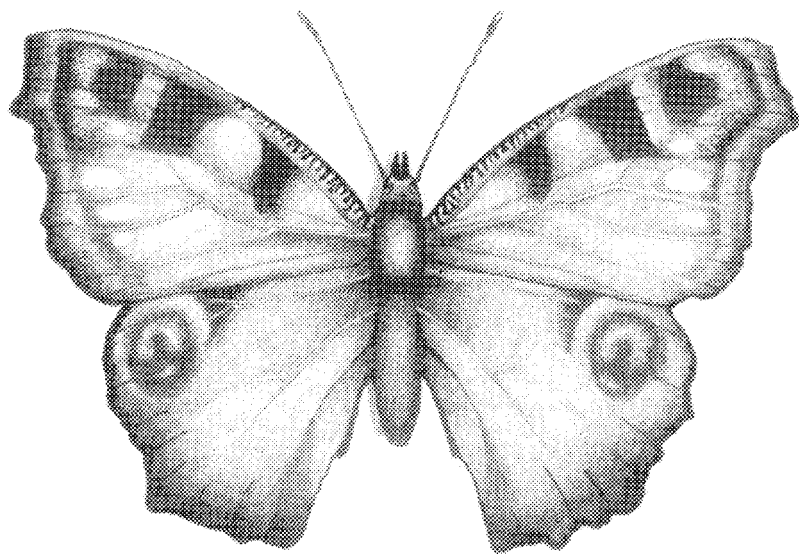
De *panne-*, *penne-* en *spannevogel* zijn volgens Weijnen (1996; 146) volksetymologiën bij Middelnederlands *pellenvogel*, waarbij *pell* van het Latijnse *pallium* 'pronk-, staatsiegewaad' komt. De vleugels van de vlinder

worden dus voorgesteld als een mantel. Dat is ook het geval bij *kapel*, uit West-Noord-Brabant en het land van Heusden en Altena, gevormd uit Middellatijns *capella*, een verkleinwoord bij *capa* 'mantel'. In Rosmalen vulde men *kapellevlinder* in.

Heestermans maakt gewag van het fraaie woord *piekepel* (1993, 15). Hij laat een zekere A. van Geel aan het woord: "Wij gingen altijd naar bos en wei. Je zag er al wat er in flora en fauna maar te bedenken was. Ik herinner me vooral nog de *piekepelle*" Heestermans vervolgt met: "De *piekepelle*, een West-Brabantse benaming voor vlinders, kende ik niet. Ik ben duidelijk weer wat van een jongere generatie dan de heer Van Geel. Het woord komt van *kapel(le)* dat vroeger een algemeen gangbare naam was voor de vlinder. Waarschijnlijk is *kapelle* verkort uit *kapellevogel* en dat zou dan de vlinder zijn die vaak bij een kapelletje te vinden is. Maar die *pie* of *piek*? Draagt de *kapel* een piekachtig uitsteeksel? Daar ben ik nog niet achter." De verklaring van *kapelle* als vlinder die vaak bij een kapelletje te vinden is lijkt ons overigens weinig plausibel.

De vlindervleugels met dakpansgewijs gelegde schubbetjes moeten de inspiratiebron zijn van *panne-*, *penne-* (pennen of veren liggen ook dakpansgewijs op een vleugel) en *spannevogel* (de vleugels spannen); de woorden komen uit het Maasland en het land van Cuijk, maar Cornelissen (1936-8) kent *pannevogel* ook voor Merksem bij Antwerpen. Het eerste lid van deze samenstellingen zien we terug in *panelapper* (Haps en Beers, maar daar alleen voor nachtvlinders) of *panlapper*, dat ook als *pallaper* (noordwesten van provincie Antwerpen) gezegd wordt. Wellicht horen ook Berendrechts *palper* en Woudrichems *pilapper* bij dit groepje (of is dat een *pellenlapper*?). In Merksem komt *lapper* voor voor 'vlinder'. Iets zuidelijker in Antwerpen vinden we *schoenlapper*, dat ook Liths is, en *schoenmaker* (Mechelen en Lier). Opvallend is dat voor de namen met *-lapper* geldt dat ze alleen voor bepaalde gekleurde vlinders gelden, men schijnt echter per plaats van mening te verschillen om welke vlinder het gaat en spreekt van witte, gespikkelde, bruine en zwarte vlinders. Iets dergelijks komt voor bij de *panneplekker*, dat nog iets zuidelijker in Antwerpen wordt gezegd, die bruin met rood gevlekt moet zijn. In Mill en Boxmeer zegt men *pannelekker*, een verbastering waarbij gedacht is aan iemand die een pan uitlikt.

In Rijen, Alphen en de beide Baarles is een vlinder een *vlim*, een woord waarmee ook de graat of de vin van een vis bedoeld kan worden. In Tilburg kent men *vliervlam*, in Goirle *vuurvlam*, en in Merksem en Berendrecht *vlammer*. Volgens Van Gestel (269) is *vuurvlam* ook in Gilze-Rijen in gebruik, in het bijzonder voor de kleine vos. Van Rijen (1993; 197 en 201) is voor het Tilburgs nog specifieker: de *vliervlam* is de vliervlinder (*ourapteryx sambucaria*), de *vuurvlam* de nummervlinder (*venessa atalanta*). Wij kennen tenslotte nog *vieroog* voor de dagpauwoog uit ons eigen dialect. De eerlijkheid gebiedt daarbij te zeggen dat vieroog ook voor de kleine vos gezegd werd.

Skoenlappersliedje

Wè he'n d'r alt veul skoelappers gevloge
dur de vlegeljorre van ons jongste jeugd!
Saoves lampesnuters, dur d'n dag 'vieroge'
gave ons, vangende klèinmanne zóveul vreugd'.

Zommervogels vange, enkelt vur de rappe.
Ze kwame zèlde in de groote glaozere pot.
Ge kost de vangst dik òn oew skuuntjes lappe;
bij 't 'vlendere' vonge wij mistenteds wel bot.

MALDER, merel

(Duits: Amsel, Schwarzdrossel, Merle, Merl. Engels: blackbird.)

De merel (*Turdus merula*) is de meest bekende van de lijsterachtigen. De pikzwarte veren en de gele snavel en oogring van het mannetje maken hem tot een opvallende verschijning. Het wijfje is egaal lichtbruin met een lichtere keel; de oudere wijfjes hebben ook een gele snavel. De merel heeft een zeer afwisselende melodieuze zang.

In de Brabantse dialecten ontdekken we een verscheidenheid aan dialectwoorden voor deze vogel. Het Nederlandse woord *merel* komen we met Brabantse varianten voor de -e- tegen en ook als *mejel*, *mejal* of *medel* in het westen en midden van Noord-Brabant, het midden en oosten van Vlaams Brabant en overal in Antwerpen. De typen *merzel* en *meersel* vinden we in het noorden van het Kempenlands en zijn volgens Goossens (1988; 34) gevormd door een suizende uitspraak van de -r-. *Mal* en *mel* zijn de volksnamen van deze vogel in een strook langs de Maas, van Oss tot Maashees, maar ook in een Middenbrabants gebied, van Netersel in het oosten tot Baarle-Nassau in het westen. In dat gebied wordt het ook uitgesproken met een stijgende diftong: *mjal*, *mjel*. Aan dit laatste gebied grenst in het oosten een gebied met *melluw*. Goossens verklaart *melluw* door een suffix dat is overgenomen uit *zwaluw*, en daar dat dier in het zuidoosten van Noord-Brabant *zwelver* heet, kan de merel in Budel *melver* genoemd worden. Nog verder oostwaarts hoor je *melle*, in een gebied van Bladel tot aan Heeze en Leende. In het Kempenlands wordt ook wel *melt* gezegd. Dialectvarianten als *meerling*, *melling*, *milling* en *malling* horen thuis in de Peel en het land van Cuijk, maar stralen verder westwaarts uit tot aan Best en Woensel. Namen van kleine dieren krijgen vaak een *ling*-suffix: *uling* (voor de bunzing), *zwalling* (voor zwaluw in de Peel), *drieling* (vooral voor een niet volgroeid konijn of haas), *hokkeling* (o.a. voor een eenjarig kalf of schaap) en Duits *Sperling* (voor een mus). In het noordoosten van Noord-Brabant ligt een gebied met de Meierij als kern waar *malder* en *malderd* zijn te horen.

Malder heeft een d-epenthese (invoeging van -d- zonder dat de betekenis verandert; vgl. *kelder* vs. Duits *Keller*) en is dus niet ontstaan uit metathesis, i.e. verwisseling van -r- en -l- (Goossens 1988, 36). Dus niet *merel*, *meler*, *meelder*, maar *merel*, *mal-er* (verkort tot *mal* en suffigering met *er*), *malder*. De reden is dat bij die verwisseling de -r- volgens Goossens moet worden gevolgd door een velare of een labiale medeklinker. Is *malderd* gevormd met een paragogische -t- (een -t- die zonder semantische reden wordt toegevoegd, zoals in *vergif/vergift*) of met een volksetymologisch -erd-suffix, dat ook in Brabantse nomina agentis zit, bijv. *pitserd*, iemand die pitst of moeizaam eet?

Best heeft *mulder* voor de merel, en dat vinden we ook bij van Rijen (1993; 75) voor het dialect van Tilburg. Voor Zeeland werd *merle* opgegeven en voor Boekel *mellewerd*. Het land van Altena heeft de samenstelling *zwartmerel*. Merel en zijn talloze Brabantse varianten zijn ontleend aan het Latijn, waar de merel *merula* heet. We zien aan het Duits dat we deze keer niet met een Germaans woordtype van doen hebben, in het Duits heet de merel *Amsel*, van Oud-Hoog-Duits *amsala* of *amusla* (Suolahti 1909; 54).

In het westen van de provincie Vlaams Brabant, dat men het Pajottenland en Kleinbrabant noemt, vinden we naast het Waals aandoende *merlo*, ook *meerlaard*, *melaard*, *merelaan*, *meerlaan*, *merelaam*, *medelaam* en *meerlong* (waarbij de -ee- dan ook nog als -jee- of -iejee- kan worden uitgesproken). Bij deze woordtypen is waarschijnlijk een afleiding van *merel* geconstrueerd, met als suffix -aard, dat we vaak in diernamen tegenkomen en dat net als -erd of -er ook voor het nomen agentis wordt gebruikt, of -aan, dat zich verder ontwikkelde tot -aam en -ong. Dat suffix -aan zou parallel aan de etymologie van *bloon*, een merelnaam uit Belgisch Limburg, kunnen lopen. Die etymologie luidt: *bloon* komt van *merelhoorn*, en -hoorn wordt gebruikt om de mannelijke vogel aan te duiden (bijv. duifhoorn, Middelnederlands *duufhorn*, dat werd verkort tot *doffer*, en *merelhoorn*, voor de mannetjesmerel), maar komt eigenlijk voort uit een oud **arnu*, voor vogel (Goossens 1988; 35). Zo loopt de etymologie van *merelaan*, *meerlong*, *merelaam* en varianten dan via *merelhaan* (De Bo 1892; 594), alhoewel hier wellicht, net als voor *merlo*, misschien ook sprake kan zijn van ontlening uit de Waalse en Franse dialecten (Goossens 1988a; 38: *murla*, of *merlot*), zeker wanneer de schrijfwijzen eigenlijk nasale uitspraken zouden aanduiden.

Malder!

Malder, wè schalde'r
al vruug dur de mèrge!
Wè flùitte en tierde gij toch
Tierrelier-piep en tierrelier-nog

Malder, vergalder
van men mèrge-humeur!
Ge frit al men kèrse en fruit,
mi tierrelier m'n boogerdje uit.

Malder, dódvalder,
ik zal oe nog krijge!
Gij komt hier mar bietse en haole
zonder oit iets te betaole.

Malder, wè schalde'r
dur takke en twijge...!
Ge zijt in d'n aovend, zó lang,
vur ginnen inne zanger mer bang,
ge hoeft vur niemes te zwijge!

Het lijkt wel of dit afleidingsproces tweemaal werkte bij *meljeerlaan* of *miljeerlum* (Pajottenlands), als het tenminste moet worden begrepen als 'merelaarlaan'.

De merel wordt *lijster* genoemd volgens de respondent van Dinteloord en Tilburg. Dat moge op het eerste gezicht een foutieve opgave lijken, maar in het licht van het woordtype *zwarte lijster* uit het westen van Noord-Brabant en ook Aalburg, Oisterwijk, Middelrode, Cuijk, Beugen en Balen bij Retie lijkt dat een voorbarige conclusie. In biologische zin is de merel namelijk een lijster, hij behoort tot hetzelfde geslacht als de zanglijster en de grote lijster. De naam is samengesteld met *zwart*, om daar mee aan te geven dat het om een lid van de familie der lijsters, maar niet om de gewone lijster zonder meer gaat; het is namelijk een lijster die afwijkt wat kleur betreft: hij is zwart. In Kruisland blijkt men onderscheid te maken tussen *zwarte* en *grauwe lijsters* (resp. merelmannetjes en -wijfjes). Dit laatste type werd ook gegeven voor het wijfje van de merel voor Baardwijk. Eigenlijk is dit onderscheid wel te verwachten: alleen de mannetjesmerel is zwart, het wijfje is bruin; toch bleef het maar bij één opgave van *zwarte lijster*, als mannetjesmerel (Swanenberg 1997; 81). Blijkbaar is deze vogelnaam toch werkelijk in gebruik voor alle merels. We zien dat de zanglijster andersom ook wel eens een merel-benaming krijgt: rondom Turnhout heet de zanglijster *slijkmerel*, omdat hij zijn nest plamuurt met modder. In Zevendonk bij Turnhout noemt men de merel ter onderscheid *buntmerel*.

De volgende namen hebben betrekking op specifieke soorten merels. Over het algemeen bestaat het onderscheid hierin dat het ene type merel laag (op de grond of op stronken) broedt, terwijl het andere type hoog (in hagen of bomen) broedt. Laagbroeders heten dan *grondmerel*, *knoestmerel*, *knotmalder*, *laagmalder*, *oevermelling*, *postmerel*, *postmelling*, *paostmel*, *paostmalderd* of *paostmelling*. De Bont heeft: *posmel*: "merel die haar nest op een post (d.i. afgeknotte boomstam) of in een heester bouwt en buitengewoon mooi zingen kan" (1958; 501). Daartegenover staan de hoogbroeders: *hoogmalder*, *hegmalder*, *hegmerel*, *topmalder*, *topmalderd*, *topmelling*, *takmelling*, *takmalder* en *takmerel*, dat bij Cornelissen (1936-38) voor

het Brechtse dialect is te vinden in de betekenis: "merel die in de takken nestelt". De Bont heeft ook *takmel*: "merel die haar nest op een tak maakt" (1958: 646).

MELKAORS, modderkruiper

(Duits: Schlammbeisser, Wetterfisch. Engels: loach.)

De grote modderkruiper (*Misgurnus fossilis*) is een gestreept slangvormig visje met voeldraadjes aan de bek dat in sloten en poelen met modderachtige grond voorkomt en bij naderend onweer onrustig wordt. Om die reden wordt hij wel weeraal genoemd. Ook de kleine modderkruiper (*Cobitis taenia*) komt bij ons voor.

Weeraal vinden we terug in Boxtel, Vught, Vlijmen, Kaatsheuvel, Dongen, Bavel, Prinsenbeek en Klundert. De naam verwijst zoals gezegd naar het onrustige bewegen van de vis bij naderend onweer. Bliksem heet in onze streken *weerlicht*. Het visje lijkt zo wel een levende barometer, want hij voorspelt de weersverschijnselen donder en bliksem. Het voor Nieuwkuijk en Rosmalen vermelde *meeraal* zou een volksetymologie van *weeraal* kunnen zijn.

Voor Roosendaal en Etten hebben we *pieraas* opgetekend, een woord dat in het westen van Noord-Brabant vaker gebruikt wordt om de regenworm aan te duiden.

Melkaars en zijn varianten *milkoors*, *melkoers*, *melkürz* en *melkaas*, komen voor in de Peellandse en de Meierijse dialecten. *Melaas* uit Den Dungen zal hier wel verwant mee zijn. De Bont noteerde het ook voor het Kempenlands: *mälkors*, meerpoet, donderaal, grote modderkruiper, weeraal, weervis (1958: 390). Als verklaring voor dit woord geeft hij: "In het tweede lid moet men korze=snorharen (van een kat) zien." De voelharen aan de bek van dit visje zouden hier dus het benoemingsmotief zijn. De Bont heeft als varianten bij *mälkors* ook *märkor* (Luyksgestel), *merkor* (Moergestel) en *meelkor* (Knegsel).

Het door Cornelisse en Vervliet gegeven *meerkat*, "een gestreepte vis, die van gedaante enigszins op een paling lijkt" (1899-1903), kan een bevestiging voor de etymologie van de Bont zijn. Cornelissen (1936-8) geeft voor Mechelen *weerkat*, waar we zowel de snorharen als het onweer in de naam zien terugkeren, en tevens *markat* (Hoogstraten), *markus* (Turnhout) en

mèèrroo (Lier). Voor Prinsenbeek vonden wij *merriekat*. Goossenaerts (1956-8; 989) heeft *merkat*, waar hij aan toevoegt: "kat n.a.v. zijn lange snorharen (baarddraden, voeldraden.)". Volgens van Doorn (1971; 274) is het door hem in Holland gelocaliseerde *merk* gevormd uit het Franse *mercure*, kwik, het metaal dat in een barometer zit (van Doorn vermeldt dit woord voor de kwabaal, niet voor de modderkruiper).

Een andere etymologie voor *melkaars* en varianten is dat het woord zou zijn ontstaan uit **merkaal*. Het tweede lid is dan weer *-aal*, zoals we al zagen in *weeraal*, het eerste deel van de samenstelling is ontstaan uit het Germaanse *merk*, dat "opvallend visueel kenmerk" betekent en refereert aan contrasterende kleuren of een gestreept uiterlijk. Post (1991) noemt dit Germaanse *merk* bij zijn verklaring voor *markolf* en verwante namen van de Vlaamse gaai. Vervolgens zou door de suizende *-r-* (zie Weijnen 1937; 60) en door metathesis of omzetting uit *merkaal melkaars* zijn ontstaan. Metathese is het verwisselen van *-l-* en *-r-* in woorden, zoals *dùlleper* uit *dorpel* (drempel), *ùlleger* uit orgel, *kellever* uit kervel, *wellever* uit wervel en *ellever* uit errevel (armvol). Volgens Goossens (1988; 36) moet de *-r-*, om in aanmerking te kunnen komen voor metathesis, gevolgd worden door een labiale of een velare consonant, en dat is hier inderdaad het geval (de *-k-* is velaar). Als we dan daarbij nog bedenken dat de *karper* in drie van deze metathese-vormen voorkomt in de Brabantse dialecten, te weten *kerpel*, *kelper* en *kerper*, (dus *-r-* en *-l-*, *-l-* en *-r-* en tweemaal *-r-*), is meteen ook *merk* verklaard (tweemaal *-r-*).

Een derde mogelijkheid ligt wellicht in het woord *melk*, in de betekenis van het voortplantingsvocht van mannelijke vissen (hom).

Elemans (1958; 175) geeft *streepaal* (*strie:pòðl*) voor de weeraal, waarin het gestreepte uiterlijk tot uitdrukking komt, zoals ook in het Dintherse *streeppaling* (*striep:pòlling*). Elemans schrijft dat de *strie:pòðl* een weeraal was die thuis wel in een fles met water werd gezet, 'want het dier had de naam dat het tegen onweer onrustig werd'. Die weervoorspellende waarde leidde er vroeger wel toe dat een weeraal gehouden werd in een schoolaquarium. Nadat de meester verteld had over de bijzondere kwaliteiten van dit diertje, was het opvallend dat na afwezigheid van de onderwijzer de vis altijd even onrustig was. (De leerlingen lieten hem via 'lineaalstuwing' steeds slecht weer voorspellen en de meester trapte er bij terugkomst bijna altijd in, tot grote hilariteit van de hele klas.)

Goossenaerts (1956-8; 984) geeft *lont* met de betekenis: "Een geprezen, weinig voorkomende zoetwatervis. Zou in het Ndl. de donderaal zijn". We betwijfelen of hiermee de modderkruiper is bedoeld. Volgens Cornelissen (1936) is *lont* hetzelfde als *lomp* of *loemp*, waarvoor Maerevoet (1961; 102) heeft: "zelden gevangen vis. Waarschijnlijk *lota vulgaris*." Dat is de wetenschappelijke naam van de kwabaal. Het WNT, lemma *lomp*, geeft ons weinig duidelijkheid over welke vis het precies gaat, gegadigden zijn o.m. de kwabaal en de puitaal, maar de grote modderkruiper zal het toch wel niet zijn. Bij Naaijens (1992; 48) is *kwab* de naam van de grote modderkruiper. Hoppenbrouwers (1996; 203) schrijft bij *kwab*: "De 'kleine zoetwatervis met opvallende snorharen, die zich bij voorkeur schuilhield onder de stenen'. De *kwab* kwam vroeger veel in de Oostbrabantse beken voor. Zijn naam in de algemene taal kan ik niet achterhalen. Overigens bestaan al in het Middelnederlands de vormen *quabbe* en *quappe* voor bepaalde vissen, denk ook aan *kwabaal*." Op grond van zijn beschrijving kunnen we wel stellen dat het ook hier de weeraal betreft.

Piet Vos schrijft in zijn top tien van dialectwoorden: "Ik wil eindigen met een benaming van een vis die mij altijd is blijven fascineren: '*ne milkoors*'. Het moet een soort "modderkruiper" zijn die we vroeger als kind in de "Peelse Loop" probeerden te vangen" (Swanenberg 1993; 106).

Uit Middelrode stamt de zegswijze *zó smerrig ès 'ne melkaors* (zo smerig als een weeraal, heel vies dus).

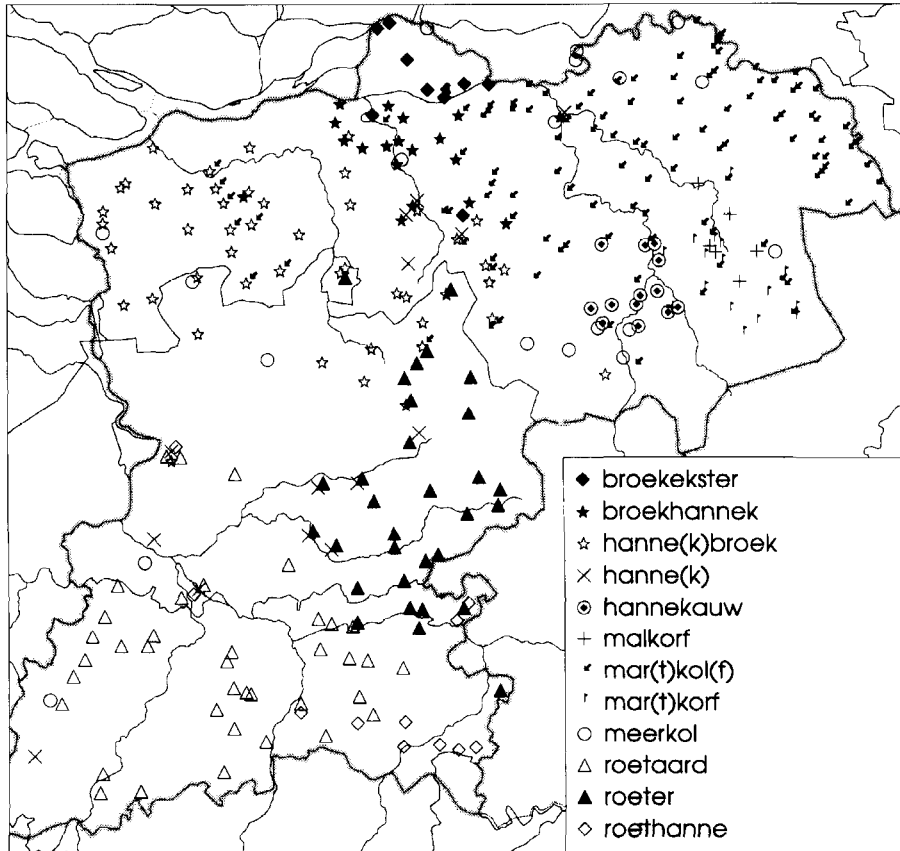
Melkaorskunde

Melkaorze kossen 't weer vurspèlle;
hulliejen onrust beteekende reegen.
Onze melkaors waar 'nen heelen hèlle,
mar ès wij jong 'm oit bij dinne veege,
kos ie van ónzen onrust ok vertelle.

MORKOLF, Vlaamse gaai

(Duits: Eichelhäher, Holzhäher, Markolf. Engels: jay.)

De Vlaamse gaai (*Garrulus glandarius*) is verwant aan de kraaien, maar is veel meer dan zij een bewoner van loofbossen. Hij is rossig van kleur, met een witte stuit en een zwarte staart, een grijze gestreepte kuif, die meestal platligt en karakteristieke blauw en wit geblokte veertjes op de schouder. Met hun krijsende roep schreeuwen soortgenoten elkaar voortdurend toe. De Vlaamse gaai is een nestrover, maar hij eet toch vooral eikels en insecten. Behalve dat de Vlaamse gaai een prachtige verschijning als vogel is, is hij ook als object van dialect-benoemingen erg interessant. Het aantal volksnamen dat deze vogel toegekend heeft gekregen is zeer groot. De naam *morkolf* (ook *markolf*, *morkalf*, *merkulf*, *merkolf*, *meerkolf* en *markulf*) komt voor in het gebied dat grofweg ligt tussen Drunen en Goirle in het westen en Beers en Oploo in het oosten, een uitgestrekt gebied dat Midden-Noord-Brabantse, Meierijsse, Peellandse en Kempenlandse dialecten omvat. Varianten van deze benaming komen voor als *markol* en *morkol* in het land van Cuijk en het Maaslands, *melkorf*, *meelkorf* of *malkurf* in het noorden van de Peel, *merklof* in Heeze en Leende, *mar(t)kurf*, *mer(t)kurf* en *morkurf* in de Peel, *merkruf* (Soerendonk), *merkef* (Budel), *mertkol* (Haps), *ma(r)tkolf* of *morkolf* in het land van Cuijk en enkele in het westen aangrenzende dialecten, en tenslotte *metkalf*, dat werd gegeven voor Maashees. Met een suffix, dat ons doet denken aan het nomen-agentis-suffix, zijn afgeleid *meerkolver*, *molkalver*, *molkolver*, *merkolver*, *morkalver*, *markolver* en *mo(r)tkolver*, die allen uit het overgangsgedebied tussen de Meierijsse en de Cuijkse dialecten komen (zoals Reek, Velp, Zeeland, Volkel en Schaijk). Verwant met deze namen moeten ook *markont* uit Empel en *merkoot* of *meerkoot* (Lith, Oijen, Empel en Made) wel zijn, net als *mellieklof* (Heeze). De etymologie van deze benamingen is al eerder onderzocht. Van *morkolf* en zijn varianten wordt gezegd dat het oorspronkelijk een Germaanse eigennaam betreft, die letterlijk 'mark-wolf' betekent. *Mark* is verouderd

vlaamse gaai

Nederlands voor 'grens, grensland'. Dat 'grensland' moet hier begrepen worden in de betekenis van de grens tussen cultuurland en onontgonnen gebied, de boszoom, getuige de volgende reeks: Gothisch *marka* 'grens', Oudnoors *mork* 'bos, onbebouwde grond', Latijn *margo* 'rand'. Misschien moeten we uitgaan van het personage *Marculphus* uit de sage van Salomon ende Marculphus, waarin de laatste een spotter en praatjesmaker is. De Vlaamse gaai zou met dat personage vergeleken zijn, omdat hij erg luid-

ruchtig is en goed het geluid van andere vogels kan nabootsen. Van Wijk (1984; 414, 419) vermeldt bovendien dat de oude benaming van de Vlaamse gaai *meerkol* waarschijnlijk ontstaan is uit *markolf* onder invloed van het tevens voorkomende *meerkol* in de betekenis van meerkoet. Een andere verklaring van deze woordtypen is dat *mark* is ontstaan uit het Germaanse *merk*, dat "opvallend visueel kenmerk" betekent en refereert aan contrasterende kleuren of een gestreept uiterlijk (Post; 1991), in dit geval zouden dat de blauw-wit geblokte veertjes zijn. Deze verklaring is echter wel gerelateerd aan de eerste, want zowel *mark* (grens) als *mark* (kenmerk) hebben als oorsprong Middelnederlands *marc*, *marke*, dat 'teken, merk' betekent, maar waarschijnlijk als oudste betekenis 'grensteken' heeft (van Wijk 1984; 425). In Reineke Fuchs, een vroege versie van 'Van den vos Reynaerde' komt *Markward* als Vlaamse gaai voor (Suolahti; 204): "...Markward, womit in dem Reineke Fuchs der Häher genannt wird..." Wanneer de naam *Marculphus* uit het Middeleeuwse gedicht werkelijk dezelfde is als de naam van de gaai, dan is dat verband niet oorspronkelijk. De Vlaamse gaai-benamingen hebben we zojuist verklaard, de naam van het personage uit het oude volksverhaal (de oudste versie is een Angelsaksische redactie van omstreeks 1100) komt ook voor als *Morolf* en is waarschijnlijk geënt op het personage uit de Oriëntaals-Byzantijnse versie *Mercurius*, die misschien is gekozen onder invloed van de Hebreeuwse afgod *Marcolis* (Winkelman; 298). De naam van de Vlaamse gaai kan vervolgens wel invloed op de vorming van *Marculphus* gehad hebben. Ten westen van het gebied waar in Noord-Brabant de *morkolf*-benamingen gebezigd worden, vinden we volksnamen van een heel ander type. Daar wordt een enkele maal *hannek* (Gilze, Alphen, Den Bosch en Goirle) gezegd, welk woord ook in zwang is voor de ekster, en dan vooral voor de tamme ekster, met name in België. Verwant aan *hannek* zijn *hennen*, *hannen*, *hanneken* en *henneken*, allen afkomstig uit Antwerpen of Vlaams-Brabant. Cornelissen (1936; 121) heeft *bonten hannen* voor de gaai, ter onderscheiding van *hannen* zonder meer voor de ekster, en voor Aarschot noteerden we *rossen hanne*. Veel bekender zijn de samenstellingen met deze woorden: zo is *broekhannek* typisch voor de omgeving van Oosterhout en Waalwijk, en *hanniebroek*, *hannebroek* of *hannebroek* komt vooral voor in westelijk Noord-Brabant (waar het zoals daar gebruikelijk zonder de -h-

wordt uitgesproken), maar het strekt zich uit naar het oosten tot in Hilvarerbeek en Esbeek en komt sporadisch ook in het noorden van de Antwerpse Kempen voor. Men neemt over het algemeen aan dat *hanne(k)* samenhangt met de eigennaam *Han*, van Johannes. *Broekhannes* (Halsteren en Udenhout) ondersteunt die hypothese. Broek vinden we terug in *broekekster* dat specifiek is voor Brabant boven de Maas, het land van Heusden en Altena. Aangezien *hanne(k)* vaak voor de ekster gebruikt wordt is *broekekster* een mooie paralel van *broekhannek*. Heestermans meent dat *broek* in deze samenstelling 'moerassig land' betekent. Post (1991) verwijst naar het Keltische *brek*, dat 'bont' betekent en verwant is aan het Germaanse *merk* dat hij aanhaalde als verklaring voor het eerste deel van *markolf*. Door volksetymologie zou *brek* in *broek* veranderd zijn, dus omdat de taalgemeenschap het element niet meer herkende verschoof de klank en de betekenis van dat element. Wij dachten ook nog aan een mogelijke verwantschap met 'breuk': *broek* kan een verwijzing zijn naar de plaats waar de boomstam 'breekt', zich vertakt, daar waar de gaai zijn nest bouwt (De Bo 1892; 166).

De elementen *hanne* en *hannek* vinden we ook in *roethanne* (Getelands, i.e. het zuidoosten van Vlaams-Brabant) en *hanneroeter* (Kasterlee). Mechelen en Merchtem hebben *roethaan*, waarbij *hannek* werd verbasterd tot het woord voor de mannelijke vogel. *Roet* is een klanknabootsing die we ook vinden in *roeter*, uit het oosten van de Antwerpse Kempen, en *roetaard* (ook wel *roedhood*, *rootoor* en *routaad*) dat voorkomt in heel Vlaams-Brabant, behalve in het Geteland, en ook in het zuidwesten van de provincie Antwerpen. Deze klanknabootsing is verwant met het Middelnederlandse *rûten* ('gonzen, snorren, schallen, schreeuwen', van Wijk 1984; 545, s.v. reutelen). *Roeter* en *roetaard* betekenen dus oorspronkelijk 'schreeuwer, vogel die schreeuwt'. Deze namen hebben wat deze etymologische verklaring betreft een verwant in *kallaard* (West-Pajottenlands, dus aan de zuidwestgrens met de Vlaamse dialecten), want ook *kallen* verwijst naar het geluid van de vogel (vgl. Engels *to call*, roepen).

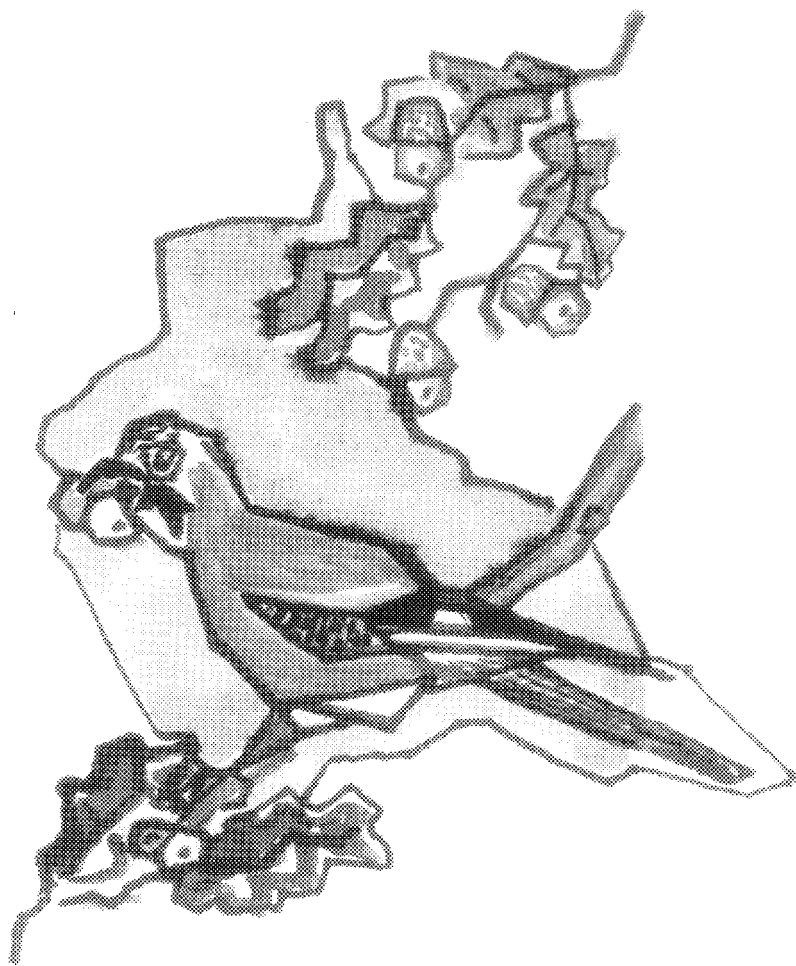
Een combinatie van de reeds genoemde lexemen *mar* en *hanne* zien we in de samenstellingen *marhanne* en *marhannek*, beiden uit het zuidoosten van het Kempenlandse dialectgebied. Verwant hiermee zijn het Valkenswaardse *marhaan* en ook *marhaander* (de Bont 1958; 385). *Hannekauw*, of

ook *honniekauw* of *hanniekauw*, vinden we in het noordoosten van het Kempenlands, en daarbij aansluitend in Geldrop, Breugel en Nederwetten. De laatste volksnamen voor de Vlaamse gaai waarin zich het *hanne(k)*-element bevindt zijn *hannekaats* (Essen en Weelde), *hannekloot* (Essen) en *hannewuiten* (of *hennewuiten* en *herrewuiten*) uit Kleinbrabant. Daarmee wordt het noordoosten van Vlaams-Brabant bedoeld; *hannewuiten* is trouwens een veel voorkomende benaming voor de Vlaamse gaai in Oost-Vlaanderen.

In het zuiden van Kempenland en Midden-Noord-Brabant en ook in het noordoosten van de Antwerpse Kempen heet de Vlaamse gaai *hikster*. Alhoewel dit woord verwant is met *ekster*, zal er in de betreffende streek geen verwarring tussen beide vogelsoorten bestaan op grond van deze benaming, de ekster heet er *ekser*, *jekser* of *jakser*, nooit *hikster*.

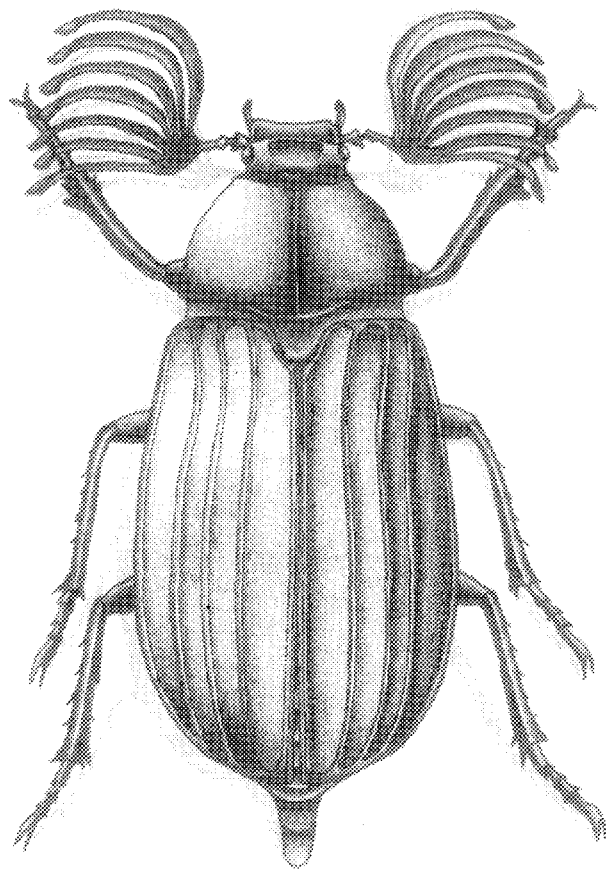
In de provincie Antwerpen, behalve in het oosten daarvan, vinden we het woordtype *rotzak*. Het werd in Nederland ook gegeven voor Zundert en Vinkeel. Omdat de Vlaamse gaai jonge vogels en vruchten rooft, is hij geen graag geziene gast bij jagers en boeren. Dat zal wel de aanleiding van deze benaming zijn. Mogelijk bestaat er evenwel ook een verband met *roeter*, dat hierboven werd besproken. In Zundert zegt men ook *smeerlap* tegen de Vlaamse gaai.

Tjan is de roepnaam voor de getemde Vlaamse gaai in het Noord-Meierijs (en dat geldt ook voor een tamme kauw), *kees* heet de tamme vogel te Udenhout en in Bouwel en Herentals *hanne*. *Tjan* is waarschijnlijk ook gebaseerd op de jongensnaam *Jan* (vgl. *Han*). In de jaren veertig werden er op meerdere plaatsen in de omgeving van Rosmalen tamme Vlaamse gaaien gehouden. Daar heetten zij toen *tjan*, een naam die de vogel zelf soms terugriep. De gaai was in die dagen nog erg schuw en bouwde zijn nest meestal verder van de bewoonde wereld dan vandaag de dag. De eerlijkheid gebiedt ons toe te voegen dat er veel meer kauwtjes dan gaaien als *tjan* gehouden werden.

Tjan-hannes

Morkolf, markolf, morkalf,
merkulf, merkolf, meerkolf,
markulf, melkorf, meelkorf,
merklof, mertkol, malkurf,
merkef, martkolf, morkurf,
martkurf, merkruf, mertkurf,
meerkolver, molkalver, molkolver,
merkolver, mortkolf, matkolf,
morkalver, martkolver, mortkolver,
hanniebroek, hannebroek, hannekbroek,
broekhannes, broekekster, broekhannek,
marhanne, marhaan, marhannek,
roet, roeter, roetaard,
roedhood, rootoor en routaad,
marhaander, kallaard,
hannekloot, hannekaat,
honniekauw, hanniekauw,
hannewuiten, hennewuiten, hannekauw,
markont,... markont, rotzak, smeerlap,...
Gaike, wè zen d'r veul name vur jou!

MÛLDER, meikever

(Duits: Maikäfer. Engels: cockchafer, maybug.)

Mulder is een van de meest gebruikte namen voor de meikever (*melolontha melolontha*) in de Brabantse dialecten; het betekent eigenlijk 'molenaar' en wordt voor de meikever gebezigd omdat die er vaak wittig, als bestoven met meel, uitziet. De naam kan worden gebruikt als algemene meikevernaam of zelfs als algemene kevernaam, maar ook alleen voor de witte variant. Naast de *mulder* of *maalder* komt in de Antwerpse Kempen ook het *mulderinneke* voor voor kleinere meikevers. Het woord komt tevens voor in samenstellingen: *eikemulder* (zuiden van de provincie Antwerpen), *eikemulder* (volgens Hoppenbrouwers 1996 in het Kempenland), *boommulder* (Poppel en Weelde), *hagemulder* (Lichtaart), *hegmulder* (Oost-Noord-Brabant), *boekendmulder* (Herpen, *boekend* is boekweit) en *bremmulder* (Ravels). In het westen van Noord-Brabant is het woord *meulenaar* meer in gebruik dan *mulder* voor de meikever. Daarnaast vinden we in de stad Antwerpen en omgeving nog een andere molenaarsnaam *molenaar*, maar een molenaar zelf heet er *meulenaar*. In de omgeving van de stad Antwerpen komen variaties op *molenaar* voor: *meurelaar*, *meuzelaar*, *mulderteer*, *maaldenteer* en *moldentaar*. Ook de *mulleteer* uit Hallaar en de *mulderaar* (Wiekevorst) horen hierbij. De grote wit bestoven variant van de meikever wordt in de provincie Antwerpen en Noord-Brabant ook *bakker* (*bekker*) genoemd, alhoewel de *bakker* in Made en Tilburg nu juist een bruine is en de *mulder* de witte. Men beschouwt vaak de wittige meikever als het mannetje, en de donkerbruine meikever als het wijfje.

Meikeverbenamingen zijn vaak personificaties; behalve de molenaar en de bakker zijn ook priesters vaak een inspiratie, en dan met name als het gaat om meikevers die er niet als bestoven met wit poeder uitzien, maar juist glimmend bruin zijn. Het zou wel eens kunnen dat het daarbij om een andere soort meikever gaat: *melolontha hippocastanea*, de Hollandse of kastanje-meikever. Klericale kevernamen zijn de *bruine pater* (Noord-Meierijs), *pater*

(Oudenbosch, Prinsenhage en in het zuiden van de provincie Antwerpen), *pastoor* (kleine met grote hoorns, in Geel), *capucijntje* (Hilvarenbeek, Gilze-Rijen en Schaffen, gezegd als *kappesienke*), *preekheer* (westelijk Vlaams-Brabant, ook met -r-l-wisseling: *preekeel*) en *predikant* (oostelijk Vlaams-Brabant). De laatste naam wordt ook verbasterd tot *prekant*, *prittekant* of *prizzekant*, mogelijk een volksetymologie o.i.v. *priezen* 'snuiven' (Goemans 1936-54; 360). Naast *preekheer* komt ook de samentrekking *pridder* voor in Aarschot en omgeving en *prinkheer* in Brussel. In Waalse dialecten komt *princair* voor (Claes 1904; 192). In het uiterste westen van Vlaams-Brabant vinden we *prekadeel* en *preekmadeel*. Behalve de bruine kleur van de paterskleding kan ook het gedrag van de meikever een aanleiding zijn voor de *preek*-benamingen, en dan doelen we op het oppompen van de vleugels (hierop komen we verderop terug) of op het eentonige zoemende geluid, dat aan een preek doet denken. Wanneer men hem laat zoemen tussen duim en wijsvinger zegt men immers te Schaffen dat hij 'preekt'.

Andere personifiërende benamingen zijn *ruiter* (of *ruitel*, met de typische -r-l-wisseling, zoals bijv. ook *kerpel* voor 'karper') uit Turnhout, Westerlo en een aantal Hagelandse dorpen, *boslruiter* (Veltem-Beisem, Wilsle en Wijchmaal bij Leuven, waar ook een -r- tot -l- werd) en *paardruiter* (*perruiter*, te Hoegaarden). Het element *paard* zullen we ook zien bij andere insecten-namen, o.m. bij de libel. Een *doktorke* (Hoogstraten, Turnhout, Herentals, Noorderwijk en Diest) is een kleinere donkerbruine meikever, of zelfs een kleine bruine of zwarte kever van een andere soort (bijv. de junikever (*rhi-zotrogus solstitialis*)). *Koninkje* (of *koninkske*) en *koningin* worden gereserveerd voor de wat kleinere, glanzende meikever met grote antennes, omdat die grotere voelhorens a.h.w. een kroon boven het kopje vormen. Het woordtype *koninkje* komt zowel in de Belgisch Brabantse als de Noord-Brabantse dialecten voor. De Turnhoutse *schrijver* heeft een langer achterlijf en schrijft in het zand met zijn staartje.

In Leuven en omgeving spreekt men van een *vleeveiger* of *vleeveigel*, dat de lokale uitspraak van het woordtype **vlieveugel* is volgens de informanten uit die streek, dus niet van *vlievlieger*. Het woord heeft volgens ons een reduplicatie van zijn eerste gedeelte zoals we die ook zagen bij een aantal vlindernamen, bijv. *wiewouter*. Goemans (1936-54; 446) vermoedt evenwel dat *vleeveiger* komt van **vliegveugel*. Een derde mogelijkheid is nog

**vliesvleugel*, vanwege de doorzichtige vleugels onder de dekschildjes, maar ook dat lijkt ons minder waarschijnlijk. De weggevallen -s- zou moeilijk te verklaren zijn, zoals ook Goemans de verdwenen -g- moet verklaren. In centraal-Zuid-Brabantse dialecten komt het dialectwoord *keverroot* voor de meikever voor. We vermoeden dat de etymologie *keveraard* is, dus een afleiding met het suffix dat ook in *luiaard* zit en dat we al eerder zagen in de volksnaam voor de merel *meregaard*, ook uit zuidelijk Vlaams-Brabant. Het is erg gewoon in deze streek om de -r- voor een dentaal niet uit te spreken. In dit gebied wordt de -k- in sommige situaties gepalataliseerd, vandaar de *tjeverroot* uit Terlanen. Voor het Gemerts heeft Vos (1996; 82) een vergelijkbare afleiding: *kevelaar*. Het is niet onwaarschijnlijk dat de belangrijke bedevaartsplaats met gelijklopende naam invloed op de vorming van dit woord heeft uitgeoefend. In Baarle-Hertog en Baarle-Nassau heet de meikever *kitting*. Stroop suggereert dat dit woord verwant is met *kit* 'klein paardje'. Hoeufft heeft voor het Bredaas *kid* genoteerd in die betekenis (1836; 292).

In het meest zuidwestelijke puntje van Vlaams-Brabant (Pajottenland) heet de meikever *arnong*, *arnouw* of *ernouw*. Dit woordtype hebben we niet geheel kunnen verklaren, maar op het eerste gezicht zou een ontlending aan het Frans, *hanneton* 'meikever' of *harnois*, *harnais* 'wapenrusting' (i.v.m. het pantser van de kever), een mogelijke etymologie kunnen zijn. Van Frans *harnais* is ook het Waalse *hèrna* 'vangnet' (Haust; 317) afgeleid. Wij denken echter dat het eerste lid **har* of **her* 'haagbeuk' (*carpinus betulus*) is. Dat woorelement is verwant aan Latijns *carpinus*, waarbij de -c- is vervangen door -h-, vgl. *canus* 'hond' en *centum* 'honderd'. De -h- wordt niet uitgesproken in westelijk Vlaams-Brabant, dus wordt het **ar*. Brabantse namen voor de haagbeuk, die geliefd is bij de meikever, zijn *herenteer*, *herenteen*, *heerntenhout*, *heerlaar* en *erleter* (Heukels 1987; 57 en Swanenberg en Swanenberg 1996; 172), en daarin zien we telkens genoemd element terugkeren. In Halle, ook in het Pajottenland, noemt men de meikever naast *arnouw* ook *dermendouw*. Het eerste deel van die naam kan een metanalyse, een proces waarin woordgrenzen verkeerd geïnterpreteerd worden, zijn van *de ermendouw*, zodat ook in deze naam het haagbeuk-element zit (en Heukels heeft inderdaad *darmen* voor 'haagbeuk'). Een bevestiging van ons vermoeden dat *(h)ar of *(h)er refereert aan de haagbeuk in meikever-

benamingen is de opgave *herhagemulder* (letterlijk dus haagbeukenhagenmeikever) dat naast *hagemulder* wordt gebezigd te Lichtaart.

De namen *krij*, *krijr*, *krijselaar*, *krijt*, *krijtmoeier*, *krijtmulder*, *krijboer*, *krijduivel*, *krijzak*, *krijpook*, *grijspook*, *grijseling* en *krijger* kunnen te maken hebben met 'grijs' en 'krijt'. De elementen *mulder* en *duivel* zijn algemenere keverbenamingen, *moeier* is ook in gebruik voor andere insecten (vgl. de namen van de mier), en *pook* kwam al bij de koolmees aan bod. Het zijn allemaal benamingen uit het oosten van de Antwerpse Kempen die specifiek zijn voor de witte meikever-variant. De oorsprong van deze namen moet waarschijnlijk gezocht worden bij de volgende vormen: *karwazeman* en *krawagieman* (zuidoosten van de provincie Antwerpen). *Krawagie* is namelijk een woord voor schurft en verwijst naar het wittige poeder op de dekschilden; men geloofde wel dat men schurft kon krijgen als men met de *krawagieman* speelde. Ook voor het Herentalse *crapaud* geldt dat het alleen de witte meikever aanduidt. In het Frans betekent het 'pad' en 'lelijk mormel'. Het woord *krawalder* legt een verband naar een ander woord, waarmee de namen uit deze alinea verwant kunnen zijn: *krawietelen* 'wriemelen, wemelen, door een lichte beweging gekietel veroorzaken' (Schuermans 1865-70; 290), het is een verhevigde vorm van *krauwelen* 'krabben'. In Vossem en Neerijse kende men dit woordtype in de betekenis van het oppompen van de vleugels van de meikever: *klawieteren*, *kerwettelen* of *krawettelen*.

In Landen zegt men *balloen* tegen de meikever en dat is een ontlening aan de Waalse dialecten: (*a*)*balowe* of *balou* (Haust; 59), dat zowel meikever als houting, elft of sneep, in elk geval een vis, kan aanduiden.

In Beerse bij Turnhout maakt men onderscheid tussen trage en vlugge meikevers: resp. *os* en *paard*. Een jonge meikever heet er *veulen*. In Oostmalle kent men ook de *os*, en " is het seizoen al ver gevorderd dan zijn de maalders vergiftig, en vooral deze met witte rug ". Een meikever, die traag in het kruipen en opvliegen is, heet *papper* in Lier.

In het Valkenswaard, kent men de meikever als *eikelbok*. Voor Woensel, Soerendonk en Valkenswaard tekenden we ook *schoenmaker* op voor de meikever, een naam die we ook noteerden in de betekenis van vlinder en libel, zij het in andere Brabantse dialecten. In Boxtel kent men het mannetje van de meikever als *olienenneke*. *Oliemenneke* is overigens een voorko-

mende en begrijpelijke naam voor het lieveheersbeestje; in nood kan het kevertje een onwelriekende vloeistof afscheiden.

Het woord *kever* bestond in het Middelnederlands als *kèver(e)* en was in het Oud-Hoog-Duits *chevaro* en *chevar* en in het Oud-Saksisch *këvera* dat met ablaut tot Angelsaksisch *ceafor* en het Engelse *chafer* werd. (Het Engelse (*cock-*)*chafer* wordt vooral gebruikt voor de meikever.) De oorspronkelijk betekenis van kever zal 'vreter' geweest zijn. In de Duitse Duden wordt *Käfer* in verband gebracht met de mondwerktuigen voor knagen en kauwen en wordt verwezen naar het verdwenen Middel-Hoog-Duitse werkwoord voor kauwen *kifern*. In de Engelse etymologie wordt *chafer* in verband gebracht met *chawl* en *jowl* (kaak).

De larve van de meikever die 3 jaar onder de grond leeft en zich met plantwortels voedt heet officieel engerling, maar wordt in de Brabantse dialecten o.m. *patattenmaai*, *spekmaai* of *vetmaai* genoemd.

De mùlder

'nen Bruine mùlder hiette ok wèl kappesien,
mi meel bepoeierd waar 't unnen bèkker...
Soms wiere de kevername nog veul gèkker;
wèl 's unnen bruine paoter of profet gezien?

De meimaand was de tijd dat veel jongens in de Meierij *mùlders* vingen. Vijftig jaar geleden waren er nog genoeg; je hoefde ze maar uit de beu-

kenheggen te schudden. Wij maakten als kind onderscheid tussen de kevers die we allemaal samen *mùlders* noemden: *kappesiene* en *bruine paoters* waren de meest voorkomende bruine varianten; witbestoven waren de '*bèkkers*'. Heel grote antennes bepaalden of de kevers *profeten* genoemd konden worden. Een glazen pot met gaten in het deksel was de meikeverkooi. Menige Brabander moet als kind meikevers hebben gevangen en een touwtje om een pootje gebonden of door het staartje geprikt, waarmee het diertje dan moest proberen te vliegen. Een ingewikkelder en nog wreder spel met de meikever was het *meuleke*: twee uiteinden van een reepje papier werden met een speld doorstoken; doch de kop van de speld maakte dat de speld er niet doorheen ging. Een der achterste poten van de meikever werd afgebroken zodanig dat de dij alleen aan het lichaam bleef; door de dij werd de speld gestoken. Door het reepje papier werd dan een stokje gestoken en de meikever vloog rondom het stokje en vormde een molentje.

Terwijl de meikever zijn vleugels oppompte, werd een liedje gezongen. Het op en neer bewegen van de vleugels wordt behalve *gèld tellen* ook tellen, *pompen*, *malen*, *preken*, *bidden*, *klawieteren*, *kerwettelen* of *krawettelen* genoemd. Een meikever die niet wil opvliegen heet in het noorden van de Meierij een *spellezucker*, 'speldenzoeker'.

Soms deden we een stukje naaigaren aan een pootje en lieten de kever rondvliegen tot het pootje het begaf. Het was eigenlijk afschuwelijk om de meikevers zo als speelgoed te misbruiken.

We zongen dan:

Mùlderke, mùlderke telt oew gèld
en gao dan nog 's vliege....
Es ge nie vliegt, dan roep ik de vos
en laot 't hille tauwke los.
Van je een, twee, drie!

Mùlderke, mùlderke, gao mar vliege,
ik zal oew kiendje wèl wiege.
Mùlderke, mùlderke, telt oew gèld
en gao dan mar vliege maole....

Mùlderke, mùlderke,
d'n duvel zal'oe haole!

We stopten er in onze jeugd, in de jaren veertig, vijftig graag onverwachts
een bij de meisjes in de haren. En nu zijn er bijna geen meikevers meer...

OSSEKÛPKE, staartmees

(Duits: Schwanzmeise. Engels: long-tailed tit.)

De staartmees (*Aegithalos caudatus*) is een tenger vogeltje, waarvan de staart meer dan de helft van zijn totale lengte meet. Hij is wit, roze en donkerbruin van kleur, met een witte kop met een opvallende brede zwarte streep boven de ogen, die bij een noordelijk ras dat soms als wintergast in onze streken te zien is, ontbreekt.

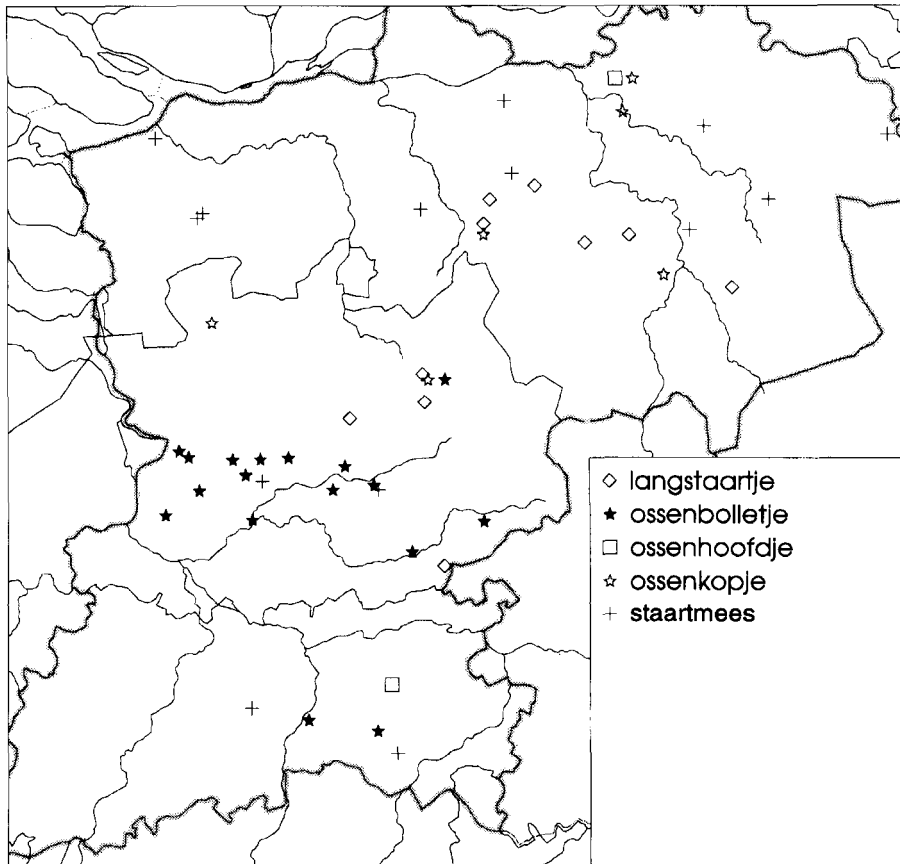
In ons Noord-Meierijse dialect is hij bekend onder de naam *ossekûpke*, en vroeger ook onder *osseneujke*, dat de Brabantse variant is van 'ossenhoofdje'. We noteerden *ossekûpke* tevens voor Goirle, Turnhout en Woensel. Goossenaerts noemt deze naam voor de staartmees (1956-8; 994), maar hij noemt ook de zwartkopmees (waarmee de glanskop en de matkop samen bedoeld worden) en zelfs de roodborsttapuit (1956-8; 554) als mogelijke betekenaars van deze vogelnaam. Ook de koolmees en de pimpelmees (o.m. Van Rijen 1993; 136) worden soms *ossekûpke* genoemd in Noord-Brabant. Bij Tuerlinckx (1886; 466) vonden we *ossenhuëke*, 'ossenhoofdje' met als betekenis 'soort van mees', en de Bont (1958; 410) heeft *mossenheujke*, voor de staartmees. Van Dale's groot woordenboek der Nederlandse taal geeft ossekopje overigens als gewestelijk woord voor de zwartkopmees.

In het zuiden van de provincie Antwerpen en in het Hageland, een streek in Vlaams Brabant waarin Leuven en Aarschot o.m. gelegen zijn, is de naam *ossenbolleke* in gebruik voor deze vogel. Cornelissen en Vervliet (1899-1903) geven het voor het westen van de Kempen. Verwant aan deze naam moeten ook *oksterbolleke* uit Oud-Gastel, *knotsenbolleke* (Cornelissen en Vervliet 1906) en *nossenbolleke* (Herentals en Bouwel) wel zijn. Die laatste naam is waarschijnlijk ontstaan door metanalyse: doordat een woord etymologisch ondoorzichtig is geworden, kan men een voorafgaand klankelement begrijpen als behorend tot dat woord ('een ossenbolleke' wordt 'een nossenbolleke') of men kan andersom een klank begrijpen als

niet behorend tot een woord omdat het van een voorafgaand element lijkt te zijn ('een adder' was oorspronkelijk 'een nadder', vgl. Duits *Natter*). De namen *oksterbolleke* en *ossenbolleke* zijn trouwens ook in West-Brabant en de provincie Antwerpen in gebruik voor de winterkoning, ook zo'n bijzonder klein, fragiel vogeltje, met een opvallende staart (die is nu niet opvallend lang, maar opvallend kort en rechtop). Voor die vogel noteerden we de naam *paternosterbolleke* voor Grobbendonk, en dat betekent letterlijk 'rozenkranskraaltje'. De winterkoning is inderdaad klein, rond en bruin, zoals zo'n kraaltje. *Paternosterbolleke* zou dan verkort zijn tot *nosterbolleke*, dat vervolgens wordt door metanalyse een herinterpretatie ondergaat: 'een nosterbolleke' wordt 'een osterbolleke'.

Ondanks deze mooie volksetymologische vorming vermoeden we toch dat *bolleke* in feite hetzelfde is als *kopje* of *hoofdje*, en het benoemingsmotief moet dan gezocht worden in het donkerbruin-wit-roze patroon van het *verenpak*, dat doet denken aan de huid van het rundvee van de Lage landen. Of werd de staartmees naar een os vernoemd omdat, wanneer de vogeltjes broeden, de twee staartjes uit het ronde nest stekend, op een ossenkop lijken? Het blijft onduidelijk, maar zo heet de goudvink in het Engels om bijna vergelijkbaar duistere redenen *bullfinch*.

In Gemert en Geldrop vulde men *ovenmetselke*, *overmetselke* en *overmetselke* in voor de staartmees. Het nest is mooi afgewerkt en kogelrond en dat is het motief voor deze benoeming. De winterkoning wordt om dezelfde reden *ovenbakkerke* genoemd, en de fitis en de tjiftjaf blijken aanspraak te mogen maken op de namen *ovenmakerke*, *ovendekseltje*, *overdekkertje* en *overdekseltje*, weer vanwege een overkapt nestje met een zij-uitgang. Daarom heten de fitis en de tjiftjaf in de Meierij *toetimmerke*.

staartmees

Ossekùpke

Ossekùpke, oksterbolleke,
wè zedde in de weer!
Kleurebùlleke,
rond druk drùlleke,
wè gòdde toch tekeer!

Ossekùpke, oksterbolleke,
ès gij mi 'twieteriet'
ons bèrreke komt bevolleke
en dur de takke schiet,

Zó geeligbruin en raos en wit
en dan zónne lange start!
Dan zie'k 'n veugelke mi pit,
en 'n beesje nor m'n hart!

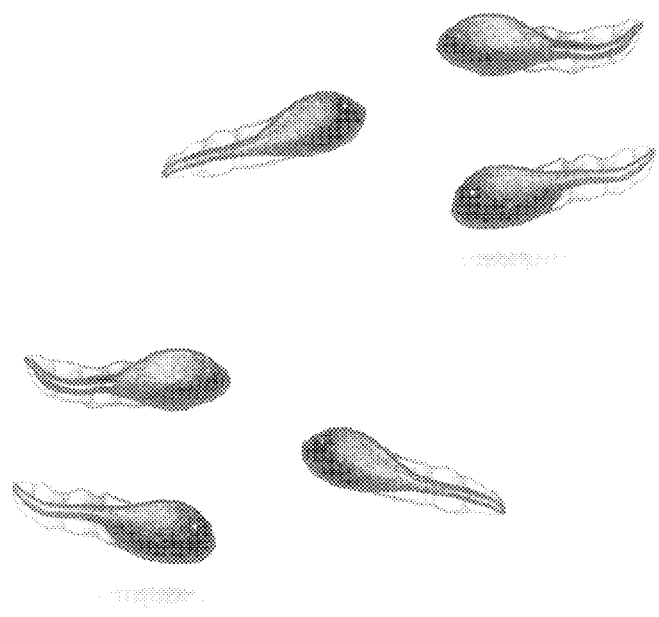
Winterkunningske

Wè-j-is zó'n nesje
van zó'n nieteg winterkunningske
toch 'n godsgruwelek skòn vernuftig wunningske!
Wè'n mooi èijkjes
li d'r toch zó'n friemelveugelke,
amper ietskes gróttter mar ès 'n fietsekeugelke!

En Jikkjes!
wè kos zó'n zuinig, arig klèin 'n bisje
toch ok gruwelek skòn en degelek kammefleere...,
vur't oog gewoon
'n zèldzaam onderskèijingsfisje,
die skutklurre zoo te kunne zien akkerdeere.

Ge stond 'r zówè bovenop
en nog zaagde't nie.
Ge waart 'r nog gin drie treej mer vanaf...,
dè't zó'n veugelke
dan toch nog liej...;
't blief zitte en din nie van z'n nesje af!

De lange staart van de staartmees komt tot uitdrukking in *langstaartje*, uit Mierlo, Best, Oisterwijk, Goirle, Tilburg, Oirschot en het oosten van de provincie Antwerpen. Van Rijen heeft *hangstèrtje* (1993; 67). Door die lange staart en het zwart-witte patroon lijkt hij wel op een kleine ekster: *ekstermees* (Wommelgem) en *klein eksterke* (Goirle).

PADDEKAOL, kikkervisje

(Duits: Kaulfrosch, Kaulquappe. Engels: tadpole.)

De larven van de kikker en de pad worden kikkervisjes genoemd. Voor dit diertje bestaan in de Brabantse dialecten erg veel verschillende benamingen. In Haaren werd *kanteklapper* opgegeven en in Lith *katteklapper*, benamingen die misschien verband houden met *konthamer*, het woord voor het kikkervisje in Oijen, Oss, Berghem, Heesch en Vinkel. In het Noord-Meierijs dialect vinden we *paddekaol*, dat verwant moet zijn met *paddekulleken* van Turnhout en Retie. Het is moeilijk te zeggen wat de etymologie van deze woordtypen is. Hebben we hier te maken met *paddeaal*, waar een -k- is ingevoegd, of met *paddekaal*, een in Brabant veel gehoord woord om de naaktheid van jonge vogeltjes aan te duiden, of met *paddekuil* (in het Noord-Meierijs werd de -ui- vroeger als -ao- uitgesproken)? Voor de laatste mogelijkheid lijkt *paduulke* (Deurne en Liessel) te pleiten, want ook daar is sprake van een vocaal die in het Standaardnederlands als -ui- zou worden uitgesproken. Er zijn daarbij andere woordtypen met dit moeilijke woorddeel in het geding: naast de *paddekuil* moet ook van *kuilpad* en *kuilekop* sprake zijn. De woordtypen *ulekop* en *ulekopke* komen uit Linden, Oeffelt, Beugen, Boxmeer en Soerendonk, terwijl men in Beugen *kullekeskop* en in Someren *ulepedje* heeft. Eerde, Boekel, Milheeze en Leende hebben resp. *kuilpad*, *koolpad*, *keelpad* en *kuulpad*, en Vos (1996; 84) sluit daarbij aan met het Gemertse *kilpaat*. Op grond van de getoonde reeks gaat onze voorkeur bij de etymologie van *paddekaol* uit naar *paddekuil*, dat verklaard moet worden als 'padden-bolletje'. Het element *kuil* is namelijk verwant met Hoogduits *kaule* en Middel-Hoog-Duits *kule* 'bolvormig object', waaraan het Nederlands zijn woord *kogel* dankt. Het kikkervisje heet in het Hoog-Duits dan ook *Kaulquappe*. Daar waar de *kuil* tot *uil* geworden is, is waarschijnlijk volksetymologische woordvorming aan de hand: omdat men *kuil* in de genoemde betekenis van 'bol' niet meer kende, heeft de dialectspreker het woord verbasterd tot iets herkenbaarder, waardoor de *kuil* tot *uil* werd.

Het Lindense *nullekop* werd vervolgens door metanalyse gevormd: 'een ullekop' werd tot 'een *nullekop*'. In het Hinthamse *puttekol* verbasterde het *pad*-element van dit woordtype.

De bolle vorm van het kikkervisje komt ook tot uitdrukking in *kwakbol* (Engelen, Esch, Bavel en Hintham). *Kwab* heet hij in Uden, Eerde, Zijtaart en Venhorst, welk woord refereert aan het weke lijfje (vergelijk met de etymologie van *puut* 'weke pappige massa, iets dat kwabbig dik is'), net als Veghels *kwèpke*. Uden heeft ook *kaalkwab*, dat weer in verband gebracht kan worden met het hierboven genoemde *Kaulquappe*. Kooiman (1990; 120) heeft *kwakballekes* en *kwapballekes* voor het dialect van Made opgetekend.

Een heel algemeen woord in de Brabantse dialecten is *dikkop* en zijn diminutieven *dikkùpke* en *dikkoppeke*. De amfibielarve lijkt niet veel meer te zijn dan een kop met een staartje, en dat komt ook tot uitdrukking in *paddekop(ke)* en *potskop* (dat eigenlijk *padskop* is), beiden uit het noorden van de Antwerpse Kempen. De volgende samenstelling die met -kop eindigt is *knossekop* (Buizingen, op de taalgrens ten zuidwesten van Brussel) en omdat een *bolleke* ook gebruikt kan worden in de betekenis van kop hoort ook *tnossebolleken* uit Eizeringen hierbij (in het Pajottenlands wordt -knvaker uitgesproken als -tn-, voor *knop* in de betekenis van bloemknop zegt men in de enquête Willems in Asse en St-Genesius-Rode *tnop*). Voor Geel vonden we *ossebolleke* en *ossekloske*. De kop komt weer terug in *klabossekop*, *klabots(e)kop* en *klibottekop* uit het zuiden van Vlaams-Brabant en in *donderkop* uit noordelijk Noord-Brabant (Bergen op Zoom, Dinteloord, Nieuwendijk, Drongelen, Engelen en Grave). *Donderkùpke* vinden we ook terug in het Hilvarenbeeks bij Naaijken (1992; 42) en Werkendam heeft *donderpadje*. Het woordtype *klabotskop* en verwanten is volgens het WNT oorspronkelijk een tautologische samenstelling met het Franse *caboché* 'kop' dat onder invloed van *klabotsen* 'een klotsend, plonzend geluid geven' werd veranderd (De Bo 1892; 459). Zulke tautologische samenstellingen bestaan wel vaker uit een Frans woord en hun vertaling: bijvoorbeeld *toerbeurt* en *fretboor*.

Ook *pollepel* (of *polleper*, *pollepeleken*, *pollepeltsje*) uit Boom, Mollem, Asse en Kester heeft de vorm van het dier als benoemingsmotief. In hetzelfde gebied dat ruwweg Pajottenland en Klein-Brabant bestrijkt, vinden we de schitterende benamingen *pompeloerke*, *poempeloereke*, *papegu-*

leke, papelilleke, paupelinneken, papeloentje, pappeljoentje, poppeljoenke, pappeloer, pippejoenke en *papesnul*. We vermoeden dat de eerst genoemde van deze reeks de meest primaire is en dat dat een locale uitspraak is van *pompelaartje*, een nominale afleiding bij *pompel* 'kolk, diepte in een stroom' (De Bo 1892; 765). Daarbij zijn waarschijnlijk onder invloed van de Vlaams-Brabantse vlinderbenamingen *pepel*, *pimpel* en *poppelon* (uit Latijn *papilio* 'vlinder'), *papekulleke* (haagappel, vrucht van de meidoorn en ook rozebottel, vrucht van de hondsroos) en namen van het Lieveheersbeestje (De Bo 1892; 745: *pimpalioentje, pimpampoer*) allerlei verbeteringen ontstaan. Dit wordt wel homonymische attractie genoemd. Homonymische attractie is een proces waarbij door een overeenkomstig woordbeeld volksetymologieën ontstaan (het bij het samenstellen van dit boek nog niet voltooide dissertatieonderzoek van J. Post is in dit kader erg interessant). Wanneer bijvoorbeeld een vlinder *poppelon* heet en een kikkervisje *pompeloerke* in een bepaald dialectgebied kunnen door homonymische attractie namen als *poppeljoenke* ontstaan. Iets oostelijker in Berg bij Brussel vinden we *boebeljunkens*, 'bobbeljongen (mv.)', dat ook wel een volksetymologische vorm zal zijn. *Pannelekker* van Herpen, Reek en Zeeland is waarschijnlijk ook een homonymische attractie bij de vlindernamen *pannelèkker* en *pannelèpper* uit diezelfde streek. Het woordtype *schotelwasser*, een woord voor het kikkervisje in Halsteren en Oud Gastel is ook bekend als libellen naam in Kalmthout en als benaming voor het schrijvertje (draaiverkje) in dezelfde plaats. Hier is in feite iets anders aan de hand, want er is nu niet sprake van twee namen die veel op elkaar lijken, maar slechts van één naam, die verschillende zaken kan aanduiden; dit taalkundige proces noemt men overdracht of transfer.

Bij het Engelse *tadpole* vermeldt The Oxford Dictionary of English etymology dat het hier gaat om het vijftiende eeuwse woord *taddepol*, 'from tadde TOAD + pol POLL, as if a toad that is all head'. Het begrip 'kop' verschijnt ook in de Engelse dialectbenamingen *bullhead*, *polehead* en *pollhead*.

Kikkerviske

Paddekaol, paddekulleke, paduulke, konthamer,
ammel same name vur kikkil in de kéénderkamer.
Kuilpad, koolpad, keelpad, kuulpad, puttekol,
kwab, kwakballekes, schotelwasser, ulepedje, kwakbol.
Ulekop, kullekeskop, donderpadje, donderkop,
donderkùpke, paddekop, dikkop, potskop,
pompeloerke, papeguleke, papelilleke, papeloentje,
poppeljoenke, pappeloer, pippejoenke, pappeljoentje,
papesnul, ossebolleke, ossekloske, klabossekop,
klabotsekop, klibottekop, 't kan bekant nie op...

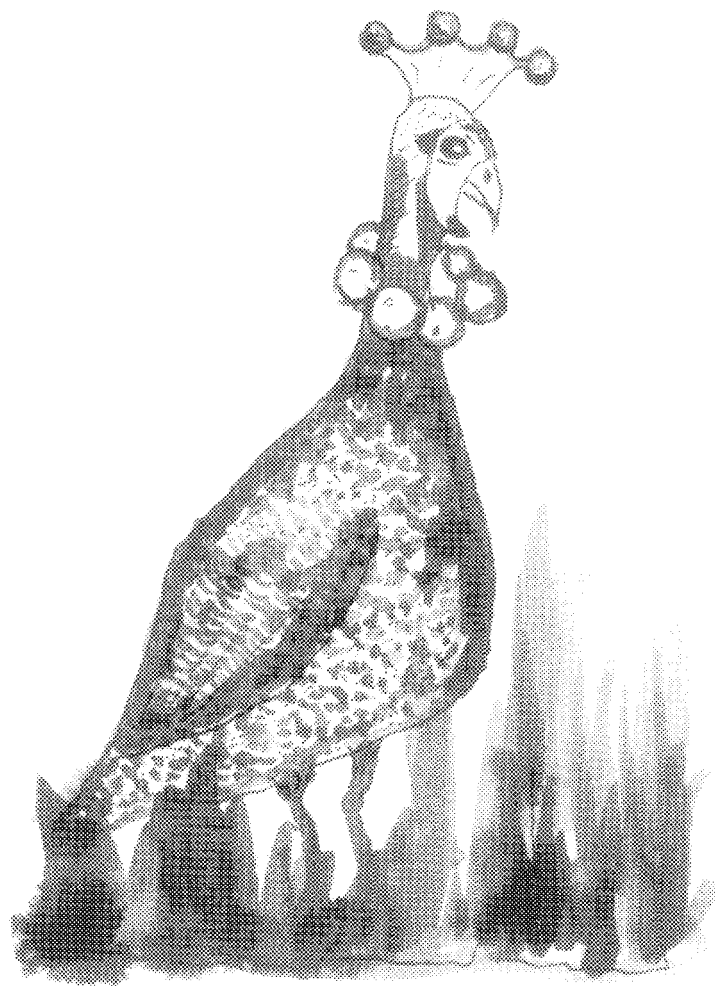
'Ès ge kikkfors wilt worre, mótte uurst paddekaol zen' is een Meierijse uitdrukking die betekent dat je altijd onderaan moet beginnen en niet van meet af aan veeleisend moet zijn (Swanenberg en Swanenberg, 1996; 314).

POELEPETAAT, parelhoen

(Duits: Perlenhuhn. Engels: guinea-fowl.)

Het parelhoen is een witgespikkelde grijze tamme vogel met gekleurde kop, die niet vliegt en enigzins op een kalkoen lijkt maar het formaat van een kip heeft. Parelhoenders (*Numida meleagris*) komen in het wild voor in West- en Noord-Afrika. Alhoewel parelhoenders al bekend waren bij de Grieken en de Romeinen, worden ze pas in 1581 voor het eerst door een Nederlander beschreven (door Junius, zie Suolahti 1909; 247).

In het Frans heet het parelhoen *pintade* of *poule pintade*, waarvan het tweede woord aan het Spaans *pintado* 'gespikkeld' ontleend is, en die naam heeft tot talloze prachtige Brabantse dialectnamen geleid. Het parelhoen heet *poelepetaat* of *pul(le)petaat* in heel Noord-Brabant. In Etten en Prinzenbeek is dat *poelepetaan*, in de Heen bij Steenberg *pulpetaan*. Een mooie volksetymologie vinden we in *tulpetaat* (Dinther) en *tulpetaan* (westen van Noord-Brabant). In Schijndel werd *pulpetater* ingevuld. Zoals u ziet komen al deze vormen niet voor aan de Belgische kant van het Brabantse dialectgebied. Maar ook daar wordt het parelhoen benoemd met verbeteringen van de Franse term, zoals *pondareken* en *pandoreken* uit het zuidwestpuntje van Vlaams-Brabant, *pentaat* (Gierle bij Turnhout) en *pintaan* (verspreid over Vlaams-Brabant). Dat laatste woord heeft Goossenaerts ook voor de streek rond Kalmthout, waar volgens hem *pulpedate* gebezigd wordt (1956-8; 1000). De *-aan*-uitgang die telkens de *-aat*-uitgang komt vervangen zou op homonymisatie kunnen wijzen. Omdat de oorsprong van het woord niet meer werd begrepen, wordt er gezocht naar een nieuwe verklaring en aangezien de vogels in het kippenhok worden gehouden, wordt de naam samengesteld met *haan*. Alle opgaven die op *-aan* eindigen komen trouwens uit het gebied waar de *-h-* niet wordt uitgesproken. Mogelijk is de *pintaan* dus een *pinthaan*. De woorden *plataan* (Landen, in het noordwestpuntje van de provincie Luik) en *pelikainke* ('pelikaantje', uit Webbekom, Oost Vlaams-Brabant) zijn eigenlijk namen voor een boom-

soort en een uitheemse zeevogel, echte volksetymologieën dus. Cornelissen en Vervliet (1899-1903; 952) noemen het parelhoen *pelletaat*. Van Gestel heeft *aardappelkip* voor Gilze-Rijen, " omdat men meent dat de naam is afgeleid van poule patate, waarop de Gilse naam 'pullepetaot' lijkt " (1996; 196 s.v. pullepetaot).

Poelepetaat

Poelepetaat, gespikkelde kiep,
oewe roep is 'n raow rotgeluid.
Mar niemes kan d'r nou in 't geniep
d'n hof en't huis nog in of nog uit.

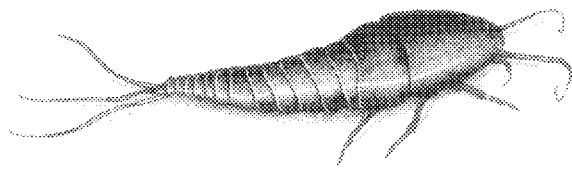
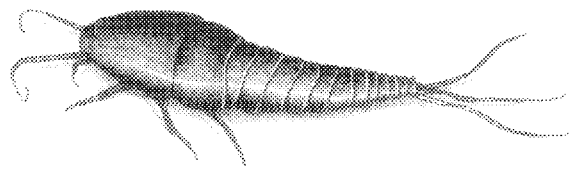
SKIETERKE, zilvervisje

(Duits: Silberfisch. Engels: silverfish, fish-moth.)

Zilvervisjes of suikergasten (*Lepisma saccharina*) zijn zilverkleurige glanzende insecten die in huis op donkere, vochtige plaatsen voorkomen en leven van organische stoffen zoals papier. Het zilvervisje is heel snel en lijkt zich voort te bewegen als een vis in het water.

Het zilvervisje wordt *schietertje* (in ons dialect uitgesproken als *skietkerke*) of *schierter* (ook *skitter*) genoemd in alle uithoeken van het Brabantse dialectgebied: we tekenden het op voor Galmaarden en Gooik vlakbij de taalgrens in het uiterste zuidwesten van Vlaams-Brabant, voor Webbekom tegen het Limburgs aan in het oosten van Vlaams-Brabant, midden in de Kempen voor Gierle, in westelijk Noord-Brabant voor Huijbergen, Oud Gastel en Oudenbosch, in Midden-Noord-Brabant voor Gilze en tenslotte in oostelijk Noord-Brabant voor Dinther. Cornelissen en Vervliet (1899-1903; 1075) namen het op voor het Antwerps dialect. De naam is gevormd naar aanleiding van het typische wegschieten dat de insectjes doen als ze verrast worden. Eerst houden ze zich doodstil, maar als het ze te heet onder de pootjes wordt, proberen ze met snelle tussensprintjes een donkere kier te bereiken.

Het woordtype *schietworm* (uitgesproken als *-wùrm*) komt alleen voor in het noordoosten van Noord-Brabant (maar ook bij de Bont 1958; 629). Het tweede lid van deze samenstelling is breder van betekenis dan het Standaardnederlandse *worm*, het betekent in de Brabantse dialecten 'kruipend gedierte' en kan dus naast wormen ook insecten of zelfs reptielen aanduiden. Voorbeelden hiervan zijn *zeikworm*, in het noordoosten van Noord-Brabant voor 'mier', en *hazelworm*, de pootloze hagedis. Ook de Brabantse term voor 'ongedierte in het algemeen', *gewormte* (*gewùrmt*) geeft aan dat *worm* in het dialect een bredere betekenis heeft en niet alleen het pootloze ongelede dier betekenen kan in dialecten, maar ook kruipend gedierte in het algemeen. Volgens Pijnenburg en van der Voort van der Kleij (1984; 229) betekende *worm* in het Middelnederlands: 1. worm 2. slang 3. insect, tor, kever.

Eigenlijk is iets dergelijks het geval met *schietmot* (zoals het zilvervisje genoemd blijkt te worden in Hilvarenbeek, Boekel en Gemert), want ook *mot* is in dialecten zo'n woord dat niet alleen 'klein vlindertje' of 'nachtvlindertje' betekent, maar 'ongedierte in het algemeen'.

Omdat het zilvervisje van organische stoffen leeft, zijn ze vaak te vinden in archieven en boekenkasten waar ze papier eten. In Nieuw Vossemeer en Vlijmen werd *papiervreter* als volksnaam ingevuld voor het zilvervisje. *Boekenworm* komt uit Breda, Roosendaal, Herpen, Heeswijk, Schijndel en Budel en uit Tildonk en Landen in België.

Van de Standaardnederlandse namen *zilvervisje* en *suikergast* is alleen de eerste doorgedrongen in de Brabantse dialecten, maar *suikerdief* (Dongen) moet wel door de laatste geïnspireerd zijn. Naast genoemd *zilvervisje* vonden we ook *witviske* (Den Dungen), *zilvervliëgske* (Tilburg), *zilvermot* (Prinsenbeek) en *zilverbeesje* (Rucphen).

Skieterke

Skieterke, skieterke,
vlug sodemierterke,
wè doede gij hier in men kaast!
Ge frit òn men boeke
en huist in de hoeke!
Ge zet me mar enkelt tot laast.

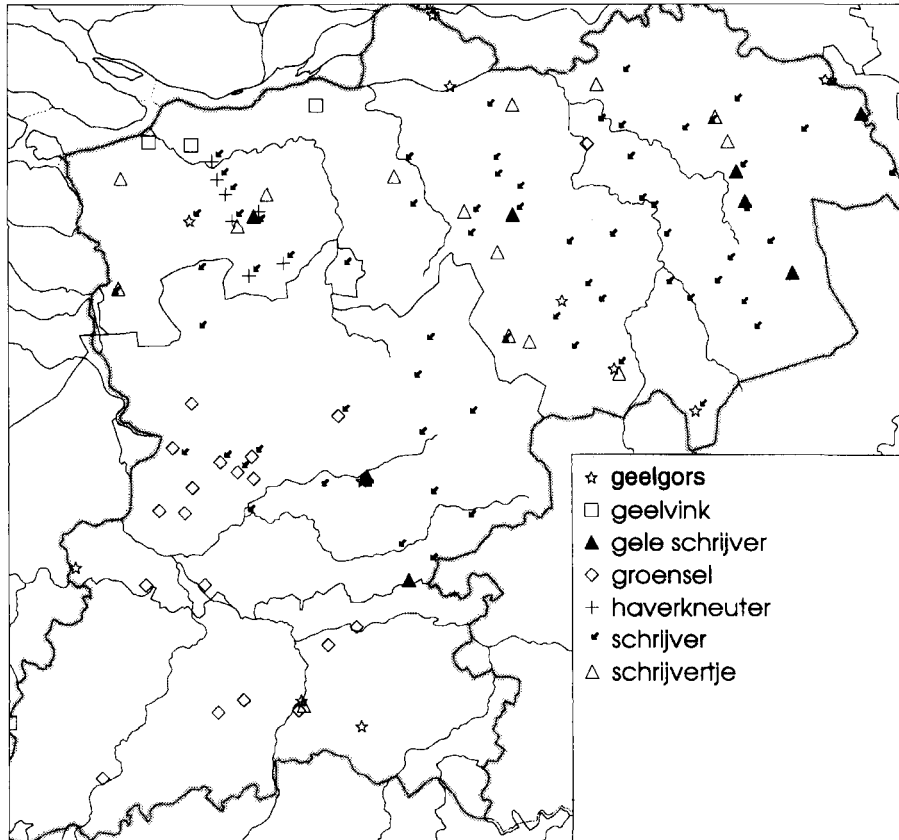
Skieterke, skieterke,
lillek papieterke,
ge frit ongeziens, ongepaast!
Gij, blinkend witviske
van't donkerste niske,
ongewenste 'suikrige'-gaast.

SKRÉÉVERKE, geelgors

(Duits: Gelbammer, Goldammer. Engels: yellow-hammer, yellow-bunting.)

De geelgors (*Emberiza citrinella*) heeft een overwegend heldergeel verenkleed met bruine stuit. De geelgors is tegenwoordig erg zeldzaam, o.m. omdat hij broedt op of laag bij de grond, bijvoorbeeld in slootkanten, waardoor veel broedsels ten prooi vallen aan katten. De bekraste eitjes zijn karakteristiek. Er worden er twee tot vijf gelegd, wit met donkere streepjes, die enigszins aan lettertekens doen denken. Dat is de oorzaak van de mooie benaming *schrijver* (*skrèèverke*) die wordt gebezigd in de provincies Noord-Brabant en Antwerpen. De Bont's *schrijverd* (1958; 642) is weer een afleiding met het nomen-agentis-suffix -erd, dat we ook tegenkwamen bij *malderd* (voor de merel) en *kikkerd* (kikker). Elemans heeft ook een afleiding met een gelijksoortig suffix: *schrijverik* (1958; 212). Een enkele maal spreekt men ook van *gele schrijver*, bijvoorbeeld wanneer men onderscheid maakt tussen laatstgenoemde en de *grijze* of *groene schrijver*, dat is de grauwe gors (Vos 1996; 146 s.v. skreever). Willem Iven maakt gewag van 'de sgreevers die in de dreug sleujkes nèven 't weegske wonde' (1978; 9).

Een verwijzing naar de broedplaats is *kantschrijver* (Balen, Olmen en Aarschot). In Princenhage houdt men het op *penneschrijver* (ook voor Breda bij Hoeufft 1836; 460), in Dongen op *penningschrijver*. In Tilburg en Goirle spreekt men van *bloedschrijver* in het geval van een geelgors die erg rood bekraste eitjes legt (men zegt ook wel dat de bloeddraadjes door de dunne eierschaal schijnen en de indruk van lettertjes maken) en van een *dubbelde schrijver* wanneer men een vermeend grotere variëteit wil onderscheiden. Het is opvallend dat de geelgors blijkens enkele benamingen met de groenling verward wordt. In het westen van de provincie Antwerpen en Vlaams-Brabant wordt de geelgors *groensel* genoemd en in Lier en Mechelen *geel-aard*. Deze benamingen zijn in dezelfde streek ook in gebruik voor de groenling. *Groensel* is voor de groenling ook in oostelijk Noord-Brabant de gangbare term, maar daar heet de geelgors *schrijver* en is er geen verwarring

geelgors

tussen beide soorten. Cornelissen en Vervliet dragen tot de verwarring in de Antwerpse dialecten bij met het lemma *moef*: "geelvink, fr. bruant (betekent 'gors'), lat. emberiza citrinella; heet te Lier gèelaard" (1899-1903; 824). Onder *geelaard* vermelden ze echter: "groenvink, geelgors, een vogel te Antw. moef genaamd" (455). Cornelissen (1936-8; 225) meent dat niet de groenvink maar de geelgors wordt bedoeld met *geelaard*. Het woord *moef* is evenwel alleen voor de groenling in gebruik, en ook *geelaard* blijkt

vooral een groenling-benaming te zijn. Alhoewel de vogels niet bijzonder veel op elkaar lijken, moet hier toch een overdracht van benamingen hebben plaatsgevonden. Op grond van de kleur zou het het meest logisch zijn wanneer *groensel* oorspronkelijk een groenling-naam zou zijn (en dat is inderdaad zo volgens Claes 1996;127), die later ook voor de geelgors in zwang is geraakt, en wanneer *geelaard* eerst een geelgors-naam was, die is overgedragen op de groenling. Het Gemertse *gele kneuter* is ook een naam die groenling en geelgors met elkaar delen (er zijn zeven Gemertse bewijsplaatsen voor dit dialectwoord, tweemaal is de betekenis 'geelgors', vijf keer 'groenling'). Claes (1904; 121) noemt *korenvos* voor de "groene vlasvink ('groenling'), fr. bruant ('gors')" in de Hagelandse dialecten. De invuller van Wommelgem vermeldt dat de geelgors *schrijver* heet als men het nest vindt; anders heet deze vogel een *groensel*.

Kneut of *knuit* is de Turnhoutse benaming; het woord hangt samen met de namen van de kneu (*kneuter* of *heikneuter*). De forsere grauwe gors heet daar trouwens *pofknuit*. *Haverkneuter* is een dialectwoord om de geelgors aan te duiden uit het westen van Noord-Brabant. In Cuijk kent men de *kersvink*, die hoog in een heg bouwt en veel lijkt op een geelgors.

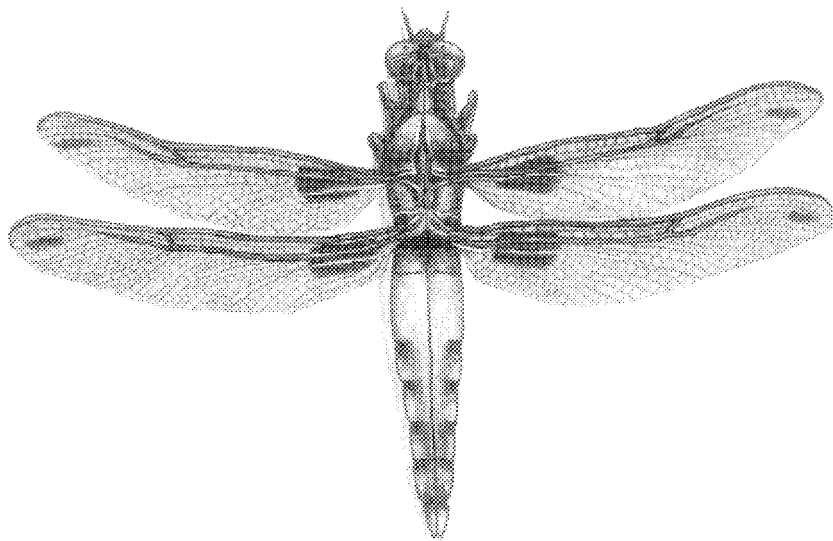
Het Standaardnederlandse *gors* is volgens van Veen (1997; 344) verwant met *gerren*, *garren* dat 'snateren' betekent, hetgeen *gors* tot een onomatopoeie maakt. In het zuidoosten van Vlaams-Brabant (Hageland en Geteland, om precies te zijn Leuven, Boutersem, Kuntich en Tienen) vonden we de dialectvarianten *gars*, *gorst* en *gost*. Bij die laatste is de -r- waarschijnlijk weggefallen, zoals in die streek ook (*kik*)*vors* in *vus* of *ves* verandert. De toevoeging van de -t- staat ook niet alleen: *gras* heeft als dialectvariant naast *gers* in Leuven ook *gèst* (WBD deel I, afl. 8, blz. 1397).

Skréeverke

Skréever, wor hedde gij skréeve geleerd?
Ik wó dè'k oew èjkskrift toch 's begriep.
Oew lijntjes lijke zó skón en geleerd;
ik wó dè'k 'r toch 's iets af begriep...

Gij skrééft in 't donker alt zwart op wit
en gin man ontcijfert oew krasse.
Ik denk dè ge't enkelt èiges mar wit,
gij skréeverke tusse de grasse.

SNIPSNAPSNÉÉJER, libel

(Duits: Libelle, Wasserjungfer. Engels: dragon-fly.)

Er wordt meestal geen onderscheid gemaakt tussen waterjuffers en libellen bij dialectbenamingen, daarvoor lijken de grote kleurige vertegenwoordigers van de orde Odonata te veel op elkaar. *Snipsnapsnijer* is een speelse neenvorm uit ons eigen dialect en dat van Tilburg, Goirle en Loon op Zand van *snijer*, de Brabantse variant van *snijder*, de oude benaming van de kleermaker. Die naam heeft de libel te danken aan de nette manier waarop deze roofinsecten vlinders en andere prooidiertjes ontdoen van hun vleugeltjes. Daarin ligt waarschijnlijk ook het motief van de benamingen *glazenmaker*, *glazenwasser* en *glazen- of glassnijer*. Met de glas-samenstellingen en snijer zijn libellennamen opgesomd die algemeen zijn voor het hele Brabantse dialectgebied. Daarnaast bestaan er nog legio benamingen die veel gebiedsspecifieker zijn. Kleermakersnamen komen terug in Oud Gastels *naaier*, *kousenbreier* (Stampersgat), *spellewever* ('speldenwever', voor Dussen, Vrijhoeve-Capelle en Loonsedijk) en *kleermaker* (in het oosten van de provincie Antwerpen). Uit het westen van Vlaams-Brabant komen *naaldenkoker*, *kokernagel* en *uilenkoker* (een door metanalyse ontstane volksetymologie van naaldenkoker), en *naaldenzeiker* is afkomstig uit Lichtaart. Dichtbij de *glazenwasser* zit het Kalmthoutse *schotelwaske*. Andere beroepen hebben als benoemingsmotief gediend bij *haarsnijer* ('kapper' in Mol) en *schoenmaker* (Balen). Soerendonk en Leende hebben *speksnijer*. Vos (1996; 162) noemt het minder vriendelijke *teensnijer* voor het Gemerts. De libel wordt ook als angstaanjagend insect afgeschilderd in Gooik: als het *vierentwintigurenbeest* in uw oor kruipt hebt ge nog 24 uur te leven. In het westen van Vlaams-Brabant spreekt men o.m. van *oge-* en *oresteker*. Andere 'enge' benamingen zijn *negensteker* uit Chaam (in Gilze-Rijen de naam van de hoornaar), en *paardesteker* (Baarle-Nassau en Ravels). Paarden vinden we ook terug in *paarderijer* (bij Cornelissen en Vervliet). Als tweede lid in samenstellingen komt het paard ook voor: *biezepaard* (Antwerpse Kem-

pen), *dezekenspaard* (letterlijk 'paard van Jezusje'; in Brecht en Antwerpen) en ook alleen: *pèerdeke* (bij Cornelissen en Vervliet). Wat precies de origine is van die paard-verwijzingen hebben we nog niet kunnen achterhalen, maar we noemen hier wel een mogelijk verband met *perreweps*, 'paardenwesp', een algemene West-Brabantse naam voor de wesp. De Pauw (1997; 178) vermoedt dat paard in samengestelde plantnamen, zoals *paardendistel*, erop kan wijzen dat het om een grote plant gaat. Wellicht is dat ook het geval in deze insectennamen.

Drunen en Elshout noemen de libel *ijzeren paard*, Nieuwkuijk *ijzeren veulen*. Deze benamingen mogen waarschijnlijk niet los worden gezien van *ijzeren bout* (Tilburg en Den Bosch) en *ijzenbout* (Reelick 1993; 70). *Bout* zou wel eens verband kunnen houden met *boter*, dat we vinden in vlindernamen (Zeeuws *boterkapel*, Oost-Vlaams *botervijver* en Drenths *botervogel*) en dat door volksetymologie gevormd is uit een stam die verwant is met het Duitse *Falter* 'vlinder', en die oorspronkelijk betekende 'hij die de vleugels op en neer beweegt' of 'hij die fladdert'. Dat element *bout* vinden we ook in het Turnhoutse *bimbout* en *korenbout* uit 's Gravenmoer. Koren vinden we weer terug in de volgende namen: *korenbijter* (Antwerpse Kempen), *korensnapper* (Essen) en *korenpikker* (Oud Gastel, Oudenbosch en Etten). *Knoestenbijter* is Waalwijks en verwijst misschien naar de gewoonte van libellen om vanaf een uitkijkpost naar vliegende insectjes te speuren. *Bijter* kan daarbij de oorspronkelijke vorm bij het eerder genoemde *bout* (*boter*) zijn, want ook Engels *beetle* en Oud-Engels *bitula* komen van het werkwoord *bitan*, 'bijten'.

We noemden net al de 'gelovige' benaming *dezekenspèerd*, ook *zaligmaker* (Cornelissen en Vervliet) en *begijnenbaard* (Diest) hebben een wat katholieke bijmaak. Misschien moeten ook *heer* (Mechelen), *dame* (Leuven en Tienen), *madammeke* (Zuun onder Brussel) en *steekmadammeke* (Tervuren) als verwijzingen naar Jezus en Maria worden geïnterpreteerd.

In de Waalse dialecten is *dame* een zeer algemeen woord voor de waterjuffer (Boutier; 333). In het Arendonks wordt de waterjuffer *parelschijter* genoemd.

Snip-snap-snijer

Snip-snap,
snip-snap-
snijer,
ge stòt efkes stil
en dan innins
schiette gij wir wild,
wip-wap,
wip-wap-
vrijwielend-wijer.
Ge zweeft, vliegt en zwiert
achter vlenders;
ge vat dè schòn gediert.
gij hip-hap,
hip-hap-
hongerlijer....

Stilstònd in de lucht
schiette onverwaachs
vlot in de vlucht,
gij, klip-klap,
klip-klap-
klerelijer.
Gij, glazemaker,
vleugelsnijer,
gij, vlenderkraker,
gij snip-snapt
en hip-hapt
ons vlenders uit de lucht.
Gij, zip-zap,
zip-zap-
zommerziele-ziele-zeijer!

ULING, bunzing

(Duits: *lltis*. Engels: *polecats*, *fitchew*.)

De bunzing is een klein roofdier van de familie van de marterachtigen, waartoe ook de das, de wezel en de otter behoren. Typisch voor deze familie van kleine roofdieren is dat ze een onaangename geur verspreiden. Een bunzing heeft een langgerekt lichaam van ongeveer een halve meter lang, met een donkerbruine vacht maar met lichtere vlekken in het gezicht die een bril lijken te vormen. Hij wordt door de boeren gevreesd als eier- en kuikendief. De bunzing wordt *ulling* of *uling* genoemd in de dialecten van de Meierij (de zuidgrens ligt bij Liempde, Woensel en Lieshout), het Land van Cuijk en in het oosten van het Maaslands (niet westelijker dan Lith). In Heeswijk werd *uulink* opgegeven. Het woordtype is verwant aan Oostelijk Nederlands *ulke* dat trouwens m.u.v. van Maashees niet voorkomt in Brabantse dialecten en aan Duits *lltis*. De etymologie van deze woorden is onzeker. Men denkt aan een samenstelling van Oud-Hoog-Duits *elilenti* 'uit een ander land afkomstig', met *wiso* 'wezel' of aan Indo-Germaans **el* dat geel of geelbruin betekent.

In de regio die westelijk ligt van het uling-gebied heet de bunzing *bussing*, *bousem*, *büsse*, *bosem* of *buisem*. Dit woordtype komt dus voor in de dialecten van het midden van Noord-Brabant (van Rosmalen en Best in het oosten tot Werkendam, Moerdijk en Oudenbosch in het westen). De woordtypen *bunsem* en *bonsem* vinden we in het westen van het Maaslands (van Lith tot aan Aalburg) en in het westen van Noord-Brabant. In Haarsteeg en Vlijmen zegt men *buissie*. De uitgang *-em* is een afzwakking van *-ing* zoals we die ook zien in Brabants *bukkem* voor bokking. Het element *buns* is mogelijk afkomstig van Gothisch *bansts* dat schuur betekent (Goossens 1988; 55), zodat deze woorden oorspronkelijk zoiets betekenen als 'hij die in de schuur komt'. Een volksetymologie bij deze varianten zien we in *buisert* uit Turnhout, *bunzerd* uit St-Oedenrode en *punder* uit Cuijk.

Fis luidt de naam van de bunzing in de Peellandse en Kempenlandse dialecten alsmede in geheel Belgisch Brabant. Het wordt hier en daar ook uitgesproken als *fisj* of *vis* (zie bijvoorbeeld Hoeufft 1836; 665), of zelfs als *fisk* (Molenschot). *Fis* is verwant met Engels *fitchewen* en Middelnederlands *fit-sau*. Deze woorden blijken voort te komen uit een ontleening aan het Latijn: *vissio*, naast *visio* 'stank'. Men heeft vroeger ook wel eens voorgesteld dat *fis* komt van *veesten* (winden laten). Veel doorzichtigere verwijzingen naar de geur van dit dier zijn *stinkerd* (Mechelen en Deurne bij Antwerpen), *stink-vis* (Wilrijk) en *stinkbeest* (Mechelen).

De geur van het dier heeft in de Meierij geleid tot de bedenkelijke uitdrukking *twèilef boerre èn innen uling zen dèrtien stinkers* (twaalf boeren en een bunzing zijn dertien stinkers).

Enkele samenstellingen wijzen erop dat men soms onderscheid maakt tussen verschillende soorten van bunzing. Zo spreekt men in Bekkevoort van *aardfis* en *schuurfis*, in Niel aan de Rupel van *aardfis* (*jeërfis*) en in Turnhout van *zandfis*. Daarnaast vermelden zowel Cornelissen en Vervliet (1906; 2062 en 2205) als Goossenaerts (1956-8; 128 en 726) de *bosfis* naast de *steenfis*, die kleiner is (zie Swanenberg 1996; 4-6 over diernamen met *steen*). Goossenaerts schrijft bovendien dat de *bosfis* zelfs tweemaal groter dan de *steenfis* zou zijn en misschien zit het verschil dan in het geslacht en is het *rijerke* (de man) groter dan de *vooi* (het wijfje), zodat die laatste de *steenfis* kan zijn. Een andere optie is wellicht dat de wat grotere marter is bedoeld met *bosfis*, en de bunzing met *steenfis*. In Soerendonk werd de steenmarter bijvoorbeeld *dakfis* genoemd en in Aarschot *groot fis*. En bij de Bont (1958: 594) is *steenfiske* een "witte bunzing met zwart staartje, steenmarter", welke omschrijving echter eerder doet denken aan een hermelijn dan aan de steenmarter.

Een dialectwoord voor diezelfde steenmarter dat snel in onbruik raakt is *fluwijn*, dat ook voorkomt in de gedaante van *fillewijn* (Loon op Zand), *flawijn*, *flowijn* (beiden in Belgisch Brabant) of *flewing* (met de velarisatie die typisch is voor de dialecten van de Peel). Volgens het WNT is dit woord afkomstig van het Franse *fouine* uit Volkslatijn *fagina*, dat een afleiding is van *fagus*, 'beuk'. Het is niet verwonderlijk dat het woord vergeten raakt, want het dier dat er mee wordt aangeduid, is al sinds de jaren '20 zo goed als uitgestorven in onze streken. Juist in het laatste decennium schijnt hij weer zo nu en dan

in Brabant te verschijnen, de bijbehorende volksbenaming zal echter wel voorgoed verloren zijn.

De min of meer gedomesticeerde lichter gekleurde vorm van de bunzing noemt men fret en wordt gebruikt bij de konijnenjacht. Het woord *fret* komt van *furet*, een woord dat is afgeleid van het Latijnse *fur* 'dief', waarmee wordt verwezen naar het stelen van eieren en kippen (Goossens 1988; 48). De oudere vorm is in *farret* bewaard gebleven in het dialect van Hoeilaart, dat op de taalgrens ten zuiden van Brussel ligt; vergelijk ook het Engelse *ferret*.

Ulingske

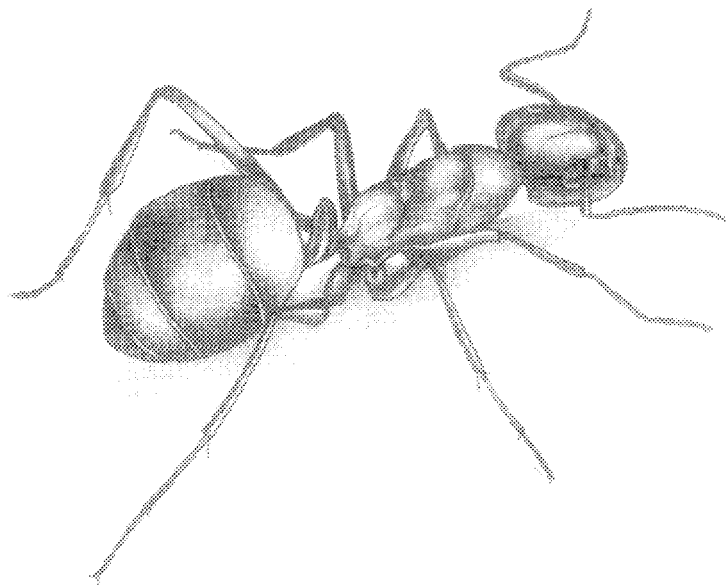
Ulingske, ulingske, èijerdief,
ge zet 'r zó stout en lekt 'r zó lief.
Ulingske, ulingske, kùikendief,
ge zet 'r zó vlug en lópt 'r zó vief.
Mar pas op, ze zullen oe kréége;
ze zullen oew òn de riek nog réége.
Ge kunt zó hard nog stinke ès ge wilt,
ge wordt zoo gevat en leevend gevild.

ZEIKWÛRM, mier

(Duits: Ameise. Engels: ant, emmet.)

De mier heet in ons Noord-Meierijs dialect *zeikworm*, gezegd als *zèikwùr-rem*. Het woord is ook Peellands en Budels en is een voorbeeld van het bredere gebruik van het woord *worm*, alle kleine kruipende dieren kunnen er mee worden aangeduid, of ze pootjes hebben of niet. Naast *zeikworm* komt *zeikmier* in hetzelfde gebied voor, in Erp zegt men *mierworm* en *mierzeik* is ook al Noord-Meierijs en Peellands, maar daarnaast ook Midden-Noord-Brabants. De *zeik* verwijst naar het bijtende mierenzuur. Het element *mier* in combinatie met *zeik* komt vaak met een andere vocaal terug: *zeik(s)-moeier* of *-muier*, *muurzeik*, *moeierzeik* en *moerzeik* (Midden-Noord-Brabants, Kempenlands en in het noorden van de Antwerpse Kempen). Hoppenbrouwers schrijft: "Deze insecten waren niet erg geliefd en schier onuitroeibaar: 'vùr ieder zàèikmoeier diej ge kepòttreejt kòmmen er tiejn op de begraffenis." (1996; 368). Het woord *mier* was in het Middelnederlands *mure*, en dat verklaart misschien dit scala aan varianten (naast *Duits* kennen we *Diets*, naast *duur dierbaar*, *lieden en lui*, *kieken* en *kuiken*). Wellicht heeft ook volksetymologie hier nog een steentje bijgedragen: *moeier* komt namelijk vaker in insectennamen voor: een *vismoeier* is een watertor bij Cornelissen en Vervliet, Hoeufft (1836; 460) kent *perdmoeiers*, een soort torren, en de Bont de *potmoeier*, een hommelmel of wesp die in de winter overblijft en voor de voortplanting zorgt (1958; 503). Andere volksetymologische vormingen zijn mogelijk door homonymische attractie van *moer*, de grondsoort, of *muur*, 'wand', zoals in *murenzeiker* (aldus Goossenaerts 1956-8; 511).

Wanneer de genoemde samenstellingen op *zeik* eindigen, kan er sprake zijn van nomina agentis. In Brabantse dialecten kan de stam van het werkwoord als zodanig worden gebruikt (vergelijk in het Nederlands een *klier*, in de betekenis van een persoon die kliert). Er is zeker sprake van nomina agentis bij *mie(r)zeiker*, *muu(r)zeiker*, *moeizeiker* en *moe(r)zeiker* die voorkomen in

West- en Midden-Noord-Brabant, Belgisch Brabant en in het Kempenland. Het Oosterhoutse *moeizeikerd* heeft met *-erd* een ander nomen agentis-achtervoegsel (te weten de onbeklemtoonde variant van *-aard*). In het Land van Cuijk komen de namen *zeikmei(k)* (van zeikmaai of *-maaïke*) en *zeikdemp(el)* voor. In de laatste naam zit een diminutief van het element *-em-*, waar het Duitse *Ameise* mee begint. Weijnen (1996; 41) noemt ook het Gelderse *eemt* en het Engelse *emmet*, en geeft als mogelijke verklaring een samenstelling van het Gothische *maitan*, 'snijden', met *ee*, 'ooit' dat in *eeuw* zit, zodat het woordtype oorspronkelijk 'de altijd knagende' zou hebben betekend. Genoemd element zit ook in *mieremet* of *mieremat* uit de dialecten van het zuidoostpuntje van Vlaams-Brabant. In feite is dit woord een tautologische samenstelling, eerste lid en tweede lid betekenen hetzelfde. Het Landense *maremieremet* doet daar nog een schepje bovenop. In de provincie Antwerpen noemt men mieren ook wel *brakken*, *braggen* of *brekken*. Volgens Cornelissen en Vervliet betreft het dan grote rode mieren (1899-1903; 291). In het westen van Noord-Brabant gebruikt men *stekke-drager* voor de grotere bosmieren, omdat die nestheuvels bouwen van takjes (*stekken*) en dennennaalden. De Bont vermeldt het collectivum *miert* dat hij kent uit de uitdrukking 'zo arm als de miert' (1958; 402), waarschijnlijk een afleiding met het abstracta-vormende suffix *-te*, dat ook in *verningt*, *venijnt*, zit.

Gemier

Zeikmeike, zeikmoeier, zèikwùrm;
oeioeioei, wè leup 't toch stùrm!
Moeierzeike, mierzeike, muurzèike,
wè'nne volle nest onder de èike!

Dè lupt en rent mar en sjouwt,
alles werkt en draagt en bouwt.
Noit muug en alted mar bezig,
't 'gemier' is bekant al-um ònwezig.

LITERATUUROPGAVE

- BAKEL, J. van: "Taalgeografische beschouwingen over een vijftal diernamen", in: *Taalgeografie en semantiek. Bijdragen en mededelingen der Dialectencommissie van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam 28.* Amsterdam 1964.
- BONT, A.P. de: *Dialekt van Kempenland. Meer in het bijzonder d'Oerse taol.* Assen 1958.
- BLEUI, L. den: *Zaand +. Overlangel z.j.*
- BOUTIER, M.G.: *Atlas Linguistique de la Wallonie, tome 8 "La terre, les plantes et les animaux".* Luik 1994.
- CLAES, D.: *Bijvoegsel aan de Bijdrage tot een Hagelandsch Idioticon.* Gent 1904.
- CLAES, F.: "Hagelandse woorden: Kezemieke en Groensel", in: *Oost-Brabant 33/3*, blz. 126-128. 1996.
- CORNELISSEN, J.: *Idioticon van het Antwerpsch dialect. Bijvoegsel.* Turnhout 1936-1938.
- CORNELISSEN, P.J. en J.B. Vervliet: *Idioticon van het Antwerpsch dialect. (Stad Antwerpen en Antwerpsche Kempen).* Gent 1899-1903.
- CORNELISSEN, P.J. en J.B. Vervliet: *Idioticon van het Antwerpsch dialect. Aanhangsel.* Gent 1906.
- DE BO, L.: *Westvlaamsch Idioticon.* Gent 1892.
- DE PAUW, T.: "Over dieren in plantnamen", in: *Oost-Vlaamse Zanten 72*, blz. 172-182. 1997.
- CASPERS, T. et al.: *Natuur in Noord-Brabant. Twee eeuwen plant en dier.* Haaren 1996
- DIDDENS, H.: *Woordenboek van het Mechels dialect, een poging tot inventarisatie van het taalmateriaal en typisch taalgebruik.* Mechelen 1986.
- DOORN, Th. van: *Terminologie van riviervissers in Nederland.* Assen 1971.
- DUDEN: *Duden 7. Das Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache. Die Geschichte der deutschen Wörter und der Fremdwörter von ihrem Ursprung bis zur Gegenwart.* Mannheim, Wien, Zürich 1989.

- ELEMANS, J. H. A.: Woord en wereld van de boer. Een monografie over het dialect van Huisseling. Utrecht en Antwerpen 1958.
- ELSEN, A. van den: Udense vertellingen, in den hoek van 't vuur. Uden 1977.
- GESTEL, W. van: Geïllustreerde Woordenlijst van de streektaal van Gilze en Rijen en omstreken. Heemkring 'Molenheide' 1996.
- GOEMANS, L.: Leuensch Taaleigen, Woordenboek. Brussel en Tongeren 1936-1954.
- GOOSSENAERTS, J.: De taal van en om het landbouwbedrijf in het noordwesten van de Kempen. Gent 1956-1958.
- GOOSSENS, J.: "Daas 'Paardevlieg' en zijn varianten in de Nederlandse en Nederduitse dialecten", in: Mededelingen van de vereniging voor Limburgse dialect- en naamkunde 32. Hasselt 1985.
- GOOSSENS, J.: Sprachatlas des Nördlichen Rheinlands und des Südöstlichen Niederlands. "Fränkischer Sprachatlas". Marburg 1988.
- HAUST, J.: Dictionnaire Liègeois. Luik 1933.
- HEESTERMANS, H.: Witte nog? Deel 1 tot en met 8, Roosendaal 1988-1994.
- HEESTERMANS, H.: Bergs Woordenboek. Bergen op Zoom 1997.
- HEUKELS, H.: Woordenboek der Nederlandsche volksnamen van planten (1907), opnieuw uitgegeven met een inleiding van Drs. H.J.T.M. Brok. Utrecht 1987.
- HOEK, H. van: Het Deurnes dialect. Deurne 1996.
- HOEUFFT, J. H.: Proeve van Bredaasch Taal-eigen, of lijst van eenige in de stad en den lande van Breda gebruikelijke en in sommige oorden van ons vaderland min gewone woorden en spreekwijzen. Breda 1836.
- HOPPENBROUWERS, C.: De taal van Kempenland. Van ààwbätte tot zwie-mele. Eindhoven 1996.
- IVEN, W.: Miet. 's-Hertogenbosch 1978.
- KOOIMAN, J.: Ut May's woordeboek. Made 1990.
- MAEREVOET, L.: Bijdrage tot de studie van de woordenschat van de scheldevissers te Mariekerke. Gent 1961.
- NAAIJKENS, J.: Dè's Biks. Een verklarende lijst van een aantal Beekse woorden, aangevuld met enkele taalverschijnselen en toegelicht met voorbeelden en uitdrukkingen die ontleend zijn aan de Beekse volkstaal en het Beekse volksleven. Hilvarenbeek 1992.
- ONIONS, C.T.: The Oxford Dictionary of English Etymology. Oxford 1979.

- PIJNENBURG, W. en J. van der Voort van der Kleij: *Woordenboek Middel-nederlands*. Utrecht en Antwerpen 1984.
- POST, J.: "Waar in 't bronsgroen eikehout de permarkoof krijst; een excursie in taalgrensgebieden", in: *Veldeke* 66, blz. 50-55. Heerlen 1991
- REELICK, L. et al.: *Bosch' Woordenboek*. 's Hertogenbosch 1993.
- RIJEN, H. van, Mèn Tilbörge Woordeboek. Tilburg 1993.
- RYCKEBOER, H.: *Het Nederlands in Noord-Frankrijk. Sociolinguïstische, dialectologische en contactlinguïstische aspecten*. Gent 1997.
- SCHUERMANS, L.W.: *Algemeen Vlaamsch Idioticon*. Leuven 1865-1870.
- SKEAT, W.W.: *An etymological dictionary of the English language*. Oxford 1888.
- STROOP, J.: *Sprekend een Westbrabander 1 en 2*, Amsterdam 1979 en 1981.
- SUOLAHTI, H.: *Die Deutschen Vogelnamen. Eine wortgeschichtliche Untersuchung*. Strassburg 1909.
- SWANENBERG, C. (red.): *Onder ons gezegd in Brabant*. Delft 1993.
- SWANENBERG, C. en J. Swanenberg: *Eige grèij*. Enschede 1996.
- SWANENBERG, J.: "Zo klein als steen?", in: *Medewerkerscontact WBD en WLD* 7-2, blz. 4-6. 1996.
- SWANENBERG, J.: "Een onderzoek naar de regels van volksnaamgeving, getoetst aan enkele vogelnamen in Zuidnederlandse dialecten", in: *Taal en Tongval* 49-1, blz. 61-84. 1997.
- TUERLINCKX, J.F.: *Bijdrage tot een Hagelandsch Idioticon*. Gent 1886.
- VAN KEYMEULEN, J.: *De dialectbenamingen voor de vlinder. Commentaar bij de kaart (gekleurde) vlinder*. Gent 1994.
- VEEN, P.A.F. van en N. van der Sijs: *Van Dale Etymologisch woordenboek. De herkomst van onze woorden*. Utrecht en Antwerpen 1997.
- VERHOEVEN, C.: *Herinneringen aan mijn moedertaal*. Delft 1994.
- VOS, W.J. en M.A. van der Wijst: *Gemerts Woordenboek*. Gemert 1996.
- WBD: *Woordenboek van de Brabantse dialecten*. Assen 1967-heden.
- WEIJNEN, A.A.: *Onderzoek naar de dialectgrenzen in Noord-Brabant*. Fij-naart 1937.
- WEIJNEN, A.A.: *Etymologisch dialectwoordenboek*. Assen 1996.
- WIJK, N. van: *Franck's etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal. Met een supplement van Van Haeringen*. Leiden 1984.

WNT: Woordenboek der Nederlandsche taal. Den Haag en Leiden 1882-heden.

Enquêtes (uit de archieven van de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde van de KU Nijmegen, van het P.J. Meertens-Instituut en van het Instituut voor Naamkunde en Dialectologie van de KU Leuven) in volgorde van aanvang.

Willems: Vragenlijst van de Leuvense hoogleraar P.H.G. Willems, van 1885-1890 verspreid in o.m. Vlaams Brabant, Antwerpen en Noord-Brabant.

SGV: Vragenlijst uit 1914 van J. Schrijnen, J. van Ginneken en J. Verbeeten, o.m. verspreid in het oostelijk deel van Noord-Brabant.

ZND: De vragenlijsten van de Zuidnederlandse Dialectcentrale van de KU Leuven, uitgestuurd over Nederlandstalig België van 1922 tot 1958.

RND: Reeks Nederlandse Dialectatlassen, 141 zinnen en vragen die zijn opgevraagd over het hele Nederlandse taalgebied. Het Brabantse materiaal werd verzameld in de periode van 1925 tot 1966.

DC: De vragenlijsten die oorspronkelijk door de Dialectencommissie der Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen te Amsterdam en nu door het P.J. Meertens-Instituut worden verzonden vanaf 1931.

Van Gerwen: Enquête die werd gehouden door A. van Gerwen in 1934 o.m. in oostelijk Noord-Brabant.

BN/EB: Enquêtes van A.A. Weijnen, gepubliceerd in de tijdschriften *Brabantia Nostra* en *Edele Brabant* (1938-1944) in Noord-Brabant.

Wielewaal: Vlaamse enquête uit 1952 van een ornithologische vereniging met die naam.

N: Enquête van de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde sinds 1960, uitgestuurd over Nederlands en Belgisch Limburg, Antwerpen en Vlaams Brabant, en Noord-Brabant. In 1997 verscheen vragenlijst 100.